

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

ELEŞTİREL BAKIŞ AÇISIYLA HEGEMONYA KURAMI
ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK
YAKLAŞIMININ İRDELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜKERREM ÖNLÜ

Tez Danışmanı
PROF. DR. MİNE SARAN

İZMİR-2015

Prof. Dr. Mine SARAN (Danışman)

Prof. Dr. Bilgehan GÜLTEKİN

Doç. Dr. Ferah ONAT ORUNDAŞ

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğ¼m **“ELEŖTİREL BAKIŖ AÇISIYLA HEGEMONYA KURAMI ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŖIMININ İRDELENMESİ”** adlı y¼ksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir Ŗekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

M¼kerrem ÖNL¼

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Mükerrerem ÖNLÜ

Numarası : 92130002741

Anabilim Dalı : Halkla İlişiler ve Tanıtım

Tez Başlığı (Türkçe) : Eleştirel Bakış Açısıyla Hegemonya Kuramı Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımının İrdelenmesi

Tez Başlığı (İngilizce) : Examining The Sense of Corporate Social Responsibility Within The Frame of Hegemony Theory From Critical Perspective

Tez Savunma Tarihi : 13.07.2015

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık: -

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mine SARAN

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Bilgehan GÜLTEKİN

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Ferah ONAT ORUNDAŞ

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

Sokrates’in “*Sorgulanmamış bir hayat, yaşamaya değmez*” ifadesi, tez konumun seçilme nedenini en iyi açıklayan nitelendirme olsa gerek. Yaşadığım şu ana kadar, görünenin sadece görüldüğü kadar değil, derininde de bir şeyler olabileceğini, barındırdıklarının insanların zannettiklerinden fazlası olabileceğini düşündüm.

“Eleştirel Bakış Açısıyla Hegemonya Kuramı Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımının İrdelenmesi” adlı tez çalışmam, hayatın zevkini ve anlamını çözebilmek için her aşamasının sorgulanması gerektiği mottomun bir ürünüdür. Özellikle Türkiye’deki akademik yazın incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımına genellikle pozitivist metodoloji çerçevesinde yaklaşıldığı, kavrama getirilen eleştirel çalışmaların yok denilebilecek kadar az olduğu görülmüştür. Bu bağlamda düşünüldüğünde, değerli bir bilgi art alanı ve sorgulama pratiğini içinde barındıran eleştirel kurama dayanan çalışmaların artmasının, akademin yazının zenginleşmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Her aşamasında büyük bir keyifle çalıştığım bu tezi bitirebilmemde birçok insanın katkısı vardır. Öncelikle yüksek lisans öğrenim sürecime katkılarından dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na (TÜBİTAK) teşekkürlerimi sunuyorum.

Kişinin hayatına giren bir insanın o kişinin hayatına bir misyonu gerçekleştirmek için girdiğine inanıyorum. Öğrenim hayatım boyunca değerli hocalarım oldu, onlardan bazıları hayatımda yeri tartışılmaz insanlar olarak yerlerini aldı. İhtiyacım olduğunda hep yanımda olan, motivasyonumu artıran, derslerinde öğrettiklerinin yanında hayata dair de çok şey öğrendiğim, kendisiyle çalışmanın ayrıcalıklarını her zaman hissettiğim çok sevgili danışmanım Prof. Dr. Mine SARAN’a, dersinde yaptığım bir sunumdan yola çıkarak konuyla ilgili yönlendirmeleri sayesinde tez konumu belirlememi sağlayan Sayın Doç. Dr. Özgür KÖSEOĞLU ve desteğini her zaman hissettiğim Sayın Arş. Gör. Dr. Selin BİTİRİM’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tez yazım sürecim boyunca, her zaman yanımda olan, bana güç veren ve desteklerini hep hissettiğim sevgili kardeşim Ege ÖNLÜ başta olmak üzere çok sevgili aileme ve Bahar BAHTİYAR başta olmak üzere tüm dostlarıma; yanımda oldukları, çoğu zaman tez stresimle mücadele ettikleri için çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ŞEKİLLER.....	V
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ	VI

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ANLAYIŞININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE SOSYAL SORUMLULUK VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMLARI.....	1
A. Sosyal Sorumluluk Kavramına Genel Bir Bakış.....	2
B. Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk.....	7
C. Küreselleşme Sürecinde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Önemi.....	26
II. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR.....	31
A. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 1.....	31
B. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 2.....	32
C. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 3.....	33
III. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN BOYUTLARI.....	36
A. Ekonomik Sorumluluklar.....	38
B. Yasal Sorumluluklar.....	39

C. Etik Sorumluluklar.....	40
D. Gönüllü (Toplumsal) Sorumluluklar.....	40
IV. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK MODELLERİ	42
A. Davis'in Sosyal Sorumluluk Modeli	42
B. Sosyal Sorumluluk Alanlarının Sınırlandırılması Modeli.....	44
C. Sosyal Performans Modeli.....	46
D. Ackerman'ın Sosyal Duyarlılık Modeli.....	48
E. Preston ve Post'un Sosyal Sorumluluk Modeli.....	49
F. Üç Aşamalı Sosyal Sorumluluk Modeli.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

HEGEMONYA VE HEGEMONYA KURAMINA İLİŞKİN BİR ÇERÇEVE

I. HEGEMONYA VE KAVRAMIN ARDALANI.....	53
A. Lenin'in Hegemonya Kavramı.....	67
B. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı.....	68
II. HEGEMONYA KAVRAMINA GETİRİLEN YAKLAŞIMLAR.....	75
A. Kurumsal Mimari Yaklaşımı.....	76
B. İşlevselci Yaklaşım ve Hegemonik İstikrar Teorisi.....	78
1. Liderlik Teorisi.....	78
2. Hegemonya Teorisi.....	79
C. Güç Kayması Yaklaşımları.....	80
1. Dünya Sistem Yaklaşımı.....	80
2. Küresel Liderlik Döngüsü Yaklaşımı.....	82
3. Realist Yaklaşım.....	82
4. Kültürel/İdeolojik Yaklaşım.....	84

III. HEGEMONYA VE RIZA İLİŞKİSİ.....	86
---	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELEŞTİREL KURAM PERSPEKTİFİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE HEGEMONYA KURAMINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

I. ELEŞTİREL KURAMA İLİŞKİN GENEL BİR ÇERÇEVE.....	94
---	-----------

A. Horkheimer: Geleneksel ve Eleştirel Kuram.....	107
B. Horkheimer ve Adorno: Kültür Endüstrisi.....	108
C. Marcuse: Tek Boyutlu İnsan.....	111
D. Habermas: İletişimsel Eylem Kuramı.....	112

II. ELEŞTİREL KURAM PERSPEKTİFİNDEN HEGEMONYA VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN İNCELENMESİ.....	114
---	------------

SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	140
ÖZGEÇMİŞ.....	154
ÖZET.....	155
ABSTRACT.....	157

ŞEKİLLER

Şekil 1: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi.....	38
Şekil 2: Frankfurt Okulu’nun Dönemsel Çalışması	105

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.B	: Avrupa Birliği
A.B.D	: Amerika Birleşik Devletleri
B. M.	: Birleşmiş Milletler (United Nations-UN)
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KSS	: Kurumsal Sosyal Sorumluluk
s.	: Sayfa
SS	: Sosyal Sorumluluk
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkilerinin giderek daha yoğun olarak hissedilmeye başlandığı günümüz dünyasında işletmeler; yoğun rekabet ortamı içinde rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü elde edebilmek, teknolojinin gelişimiyle birlikte ürün ve hizmet farklılıklarının ortadan kalktığı koşullarda diğer markalar arasından tercih edilebilmek ve farkındalık yaratabilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejilerin başında ise kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları gelmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları işletmelere toplumdan aldıklarını topluma geri verme, faaliyette bulundukları toplumsal sistem başta olmak üzere yerküreye karşı daha duyarlı ve sorumlu davranma, var olan sorunların çözümüne ortak olma imkânı tanımaktadır. İşletmelerin kullandıkları, doğada serbest halde bulunan kaynakların küresel anlamda yaşanan sorunlar nedeniyle git gide azalması ve azalan bu kaynakların canlı hayatını tehdit etmesi, işletmelerin ekosisteme daha duyarlı davranmaları zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Zorunluluk hali dışında, demokratik toplumların temelini oluşturan; örgütlenme, gösteri yapma hakkı gibi unsurlarla birlikte çevre hareketleri ve bilinçli tüketicilerin varlığıyla önemli bir duyarlılık halini alan kurumsal sosyal sorumluluk; günümüzde tüketici ve çalışan sadakatini sağlama, paydaşlarla iyi ilişkiler geliştirme vb. gibi birçok avantajın stratejik anahtarını oluşturmaktadır.

Yapılan kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla, paydaşlarının zihninde diğer markalardan farklı bir konuma sahip olan işletmelerin, olumlu bir imaj elde etmeleri ve itibarlarının artmasıyla birlikte marka değerlerinin yükselmesi bu çalışmaların tüketicilerin zihninde ne kadar değerli bir yerde olduklarının en önemli göstergesidir. Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının etik bağlamda, hiçbir yarar ve geri dönüş beklemeden yapılması mantığı elde edilen avantajlar nedeniyle çelişki yaratmakta ve konunun eleştirel olarak sorgulanmasını beraberinde getirmektedir.

Kapitalist sistemin bir uzantısı olan kâr amacı güden işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları ile toplumun beğenisini kazandığı ve toplum tarafından onandığı yani rıza elde ettiği düşünülmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı ile toplumsal rıza ilişkisinin sorgulanması noktasında ise karşımıza hegemonya olgusu çıkmaktadır. Hegemonya, egemen sınıf veya devletin diğer sınıf, grup ya da ülkeler

üzerinde kendi dünya görüşünü benimsetme yoluyla; alacağı kararlarda ya da yapacağı uygulamalarda onların tepkisi ya da muhalefetiyle karşılaşmamak için rızanın elde edilmesine dayanan bir süreçtir. Burada ana nokta rızanın elde edilmesidir. Rızanın elde edilebilmesi için medya, aydınlar vb. gibi araçlar kullanılmakta ve egemen sınıfın iktidarı ve meşruiyeti toplum tarafından tanınmakta, onaylanmakta ve sürekli yeniden üretilmektedir.

Kitlelerin onayını elde etmek için tarihin belirli dönemlerinde fiziksel güç, zorlama ya da baskı tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. 21. yüzyılda, demokratik toplum yapısı içinde kendisine bir takım anayasal haklar tanınan postmodern bireyin onayını baskı ya da zor yoluyla elde etmek oldukça güç bir duruma gelmiştir. Bu noktada, yöneten ve yönetilen ilişkisinde, yönetilen sınıfların yöneten sınıfa nasıl tabi olduğu sorusu sorulmakta, cevabında ise “rıza” kavramı ile karşılaşmaktadır. Rıza kavramı, egemen sınıfın gücüne ve iktidarına meşruiyet kazandırmaktadır. Toplum tarafından onanan ve kitlelerin rızasını elde eden egemen erk, alacağı karar ve hayata geçirilecek uygulamalarda herhangi bir krizle karşılaşmamak adına varlığını, rızasını elde ettiği topluma dayandırmaktadır. Hegemonya sorunsalında egemen erki sadece devlet ya da siyasi aktörler oluşturmamakta; uluslararası işletmeler de bu güç alanının merkezinde yer almaktadır. Bugün geline nokta birçok uluslararası işletmenin ulus devletlerin sahip olduğu ekonomik güçten daha fazlasına sahip olması; bu kurumların, siyasi süreç başta olmak üzere toplumun düşünce ve isteklerini yönlendiren ve kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendiren bir konuma getirmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde kapitalist sistemin lokomotifleri olan uluslararası işletmelerin; küresel güçlerini sürdürebilmek, sistemin devamlılığını sağlayabilmek için faaliyette bulundukları merkez ülkenin toplum yapısı başta olmak üzere uluslararası kamuoyunun destek ve rızasını alma durumuyla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

Madalyonun iki yüzünü içinde barındıran kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımı ile işletmeler; toplumdan aldıklarını topluma geri vermek ve var olan sorunların çözümüne hem faaliyette bulundukları toplumun vatandaşı olarak, hem de küresel vatandaş olarak katkı da bulunmayı amaçlamaktadırlar. Pozitivist bakış açısıyla incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları; toplumsal refahın iyileştirilmesi ve toplumsal iyinin elde edilmesi mantığıyla, hiçbir karşılık beklemeden yapılmaktadır.

Ancak eleştirel metodoloji perspektifinden konuya bakıldığında, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk projeleri sayesinde çeşitli avantajlar elde ettiği yadsınamayacak bir gerçektir. Elde edilen bu avantajların, kurumsal sosyal sorumluluk felsefesinin karşılık beklemeden yapılması mantığıyla çeliştiği görülmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının işletmelere kazandırdıklarının yanında, işletmelerin var olan sorunlar üzerine bu çalışmaları yaparak toplum nezdinde ‘sorumlu kurum’ konumuna yükselmeleri başka bir eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Çünkü işletmeler, kurumsal kaynaklarını ayırdıkları bu sorunların oluşumunda ciddi derecede etkili olmaktadır. Gerek ekolojik gerekse de sosyo-ekonomik ve insani sorunların temelinde, daha fazla kâr elde etme amacıyla, herşeyin mubah olarak kabul edildiği kapitalist sistemin uzuvlarını oluşturan işletmeler yer almaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde; normal olarak algılanması gereken, işletmelerin oluşumunda kendilerinin de payı olan sorunların çözümünde yer almaları gerektiğidir. Yürütülen sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla işletmelerin, harcadıkları kaynaklardan daha fazlasını toplumdan geri elde etmeleri, yapılan çalışmaların mantığına ve etik kodlara aykırı olarak görülmektedir.

Sorgulanması gereken başka bir nokta ise işletmelerin, sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla varlıklarını ve organizasyonel faaliyetlerini meşru bir zemine dayandırdıkları ve hegemon bir güç olarak bu çalışmalar aracılığıyla, kamuoyunun rızasını elde etmeleridir. Toplumun istek ve beklentilerinin, kapitalist sistemin devamını sağlar nitelikte şekillendirilmesi, işletmelerin bu çerçevede kitlelerin ihtiyaçlarını belirlemesi; moda, popüler kültür gibi kavramlar ile toplumsal tüketimi tetiklemesi ve bireyleri sistemin devamı için tektipleştirilmesi amacı, özellikle uluslararası işletmelerin kitleler tarafından önemli bir güç olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Toplumsal beklentilerin şekillendirilebilmesi ve belirli bir dünya görüşü etrafında, sistemi taşıyan bireylerin yaratılabilmesi ve daha da önemlisi tüm bunların sorgulanmadan, itaat temeline dayandırılması için bireylerin gönüllü kölelere dönüştürülmesi son derece önemlidir. Bu süreçte en önemli görev ise, kapitalist sistemin yürütücü gücünü oluşturan uluslararası işletmelere düşmektedir. Uluslararası işletmeler; medyanın önemli desteğiyle, toplum tarafından sisteme ve kendilerine rıza gösterildiği algısını oluşturarak rızasız rıza temelinde kitlelere, sistemin gönüllü kulluğunu

yaptırmakta ve bunu da toplum nezdinde stratejik bir öneme sahip olan kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla hayata geçirmektedir.

Bu tezin en önemli amacı; literatürde genellikle pozitivist açıdan ele alınan bir kavram olan kurumsal sosyal sorumluluğa eleştirel bir bakış açısı getirmek ve kavramın artalanını sorgulamaktır. Madalyonun bir yüzünde kurumsal sosyal sorumluluk; işletmeler tarafından gösterilmesi gereken bir duyarlılık olarak yer almaktadır. Madalyonun diğer yüzünde ise bu çalışmalar; işletmelerin, toplumu yeniden şekillendirmek için kamuoyu rızasını elde etme amacıyla ve bu çalışmalar için harcanan kaynakların fazlasının geri alındığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tez kapsamında, eleştirel bakış açısıyla incelenen kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, hegemonya kavramıyla ilişkilendirilerek kavramın derininde yatabilecek gerçeklerin sorgulanması ve görülmesi amaçlanmıştır.

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kurumsal sosyal sorumluluk kavramını da içinde barındıran sosyal sorumluluk; etik ve ahlak temelinde ele alınmış sonrasında ise kurumsal sosyal sorumluluk ve kavramın tarihsel gelişim süreci incelenmiştir. Daha sonra, küreselleşmenin kavrama ne gibi etkileri olduğu ve yaklaşımın faydaları üzerinde durulmuş; son kısımda ise kavrama getirilen, boyutlar, yaklaşımlar ve modeller ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, ikinci ana kavram olan hegemonya kuramı, kuramın art alanını oluşturan ideoloji ve iktidar ekseninde ele alınmış, sonrasında ise Lenin ve Gramsci'nin hegemonya kavramlarına yer verilmiştir. Daha sonra kavramın pekiştirilmesini sağlamak amacıyla hegemonyaya getirilen yaklaşımlar ele alınmış, hegemonyanın sorunsalını oluşturan rıza ve rızanın elde edilmesi süreci genel çerçevesiyle irdelenmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise, kurumsal sosyal sorumluluk ve hegemonya kavramlarını eleştirel tabana yerleştirebilmek ve derinlemesine bir değerlendirme yapabilmek için eleştirel kuram perspektifi, Frankfurt Okulu'nun çalışma alanları çerçevesinde genel hatlarıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölümün son kısmında ise eleştirel bakış açısıyla kurumsal sosyal sorumluluk ve hegemonya kavramlarının birbirleriyle etkileşimleri değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ANLAYIŞININ

KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Günümüzde toplumsal, çevresel ve ekonomik sorunlar toplumu oluşturan bireylerden, sivil toplum, kamu kurumları ve özel sektör kurumlarına kadar birçok sosyal paydaşın gündeminde yer almaya artarak devam etmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında artan petrol ve kömür kullanımı atmosferdeki karbondioksit oranının artması, küresel ısınma gibi birçok çevresel sorunu beraberinde getirirken; işsizlik, yoksulluk, kaynakların eşit dağıtılmaması sonucu birçok insanın yaşam kalitesinin düşük olması ve yaşam fırsatlarına erişememeleri ise sosyal ve ekonomik alandaki sorunlara örnek olarak gösterilebilir. Özellikle, özel sektör kurumları ve uluslararası işletmeler bu sorunların oluşmasına kaynaklık ettikleri için eleştirilirken; diğer taraftan bu sorunların çözümünde aktif görev alabilecekleri üzerinde durulmaktadır. Toplumdan alınanları topluma geri vermek ve verilen zararın en aza indirilmesi temeline dayanan sosyal sorumluluk kavramı, böyle bir anlayışın ürünüdür. Sosyal sorumluluk anlayışıyla birlikte, işletmeler için risk oluşturabilecek bir sorunlar demetinin, baştakârlılığın artırılması olmak üzere çeşitli fırsatları da beraberinde getirdiği görülmektedir.

Bu bölümde, öncelikli olarak sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramı incelenecektir. Sonrasında ise kurumsal sosyal sorumluluğun tarihsel gelişimi, kavramı ortaya çıkaran yaklaşımlar ve kuramsal altyapı değerlendirilecektir.

I. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE SOSYAL SORUMLULUK VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMLARI

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramının, yükselen bir değer olarak tartışılmaya başlanması 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Günümüzde işletmeler açısından stratejik bir üstünlük olarak kabul edilen KSS'yi kavrayabilmek için öncelikle kavramın dayanağını oluşturan sosyal ve sorumluluk kavramlarının kelime analizlerinin yapılması faydalı olacaktır.

A. Sosyal Sorumluluk Kavramına Genel Bir Bakış

Sosyal sorumluluk kavramı herhangi bir varlığın, faaliyetlerinden dolayı oluşabilecek olumlu veya olumsuz tüm etkilerin bilincinde olarak hareket etmesi temeline dayanmaktadır. Sosyal sorumluluk anlayışının kavramsallaştırılabilmesi için öncelikle “sosyal” ve “sorumluluk” kelimelerinin analizinin yapılması gerekmektedir. Etimolojik olarak incelendiğinde Fransızca social kelimesine dayandığı görülen sosyal, toplumla ilgili olan, toplumsal anlamına gelmektedir¹. Sorumluluk ise, kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi olarak tanımlanmaktadır². Başka bir deyişle sorumluluk, bireyin yani öznenin kendi davranışlarının sonuçlarını üstlenebilmesi durumudur. Oxford Dictionaries’e göre sorumluluk üç farklı açıdan tanımlanmaktadır. Bunlardan ilki sorumluluğu, bir durum veya olay ile başa çıkma, kişinin üzerinde kontrol sahibi olma olarak tanımlarken ikincisi, bir hususta veya bir şeye karşı uygun şekilde davranmaya yönelik manevi yükümlülük olarak ifade etmektedir. Sonuncusu ise sorumluluğu, bağımsız davranma fırsat ve becerisine sahip olma ve başka birinin yetkisi olmadan karar alabilme yeteneği olarak değerlendirmektedir³. Felsefi açıdan yaklaşıldığında sorumluluğun nedensellik, kurallara uyulması ve karar alma anlamı olarak üç kategoride ele alındığı görülmektedir⁴.

- Nedensellik anlamı ile sorumluluk; eylem veya olayların nedenlerini izlemek ve ilgili durum için kimin hesap vereceğini tespit etmekle ilgilidir.
- Kurallara uyulması anlamı ile sorumluluk; sosyal rollere bağlı olarak bireylere dışarıdan dayatılan normlar kapsamında değerlendirilmektedir.
- Karar alma anlamı ile sorumluluk ise; bireyin karar alma sürecinde bağımsız düşünme, güvenilir ve özü sözü bir olma hükümlerinin, etkileşimde olduğu kişiler tarafından gözlenebilmesi anlamına gelmektedir.

¹ Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55113427371574.01262964, Erişim Tarihi: 24.03.2015.

² Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.551151161607a6.52037362, Erişim Tarihi: 24.03.2015.

³ Oxford Dictionaries, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/responsibility>, Erişim Tarihi: 24.03.2015.

⁴ K. E. Goodpaster, & J. B. Matthews, “Şirketlerin Vicdanı Olur mu?”, **Harvard Business Review-Şirketlerin Toplumsal Sorumluluğu** içinde, Çeviri: Murat Çetinbakış, İstanbul: Mess Yayınları, 2005, s. 136-137.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sorumluluk kavramının ortaya çıkabilmesi için, bireyin yaptığı seçimlerde özgür iradesini kullanması gerekmektedir. Bireyin özgürce seçimler yapamadığı, dış güçler tarafından baskılandığı şartlar altında ise sorumluluktan bahsedilemez, burada ortaya çıkan durum ancak zorunluluk olabilir. Dolayısıyla sorumluluğun ortaya çıkması öznenin, özgür iradesini kullanarak seçimler yapması şartına bağlıdır. Sosyal ve sorumluluk kavramlarının söz tanımından hareketle, en basit haliyle sosyal sorumluluğun kişi veya kurumların toplumsal konuların yüklediği görevlerden dolayı sorumluluk duyma, hesap verme durumu olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal sorumluluk anlayışı toplumsal sistemin en alt kademesinde yer alan bireyden başlamaktadır. Sosyal sorumluluk, insanın birey olmaktan çıkarak “sosyal kişilik” sahibi olması ile sorumluluğun sosyalleşmesine tekabül etmektedir. Kişinin kendine karşı sorumluluğu sadece kendi hayatını etkilerken, sosyal sorumluluk köken itibarıyla bireysel sorumluluğun kaynağından çıkmaktadır. İnsanın toplumsallaşması ile yükümlülük altına girdiği sosyal anlaşmanın gereğini yerine getirme ve bir arada yaşamanın gereklerine saygı ile sorumluluk da sosyalleşmektedir⁵. Bir bilinç ve ruh olarak kabul edilen sosyal sorumluluk, bireysel açıdan ele alındığında bireyin toplumsal gelişime katkı bağlamında kendini sorumlu hissetmesi, içinde yaşadığı doğal ortama duyarlı olması ve her canlının yaşama hakkına saygılı davranması, gönüllü olarak sivil toplum kuruluşlarına üye olması ve bu kuruluşlarda aktif olarak görev alması bireysel anlamda önemli bir sosyal sorumluluk bilinci olarak kabul edilmektedir⁶. Diğer taraftan bireylere atfedilen bu sorumlulukların, bireylerin oluşturduğu bir topluluk olan ve sosyal bir varlık olarak kabul edilen kurumlardan da beklendiği görülmektedir. Nasıl ki bireyler eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutuluyor ise, kurumlarda faaliyet gösterdikleri toplum içinde aldıkları kararlardan ve bunların uygulama şekillerinden toplumsal etkiler bağlamında sorumlu tutulmaktadır⁷. Sosyal sorumluluk kavramının temelinde, kurumların toplumda ahlaki birer öge olarak yer almaları, davranış ve

⁵ Hasan Metin, **Halkla İlişkilerde Sosyal Sorumluluk**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 220-221.

⁶ Aylin Göztaş & E. Pelin Baytekin, “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Çocukların Bilinçlendirilmesi ve Eğitimi Türkiye’den Bir Uygulama Örneği: Aygaz ‘Dikkatli Çocuk’ Kazalara Karşı Bilinçlendirme Kampanyası”, **Journal of Yasar University**, Cilt: 4, Sayı: 13, Ocak 2009, s: 2000.

⁷ K. E. Goodpaster, & J. B. Matthews, **a.g.e.**, s. 140.

faaliyetlerinin toplum tarafından yönlendirilmesi ve toplum amaçlarıyla uyumlu faaliyet göstermeleri yatmaktadır⁸. Birey ve özel sektör kurumlarının yanında sosyal sorumluluk kamu kurumları için de önemli bir uğraş alanı haline gelmektedir.

Demokrasi bilincinin gelişmesiyle birlikte sivil toplum hareketlerinin günden güne önemini artırması sonucunda yönetilenler, devlet erklerinden yaşadıkları topluma ve ekosisteme daha duyarlı davranmalarını istemekte, bu doğrultuda düzenlemeler yapmaları konusunda baskı uygulamaktadırlar. Devlet bazında düşünüldüğünde dünya vatandaşlarının refahını sağlamak ve yaşam standartlarını iyileştirmek, vatandaşlarının güvenliğini sağlamak, yaşadığı coğrafyanın doğal dengesini bozacak eylemlerden kaçınmak vb. gibi faktörler kamu kurumlarının sosyal sorumlulukları arasında gösterilebilir. Bu bağlamda incelendiğinde görülmektedir ki, özel sektör kurumlarının yanında bireyler ve kamu kurumları da sosyal yönden sorumlu davranışta bulunma eğilimi içerisinde dirler. Bireysel olarak yerine getirilen sosyal sorumluluk anlayışından farklı olarak, kurumların sosyal yönden sorumlu davranışta bulunması sosyal sorumluluğun bir boyutu olan kurumsal sosyal sorumluluk ismini almaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu konu ile ilgili detaylı bilgiye yer verilecektir.

Genel bir çerçeve çizilmeye çalışılan sosyal sorumluluk kavramı, kurumların, çeşitli eylemlerinin sosyal paydaşlarına karşı ne tür çevresel, ekonomik ve sosyal etkiler yarattığını ölçmeleri, yaratılan olumsuz etkileri azaltacak ve daha da önemlisi, toplumun ve işletmenin aynı anda gelişmesine katkı sağlayabilecek işlemleri hayata geçirmeleri olarak tanımlanabilir⁹. ‘İş Adamının Sosyal Sorumluluğu’ adlı kitabında kavramı dile getiren H. R. Bowen’a göre kurumların sosyal sorumluluğu, toplumun değer ve hedeflerine yönelik kararlar alma, politikalar izleme ve bu yönde faaliyetlerde bulunma mecburiyeti olarak ifade edilmiştir¹⁰. Bowen’ın söz konusu tanımını günümüze uyarladığımızda, dile getirilen mecburiyetin bir bilince dönüşmüş olduğu görülmektedir. Köken itibarıyla mecburiyetin, gönüllülük esasına dayanan sorumluluk anlayışıyla çeliştiği düşünülmektedir. Bir kurumun kaynaklarını toplum yararına olacak

⁸ S. L., Wartick & P. L., Cochran, “The Evolution of the Corporate Social Performance Model”, **Academy of Management Review**, Vol: 10, No: 4, 1985, s. 759.

⁹ Geoffrey Chandler, The Evolution of Business and Human Rights Debate, London: Greenleaf Publishing, 2004, s. 11’den akt., Hasan Metin, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁰ Sibel Yamak, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2007, s. 27-28.

şekilde kullanması olarak da ifade edilen sosyal sorumluluk başka bir tanıma göre, karar verme sürecinde bireysel ya da kurumsal faaliyetlerin tüm sosyal sistem üzerinde yaratacağı etkileri değerlendirme zorunluluğudur¹¹. Bir başka tanım kavrama paydaşlar açısından yaklaşarak sosyal sorumluluğu; “kurumun ekonomik faaliyetlerini, çalışanlar, hissedarlar, tüketiciler ve toplumdaki bireylerin hiçbirine zarar vermeden, sahip olduğu kıt kaynakları en iyi biçimde kullanarak toplumun istek ve arzularına uygun üretimde bulunması” olarak açıklamaktadır¹². Tanımdan hareketle gerek ticari amaçla faaliyette bulunan kurumlar olsun, gerekse de kamu kurumları ya da sivil toplum kuruluşları olsun, sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getirirken, toplumun değer yargılarına ve normlarına uygun şekilde davranmalı, her şeyden önce sosyal yönden sorumlu olma bilinci ile hareket ederek bu çalışmalardan herhangi bir fayda ya da kazanç beklememelidirler. Aksi halde yapılan faaliyetler, sosyal sorumluluğun gönüllülük ve herhangi bir çıkar beklememe özelliklerine ters düşecektir.

Sosyal sorumluluğun önemli ayaklarından birinisivil toplum kuruluşları oluşturmaktadır. Kamu kurumları ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak varlık göstermeye başlayan, toplumun dinamik ve toplumsal etkileme gücü yüksek olan sivil toplum kuruluşları, toplumsal bilincin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayarak, daha yaşanabilir bir dünya gayesi ile faaliyette bulunmakta ve organizasyonlar düzenlemektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının sosyal sorumluluğa yaklaşımları incelendiğinde kavramın; “kurumların sahip, ortak ve/veya yöneticilerinin kurumu yönlendirirken toplumun değer yargılarına göre hareket etmesi ve sosyal gereksinimlerin farkında olarak kurumu yönetmesi” şeklinde ifade edildiği görülmektedir¹³. STK’ların sosyal sorumluluğu, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaları yeteneğini tehlikeye atmadan, şu andaki neslin ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma” olarak gördükleri söylenebilir¹⁴. Bu bağlamda STK’ların sosyal sorumluluğu

¹¹ Keith Davis & R. L., Blomstrom, **Business and Society: Environment and Responsibility**, Third Edition, New York: McGraw-Hill Book Company, 1975, s. 6.

¹² Sabahat Bayrak, **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s. 83.

¹³ C. R. Güngör, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının İşletmeye Olan Katkıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 3.

¹⁴ M.J. Hirschland, Corporate Social Responsibility Network: Assessing the Private Governance of Public Goods, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Colorado, 2003, s. 20’den akt. Çisil Sohodol Bir, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 17.

tanımlarken, sürdürülebilir kalkınma ve gönüllüğü temel aldıkları dikkat çekmektedir. Günümüzde giderek güçlenmeye ve yönetici sınıfının dikkatini çekmeye başlayan sivil toplum kuruluşları, doğal yaşamın ve toplum huzurunun dengesini bozacak tüm faaliyetlere karşı bir bilinç oluşturmaya ve bu konuda aktif rol almaya başlamışlardır.

Sosyal sorumluluğa dair birçok tanım yapmak mümkündür. Genelde etik ve gönüllülük üzerinde yoğunlaşan tanımların ortak noktalarından hareketle, sosyal sorumluluk, “Ekonomik, sosyal, yasal, kültürel, siyasal ve dinsel bütün kurumlarla danışmalı, çoğulcu yaklaşım ve yönetim anlayışını hâkim kılan; toplumsal mutluluğu kültürünün manevi ve maddi yönlerinin dengesinde bulacağını bilen; sınıfsal farklılıkların azaldığı insani değerlere ve eşitliğe yönelen; verimlilik ve yüksek performans sonucu sağlanan üretim artışının sağladığı hayat standardına sahip olan; iyimser, verimliliği yüksek, aktif bir toplum yaratmak” gayesine ve bilincine sahip olarak faaliyetlerde bulunmaktır¹⁵. Söz konusu bu tanım, özel sektör, kamu ve sivil toplum kurumlarının her birinin sosyal sorumluluğa yaklaşımlarını, yükledikleri anlamı ve kavramdan beklentilerini ortaya koymaktadır.

Temel olarak sosyal sorumluluk anlayışı, bireysel veya kurumsal anlamda bir amaç çerçevesinde, var olan mevcut kaynakların toplum yararına kullanılmasına dayanmaktadır. Günümüzde daha da önem kazanan sosyal sorumluluk anlayışı, özellikle toplumsal bir sistem içerisinde varlık gösteren işletmeler için stratejik bir değere dönüşmüştür. İşletmeler sosyal yaşamın bir gereği olarak kurulur ve yaşamlarını bu toplumsal sistem içerisinde sürdürürler. Bu da içinde yaşadıkları toplumun kendilerine bazı sorumluluklar yüklemesine neden olur. Bir işletme örgütsel faaliyetine başladığı gün, toplum ile somut olarak var olmayan sosyal bir anlaşma imzalayarak sorumluluklarını kabul etmiş olur¹⁶. Teknolojik gelişmelerle birlikte bilgiye daha hızlı erişen, dünyada meydana gelen olaylardan anında haberdar olan, demokrasi bilincinin gelişmesiyle birlikte örgütlenme ve düşünsel ifade özgürlüğüne kavuşmuş olan bireyin, yaşadığı toplum ve yer küreye karşı hassasiyetinin arttığı görülmektedir. Söz konusu bu birey; çevresel, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda yaşanan olumsuzluk ve

¹⁵ Kemal Tosun, “Çevre Bozulması ve Biz”, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2, 1978, s. 189’den akt. Nejat Özüpek, **Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk**, 2. Baskı, Konya: Eğitim Kitabevi, 2013, s. 20.

¹⁶ M. Şerif Şimşek, Tahir Akgemci & Adnan Çelik, **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Yenilenmiş 3. Baskı, Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2003, s. 379.

yozlaşmalardan yüksek oranda, doğada serbest halde bulunan kıt kaynakları kullanarak tüketen, çeşitli faaliyetleri ile ekosisteme zarar veren, menfaatlerini insan haklarının üzerinde tutan ve eşitsiz bir şekilde kaynakları dağıtan işletmeleri sorumlu tutmaktadır. Özellikle ticari amaçla faaliyet gösteren işletmeler oluşan bu hassasiyete sessiz kaldıklarında kaybeden tarafta yer almaktadırlar. Bu bağlamda düşünüldüğünde 21. yüzyılda sosyal sorumluluk, işletmeler tarafından profesyonel olarak yönetilmesi gereken bir alan haline dönüşmektedir. Bu noktada karşımıza sosyal sorumluluğun bir alt boyutu olan kurumsal sosyal sorumluluk çıkmaktadır.

B. Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Sosyal sorumluluğun temelini bireysel sorumluluklar oluştururken, kurumsal sosyal sorumluluğun* (KSS) temelini ise sosyal bir sistem içerisinde varlık gösteren ve kurumsal vatandaş olarak kabul edilen işletmelerin sorumluluğu oluşturmaktadır. KSS; kurumsal, sosyal ve sorumluluk olmak üzere üç kelimeyi içermektedir. Sosyal sorumluluğa, kurumsal kelimesinin eklenmesi; işletmeyi, devletin karşılamakta zorlandığı önemli toplumsal ihtiyaçların temin edilmesiyle toplumun içine derin olarak yerleştirmektedir¹⁷. Sosyal sorumluluk anlayışının ulaştığı son nokta olan kurumsallaşma süreci; işletme yönetimi tarafından sosyal sorumluluğun profesyonel bir biçimde, belirli kurallar çerçevesinde işin uzmanları tarafından yürütüldüğüne işaret etmektedir. Sosyal Sorumluluk anlayışının kurumsallaşmasında; tüketici beklentilerinin değişmesi, kurumsal imaj kavramının önem kazanması, sivil toplum kuruluşlarının toplum içerisinde aktif olarak rol almaya başlamaları ve eğilimleri yönlendirmeleri önemli birer etken olmuştur¹⁸. Ayrıca KSS'nin kurumsal yönetimin bir parçası olarak kabul edilmesinde; uluslararası kuruluşların sosyal sorumluluk alanındaki çalışmaları ve küresel sözleşmelerin varlığı, bilgi toplumunda işletme için stratejik bir öneme sahip

* Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı, çalışmanın bundan sonraki bölümünde KSS olarak kullanılacaktır.

¹⁷ Matthew J. Hirschland, **Corporate Social Responsibility and The Shaping Global Public Policy**, First Edition, New York: Palgrave MacMillan Company, 2006, s. 7.

¹⁸ Gülşah Özserin, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Halkla İlişkilere Yansımaları Örnek Olay İncelemesi: 'Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları Projesi'**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 28-29.

olan, nitelikli iç gücü olarak da tasvir edilen entelektüel sermayenin elde tutulması gerekliliği de önemli tetikleyicilerin başında gelmektedir.

KSS kavramının önem kazanması ve stratejik bir değer olarak kabul edilmesi, toplumsal sorunların gittikçe büyümesi ile paralellik göstermektedir. İşletmelerin tek görevinin yalnızca ürün ve hizmet üretmek, müşterilerini tatmin ve memnun etmek olmadığı, aynı zamanda toplumda var olan sorunlara çözümler getirmek ya da getirilen çözümlere katkıda bulunmak şeklinde ifade edilen bir dizi sorumluluklarının da bulunduğu son dönemlerin tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Sanayileşmenin ve küreselleşmenin birey ve toplum hayatına kattığı değerlerin yanı sıra bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirdiği yadsınamayacak bir gerçektir. Ekonomik gelişmenin en önemli yapı taşı olan işletmelerin bu olumsuz gelişmedeki etkisi, ortaya çıkan sorunların çözümünde işletmelere söz konusu sorunların telafi edilmesinde bazı görev ve sorumluluklar yüklemektedir. İşte işletmelerin, ‘toplumsal iyi’ için yerine getirmesi gereken bu görevler KSS olarak adlandırılmaktadır.

Klasik olarak toplumdan aldığını topluma geri verme anlayışını temel alan, bir iş ve iletişim stratejisi olan kurumsal sosyal sorumluluğun literatürde fikir birliğine varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Pasquero’e göre, birbirine zıt tartışmaların ve tanımların odak noktasında olan KSS, pazar ekonomisi ve Marksist felsefe taraftarlarına göre şirketlerin temel amacı olan hissedarlarının kârlarını artırma hedefini gizlemek ve meşrulaştırmak için yaratılan bir efsane, başka bir bakış açısına göre ise şirketlerin hızla karmaşılaşan toplum yaşamında yerlerini almalarına yönelik yeni bir paradigma olarak görülmektedir¹⁹. Bakılan nokta ile lehinde ve aleyhinde görüşleri bünyesinde barındıran kavrama, akademisyenler ve konu ile ilgili faaliyetlerde bulunan uluslararası kurumlar tarafından çeşitli tanımlamalar getirilmiştir.

Temel anlamıyla KSS; işletmelerin, toplum üzerindeki etkilerini iyileştirmek amacıyla iş, politika ve uygulamalarına, sosyal ve çevresel konuları entegre etmelerini ifade etmektedir²⁰. Benzer bir tanımda Avrupa Komisyonu tarafından yapılmıştır. Komisyonun sunduğu Yeşil Dosya’da, yasal bir zorunluluktan ziyade

¹⁹ Sibel Yamak, **a.g.e.**, s. 9-10.

²⁰ United Nations, **Disclosure of the Impact of Corporations on Society: Current Trends and Issues, UN Conference on Trade and Development**, New York-Geneva: United Nations Publication, 2004, s. 22.

entelektüel sermayenin korunmasının bir ön koşulu olarak kabul edilen KSS; gönüllülük esasına dayalı olarak işletmelerin, sosyal ve çevresel endişeleri, faaliyet ve paydaşlarıyla olan etkileşimlerinebütünleştirmesi olarak tanımlanmaktadır²¹.Başka bir tanıma göre ise KSS, işletmelerin; değerleri, kültürü, karar alma süreçleri, strateji ve uygulamaları ile sosyal, çevresel, ekonomik konuları şeffaflık ve sorumluluk anlayışı içinde kaynaştırması yöntemi olarak ifade edilmektedir²². KSS'nin temelini; ekonomik büyüme, ekolojik denge ve sosyal gelişme olarak üç ayağa dayandığını belirten Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi ise KSS'yi, işletmenin topluma karşı olan davranışının ahlaki olması, yönetimin paydaşlar ile olan ilişkilerini düzenlerken sorumluluklarının bilincinde olması, çalışanlar başta olmak üzere, onların ailelerinin ve genel olarak toplumun hayat kalitesini yükseltirken, ekonomik büyümeye katkıda bulunma gerekliliği olarak tanımlamaktadır²³.Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Temsilciliği tarafından yayınlanan Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu'nda KSS; "sosyal, çevresel, ekonomik ve etik kavramlarının yönetimi ve şirketlerin bu alanlarda sosyal paydaş beklentilerine olan duyarlılığı" şeklinde ifade edilmiştir²⁴. Her ne kadar KSS'ye yönelik yapılan tanımlar üzerinde fikir birliğine varılamamış olsa da işletmelerin paydaşları ile olan iletişimini etik kodlar çerçevesinde kurarak, toplumsal beklentileri gönüllülük esasıyla yerine getirmesi ve küresel ölçekteki sorunlara karşı duyarsız kalmaması gerekliliği uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan bu tanımların ortak noktasını oluşturmaktadır.

KSS'ye ilişkin uluslararası kuruluşların yapmış olduğu tanımların yanında, akademik yazın incelendiğinde kavram ile ilgili yapılmış birçok tanıma rastlanmaktadır. KSS'nin özünü anlayabilmek için bu tanımlardan bazılarının incelenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. KSS; kurum ve kuruluşların tüm faaliyetlerinde kaynaklarını, paydaşlarının ve toplumun genelini beklentilerine uygun olarak toplum yararına da kullanması, kendi amaçları ile toplumsal beklentilerin örtüştürülmesi, yönetsel süreçte

²¹ Commission of the European Communities, **Green Paper: Promoting European Framework for Corporate Social Responsibility**, 2001, s. 6.

²² International Institute for Sustainable Development, **Corporate Social Responsibility: An Implementation Guide for Business Report**, 2007, s. 5.

²³World Business Council for Sustainable Development, **Corporate Social Responsibility: Meeting Changing Expectation Report**, ty, s. 3.

²⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Türkiye Temsilciliği, **Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu**, 2008, s. 4.

alınan kararların ve atılan adımların tüm sosyal sistem üzerinde yaratacağı etkinin göz önünde bulundurularak insanların yaşamının kolaylaştırılması ve yaşam kalitesi ile standartlarının artırılması yükümlülüğü olarak tanımlanabilir²⁵. Etik ve sürdürülebilir kalkınma temeline dayanan KSS; Mohr, Webb ve Haris'e göre, kurumun toplum üzerindeki her zararlı etkiyi en aza indireceği veya ortadan kaldıracığı ve uzun vadeli yararlı faydaları en üst seviyeye çıkaracağının taahhüdü olarak tanımlanmaktadır²⁶. Benzer bir tanımda Davis ve Blomstrom tarafından yapılmıştır. Buna göre KSS, işletmenin karar mevkiindeki sahiplerinin ve yönetim kurulu üyelerinin kendi çıkarları yanında, bir bütün olarak toplumun refahının korunması ve yükseltilmesine ilişkin faaliyetleri kapsamaktadır²⁷. Her iki tanımda dikkat çeken nokta; işletmenin, toplum veya paydaşları üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmesi ve faydalarını en üst seviyeye çıkararak 'toplumsal iyi' için faaliyetlerde bulunmasıdır.

KSS'nin uğraş alanını, kâr etmek, yasalara uymak, etik ve iyi bir kurumsal vatandaş olmak şeklinde ifade eden Carroll'a göre KSS; organizasyonlar açısından, gelecekte iz bırakabilmek adına ekonomik faaliyetlerin ötesinde, gönüllü olarak daha iyi bir toplum oluşumuna katkıda bulunmaktır²⁸. Kotler ve Lee'ye göre ise KSS, isteğe bağlı iş uygulamaları ve kurumsal kaynakların katkıları aracılığıyla toplumun refahını iyileştirmek için üstlenilen bir yükümlülüktür²⁹. KSS kavramına ilişkin Carroll'ın yaptığı tanımlamada gönüllülük üzerinde durulurken, Kotler ve Lee'nin tanımlamasında KSS'nin yerine getirilmesi gerek gönüllülük esasına dayanan bir yükümlülük olarak görüldüğü dikkat çekmektedir.

Günümüzde KSS, yapılması zorunlu olan bir yükümlülük olmaktan çıkarak, bir bilinç olarak, gönüllülük esasına dayalı stratejik bir değere dönüşmüştür. KSS'yi stratejik bir unsur olarak kabul eden bu eğilime tanımlarda da rastlamak mümkündür. Pringle ve Thompson'a göre KSS, "bir şirketi ya da markayı ilgili bir sosyal amaç veya

²⁵ Nafiz Turgut, **Yönetmel Süreçte Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 8-9.

²⁶ Lois A. Mohr, Deborah J. Webb & Katherine E. Harris, "Do Consumers Expect Companies to be Socially Responsible? The Impact of Corporate Social Responsibility on Buying Behavior", **The Journal of Consumer Affairs**, Cilt: 35, Sayı: 1, 2001, s. 47.

²⁷ Keith Davis & R. L., Blomstrom, **a.g.e.**, s. 39.

²⁸ Archie B. Carroll, (a) "Corporate Social Responsibility, Evolution of a Definitional Construct", **Business and Society**, Cilt: 38, Sayı: 3, 1999, s. 289.

²⁹ Philip Kotler & Nancy Lee, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Çeviri: Sibel Kaçamak, İstanbul: MediaCat Yayınları, 2013, s. 2-3.

soruna, karşılıklı fayda sağlamak üzere bağlayan stratejik bir konumlandırma ve pazarlama aracıdır”³⁰.Yine stratejik değer üzerinde duran başka bir tanıma göre KSS; özel sektör paydaş gruplarının işlerine yönelik beklentileri ve bu işlerden kâr ederek, kârlarını sürdürülebilir kılmaya yardımcı olan söz konusu beklentilerin stratejik yönetimi olarak tanımlanmaktadır³¹. KSS’nin stratejik değere dönüşmesinin en önemli nedeni, uzun vadede iş stratejisinin bir parçası olarak kuruma ve kurumun markalarına katma değer sağlaması ve manevi sermayesini arttırarak kârlılığına katkıda bulunmasıdır.

Peach’ e göre, KSS’nin tanımı iki kısımdan meydana gelmektedir: İlk kısmı, kuruluşun faaliyetlerinden etkilenen veya bir kuruluşun etkin olarak faaliyette bulunmasını etkileyebilenler ile faaliyetleriyle ilgili bütün ilişkileri planlama ve yönetme sorumluluğu oluştururken; ikinci kısmı ise, bir kuruluşun sosyal ve siyasal değişikliğe yönelik olarak planladığı ve uyguladığı yanıt oluşturmaktadır³². Tanımın temelini oluşturan her iki kısım incelendiğinde, işletmenin varlık gösterdiği toplum içerisinde belirli misyonları olduğu ve etik taban alındığında eylemlerinin ‘sorumlu’ ve ‘iyi’ yönde olması gerektiği göze çarpmaktadır. KSS’nin sorumlu ve iyi yönde davranışta bulunma özelliği yapılan bir başka tanımda da görülmektedir. Bu tanımda KSS, herhangi bir organizasyonun, hem iç hem de dış çevresindeki tüm paydaşlarına karşı ‘etik’ ve ‘sorumlu’ davranması, bu yönde kararlar alması ve uygulaması olarak ifade edilmektedir³³. Etik ve ahlak temellerine dayandırdıkları tanımlarında David, Kline ve Dai’ye göre KSS, kamu/paydaş ile organizasyon arasındaki karşılıklı faydayı oluşturan iskelenin sağlandığı sosyal yükümlülükleri içine alan ahlak ve etik temeline dayalı bir vatandaşlık fonksiyonudur³⁴. Yapılan tanımlardan yola çıkarak; ekolojik, toplumsal ve kültürel sistemler içerisindeki temel sorun alanlarına ilişkin yapıcı bir

³⁰ Hamish Pringle & Marjorie Thompson, **Marka Ruhu-Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Marka Yaratmak**, Çeviri: Zeynep Yelçe & Canan Feyyat, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2000, s. 3.

³¹ Matthew J. Hirschland, **a.g.e.**,s. 7.

³² Ayla Okay & Aydemir Okay, **Halkla İlişkiler-Kavram Strateji ve Uygulamaları**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2007, s. 508.

³³ Coşkun Can Aktan & Deniz Börü, “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Editör: Coşkun Can Aktan, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, İstanbul: İGİAD Yayınları, 2007, s. 13.

³⁴ Prabu David, Susan Kline & Yang Dai, “Corporate Social Responsibility Practices, Corporate Identity, and Purchase Intention: A Dual-Process Model”, **Journal of Public Relations Research**, Cilt:17, Sayı: 3, 2005, s. 293.

duyarlılığın gelişmesine katkıda bulunan KSS, kurumun topluma karşı gösterdiği tüm etik davranışlar olarak da nitelendirilebilir.

Yukarıda değinilen tanımların tamamı, KSS'ye pozitivist açıdan yaklaşarak, kavrama olumlayıcı nitelendirmeler yapmışlardır. Farmer ve Hogue tarafından KSS'yi açıklayan tanım, kavrama eleştirel açıdan bakanların dayanak noktasını oluşturmaktadır. Bu tanıma göre KSS faaliyetleri, toplum tarafından talep edilecek mal veya hizmetin en düşük maliyet ile üretilebilmesi için yapılan faaliyetlerdir. Algı yönetimine vurgu yapılan söz konusu tanımda; işletmelerin, KSS faaliyetlerinin sağladığı algılanan değer aracılığıyla, maliyetleri düşürerek, kârlılığını artırma amacı üzerinde durulmaktadır³⁵. İşletmelerin varlığı, toplumun sahip olduğu hava, su, iletişim, ulaşım gibi kaynaklara bağlıdır. Dolayısıyla, işletmelerin bu kaynakların kullanımı konusunda toplumun onayını almış olması gerekmektedir. Bu da işletmelerde sosyal boyutun geliştirilmesi ve işletme stratejisiyle bütünleştirilmesi ile mümkündür³⁶. Diğer bir ifade ile toplumsal bir sistem içerisinde varlık gösteren kurumların eylemlerini yerine getirebilmesi için toplum tarafından onanarak meşruiyet kazanması gerekmektedir. Bu bağlamda kurumlar, ekonomik kazanımların yanında toplumun onayını elde etmek, varlıklarını kabul ettirmek için sosyal sorumluluk çalışmalarına başvurumaktadırlar.

KSS'nin yukarıdaki gibi çeşitli tanımları olmakla birlikte, bu tanımlardaki ortak noktalar kavrama yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bu ortak noktalar şu şekilde ifade edilebilir³⁷:

- İşletmelerin kâr elde etmek için mal ve hizmet üretmekten farklı olarak sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların içinde, işletmelerin ortaya çıkmasında etkisi olan sosyal problemlerin çözümüne ilişkin çalışmalar vardır.
- İşletmeler sadece hissedarlarına karşı değil, çevreye karşı da sorumludur.
- İşletmeler sadece ekonomik değerlere odaklanmamalı, insani değerlere de hizmet etmelidir.

³⁵ Richard N. Farmer, ve W. Dickerson Hogue, **Corporate Social Responsibility**, New York: Lexington Books, 1985, s. 4. akt. Nafiz Turgut, **a.g.e.**, s. 11.

³⁶ Gül Bayraktaroğlu, Burcu İlter & Mustafa Tanyeri, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Pazarlamada Yeni Bir Paradigmaya Doğru**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2009, s. 5.

³⁷ Feriştah Sönmez & Kamil Bircan, "İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 133, Yıl: 12, 2004, s. 479.

- Tüm bu unsurlar, etik temel çerçevesinde, gönüllülük esasıyla yerine getirilmelidir.

Görüldüğü gibi KSS kavramının üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmasa da açıklamalarda yer alan bazı ibarelerin ortak bir düşünce oluşturduğunu söylemek mümkündür. Yukarıdaki tanımlar incelendiğinde; gönüllülük esası başta olmak üzere, işletme faaliyetlerinde şeffaf ve etik olmak, bireyi, çevreyi, toplumsal gelişimi kârlılığın üzerinde görmek, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak ve kurumsal vatandaş olarak toplum için iyi olanın yaratılmasına destek olmak tanımların ortak noktasına işaret etmektedir. Yapılan tanımlar ışığında, bir bilinç ve ruh taşıyan KSS kavramı; küreselleşmenin büyük oranda etkilediği, rekabetin yoğun olarak hissedildiği bilgi çağında, işletmelerinyasal zorunlulukların ötesinde, kârlılık ya da verimlilik hedeflerini gerçekleştirirken, rekabetle başa çıkabilmeleri ve yüksek kurumsal performans sergileyebilmeleri için gönüllülük esasına dayalı olarak, kamuoyunu yakından ilgilendiren sosyal, kültürel, çevresel, toplumsal gelişim, insan hakları ve çalışma koşulları gibi konulara duyarlı davranması ve toplumsal fayda sağlayacak şekilde çeşitli etkinlikler için kaynak ayırıp, bunları planlaması, uygulaması ve sürdürülebilir kılması sonucu, paydaşlarının değer yargılarına hitap ederek onların güvenini, desteğini ve faaliyetleri için onayını kazanıp, olumlu kurum itibarını oluşturmak ve marka değerini artırmak için yürütülen; işletmenin tüm departmanları arasında bütünleştirilmiş, kurum felsefesi ile tutarlı, sistemli faaliyetler bütünü şeklinde ifade edilebilir.

Günümüzde işletme ile paydaşları arasında karşılıklı bir sosyal anlaşma ve uzlaşma temeline dayalı olan sosyal sorumluluk konsepti organizasyonların birbiriyle koordinasyon halindeki vaatleri, paydaşlarıyla olan ilişkileri, ekonomik, sosyal ve çevreyle ilgili görevleri; bilgi şeffaflığı; ürün, hizmet ve işletme faaliyetlerindeki gelişmeye yönelik etkinlikler temeline dayanmaktadır³⁸. Söz konusu dayanak noktasında ve yapılan tanımlarda değinilen paydaş kavramı, kurumsal sosyal sorumluluğun ayrılmaz bir parçasıdır. En temel anlamıyla paydaş, işletmenin karar ve politikalarından etkilenen ve aynı zamanda işletmenin faaliyetlerini etkileme gücüne sahip olan kişi veya

³⁸ Paul Capriotti & Angeles Moreno, "Corporate Citizenship and Public Relations: The Importance and Interactivity of Social Responsibility Issues on Corporate Websites", **Public Relations Review**, Cilt: 33, Sayı: 1, 2007, s. 85.

kurumlardır.İşletmeler ile toplum arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından temel bir fikir olarak ön plana çıkan paydaş kavramı, iki önemli ilkeye dayanmaktadır. Bunlardan ilki, herhangi bir kişinin haklarına zarar vermemek; ikincisi ise, organizasyonun faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan etkilerin sorumluluğunun taşınmasına ilişkindir³⁹. KSS sürecinde paydaş grupları, iç çevre ve dış çevre olarak sınıflandırılabilir. Şuana kadar genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılan KSS kavramı, hem iç hem de dış çevredeki paydaşlara karşı sorumluluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda işletmelerin sosyal sorumluluklarını işletme içi ve işletme dışı paydaşlara karşı sorumluluk olarak iki ana eksene ayırmak mümkündür. İç çevrede işletmenin sorumlu olduğu paydaş gruplarını; çalışanlar, yöneticiler, hissedarlar, iş ortakları, tedarikçiler oluştururken; dış çevre paydaş gruplarını ise, müşteriler, rakipler, medya kuruluşları, kredi sağlayan kurumlar, kamu kurumları, STK/sendikalar ve toplum oluşturmaktadır. İşletmenin paydaşlarını oluşturan bu gruplar, KSSkonsepti içinde, daha iyi bir dünya için işbirliği ve eşgüdüm ile çalışılması gereken birer stratejik ortağa dönüşmektedir.

Daha geniş bir perspektifle bakıldığında; iç ve dış çevredeki paydaşları içinde barındıran, çevre, kültür, eğitim, sağlık gibi bir ekosistem içinde varlık gösteren işletmeler, bu alanlar dâhilinde ortaya çıkabilecek sorunlardan paydaşlarına karşı sorumlu olmakta ve bu sorunların çözüm sürecinde aktif olarak görev üstleneceğine dair paydaşları ile bir sosyal anlaşmaya girişmektedir. Söz konusu sosyal anlaşma, kâr elde etmek amacıyla üretim ve faaliyetlerde bulunan işletmenin bu ekonomik çabasını içinde bulunduğu toplumdan gelen birtakım sınırlamalar içinde yerine getirme zorunluluğunu doğurmaktadır. Sosyal anlaşmanın temelinde, kamu refah ve mutluluğu için güvenli ürün ve hizmetler, gerçekçi ve az reklam, çalışanlar için güvenli çalışma yerleri ve çalışma koşulları, ekolojik dengeyi bozmayacak, doğal yaşamı tehlikeye düşürmeyecek ve canlı yaşamını koruyacak faaliyetler, herkese eşit yaklaşım ile istihdam ve iş imkânı sağlama çabaları bulunmaktadır⁴⁰. Bunlara ek olarak, vergi vermek, hukuka aykırı davranmamak, adil bir ücretlendirme sistemi, çalışanların özel yaşamlarına saygı gösterilmesi, taciz ve mobbinge karşı korunması, çocukların çalıştırılmaması ve

³⁹ Archie B. Carroll & Ann K. Buchholtz, **Business & Society, Ethics and Stakeholder Management**, Tennessee: South Western Publishing, Seventh Edition, 2009, s. 10-10.

⁴⁰ Erol Eren, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, s. 107.

hissedarlara uygun ve adil kâr payı dağıtılması işletmeden beklenen sorumluluk unsurlarını ifade etmektedir. Sosyal anlaşmanın temelini ve paydaşların beklentilerini kapsayan bu çabalar, KSS'nin faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Söz konusu bu alanlarda işletmeler; nakit katkılar, bağış, teşvik sponsorluğu, teknik bilirdişilik, mal ya da hizmet katkıları, gönüllü işçiler ve dağıtım kanallarının kullanılma izni vb. gibi etkinliklerle sosyal sorumluluklarını yerine getirmektedirler⁴¹. Bu etkinlikler işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluklarına dair çalışma şekilleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kotler ve Lee tarafından altı kategoride incelenen bu çalışma biçimleri şu şekilde özetlenebilir⁴²:

- *Nedene Bağlı Promosyonlar*; kurumun, bir sosyal amaç üzerindeki ilgi ve farkındalığı arttırmak veya fon toplamayı, bağışta bulunmayı ve gönüllü çalışanları desteklemek için fon ayırması, mal ve hizmet katkısında bulunması veya diğerkurumsal kaynaklarını kullanıma açmasıdır.
- *Sosyal Amaç Bağlantılı Pazarlama*; kurumun, ürün satışlarına dayalı gelirlerinin belirli bir yüzdesini bir amaç için harcaması ya da bağışlamasıdır.
- *Kurumsal Sosyal Pazarlama*; kurumun, halk sağlığını, güvenliğini, çevre ve toplum refahını iyileştirme amacını taşıyan bir davranış değıştirme kampanyasının geliştirilmesini veya uygulamaya konulmasını desteklemesidir.
- *Kurumsal Hayırseverlik*; kurumun, bir hayır kurumuna ya da sosyal bir amaca, çoğunlukla nakit bağışlar, hibeler veya ayni hizmetler şeklinde doğrudan katkıda bulunmasıdır.
- *Toplumsal Gönüllülük*; kurumun, çalışanlarını, perakende ortaklarını, acente üyelerini ve yerel toplum örgütlerini sosyal amaçları desteklemek için zamanlarını gönüllü olarak ayırmalarına teşvik etmesidir.
- *Sosyal Açıdan Sorumluluk Taşıyan İş Uygulamaları*; kurumun, toplumun refahını iyileştirmek ve çevreyi korumak için, sosyal amaçları destekleyen isteğebağlı yatırımlar yapması ve iş uygulamalarını benimseyip yürütmesidir. Sosyal açıdan sorumluluk taşıyan iş uygulamaları, kurum tarafından projelendirilip uygulanabileceğigibi, işbirliğı içinde diğerkurumlarla da yürütülebilir.

⁴¹ Philip Kotler & Nancy Lee, **a.g.e.**, s. 4.

⁴² **A.g.e.**, s. 23-25.

KSS sahibi kuruluşlar, toplumsal amaçlara hizmet ederek paydaşlarının beklentilerini karşılamak, içinde yaşadıkları toplum ve ülke başta olmak üzere dünyaya olumlu katkılarda bulunma kaygısı taşımaktadır. Günümüzün modern işletmecilik anlayışı içerisinde bir bilinç durumu ve stratejik bir rekabet anahtarı olarak kabul edilen KSS kavramının tarihsel dönemlerine dayandığını söylemek mümkündür. Tarihsel perspektif içerisinde, ortaya çıkışı özellikle sanayi devrimine dayandırılan KSS, sanayi öncesi dönem ve eski çağlarda da hayatın hep içinde var olmuştur. Ancak sanayi devrimiyle birlikte, işletme faaliyetlerinin büyümesine paralel olarak toplumsal sorunlardaki artış, kavramın fark edilmesinde ve üzerinde dikkatle durulmasında etkili olmuştur. Çalışma kapsamında KSS'nin tarihsel gelişimi, işletme öncesi olarak da tasvir edilen ilk dönem, sanayi öncesi ve sanayi sonrası olmak üzere üç dönemsel çizgide incelenecektir.

Sosyal sorumluluk kavramına ilk olarak insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen dinlerin içinde rastlanmaktadır. Dinler; bireylere, toplum içinde oluşan gruplara ya da örgütlenmelere birçok sorumluluk yüklemişlerdir. Bu dönemde insanlar; kendi ilkeleri, kişisel yargıları, inançları, değer ve ahlaki görüşleri ile bir sosyal sorumluluk anlayışı geliştirmişlerdir⁴³. Bu noktada insanın yaradılışı gereği eğilimli olduğu yardımlaşma, birlik ve beraberlik, adaletli olma, saygınlık gibi toplumsal kabulü kolaylaştıran ve aynı zamanda birçok dinin inanışında da yer alan davranış kodlarının bireysel bazlı olarak sosyal sorumluluğu şekillendirdiği söylenebilir. Dinlerin yanında medeniyetlerinde sosyal sorumluluk düşüncesine sahip olduğunu, bilinçli olarak olmasa da bu kavrama katkıda bulundukları görülmektedir. Sümer tabletlerinde ve Babil'ler tarafından oluşturulan Hammurabi Kanunu'nda ticaretin taraflarının sorumlulukları tanımlanmıştır. Özellikle Hammurabi Kanunu'nun birçok maddesinde ticari tarafların birbirlerine karşı sorumlulukları sert hükümler ile ifade edilmiş ve bireylerin yaptıkları işlerin sorumluluklarını üstlenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta günümüzdeki KSS kavramının özünden uzak olsa da söz konusu bu çalışmaların, dönemin koşulları göz önünde tutulduğunda sosyal sorumluluk alanında yapılan çalışmalara kaynaklık edebilecek düşünsel yapıya sahip olmasıdır.

⁴³ Sabahat Bayrak, **a.g.e.**, s. 85.

12. yüzyıla kadar, tarıma dayalı toplum yapısı ve üretilen ürünlerin ancak bireysel ihtiyaçları karşılaması, karşılamadığı noktada ise takas yöntemine başvurulması işletme öncesi dönem olarak da adlandırılan bu yüzyılın en önemli özelliğidir. Bu dönemdesosyal sorumlulukların yerine getirilmesinde, kişilerin kendi ahlak öğretileri başat rol oynamaktadır.

12. ve 18. yüzyıllar arasındaki dönemde, işletmelerin yavaş yavaş örgütlenmeye başladıkları dikkat çekmekteyse de işletmecilik faaliyetlerinin bilimsel temelden uzak, işletmelerin ise küçük ölçekli, sipariş üzerine üretim yapan küçük dükkân ve ticarethanelerden oluştuğu görülmektedir⁴⁴. 12. ve 14. yüzyıllar arasında Avrupa'nın Bizans ve İslam Medeniyeti ile ticari ilişkiler kurması sonucunda ticaret hayatı canlanıp sanayi, toplum yaşamında önem kazansa da Ortaçağ boyunca ticari faaliyetlere ve ekonomiye din penceresinden bakılmış, yönetenlerin ve ticari faaliyetlerle uğraşanların sorumluluk anlayışları dini inanışların etkisinde şekillenmiştir. Bu dönemde özellikle Katolik kilisesi; bağış, hibe, halkın emanet ettiği paralar ile güçlenerek iş hayatını ve toplumsal yaşamı etkisi altına almıştır. Bu perspektifte gelişen dönemin sosyal sorumluluk anlayışının, kişinin etik algısı, dini görüşü ve vicdanına bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir⁴⁵. Dini doğmaların toplum ve ilişkiler üzerindeki hâkimiyeti, 15. ve 17. yüzyıllar arasında gerçekleşen Reform ve Rönesans hareketlerine kadar devam etmiştir. Sanat ve ticaret hayatında çeşitli gelişmelerin, icat ve keşiflerin yaşandığı bu dönem özellikle Sanayi Devrimi öncesinde bilgi birikiminin artmasında önemli bir tarihsel dönemeci oluştururken; artmaya başlayan üretkenlik, refah, zenginlik ve manevi değerlerin yerini maddi değerlere bırakmasına neden olmuştur. Sanayi öncesi bu dönemde, sosyal sorumluluk, din ekseninde kültürel yapı ve gelenekler çerçevesinde bireysel anlamda yürütülen çalışmalar olarak kalmıştır.

Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinden önce özellikle 16. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa ülkelerinde merkantilist düşüncenin hâkim olduğu bir dönem yaşanmıştır. Merkantilizm döneminin hâkim ticari görüşünü, bir ülkenin zenginliğinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçüleceği temellendirmektedir. Bu dönemde milliyetçilik akımlarının gelişmesi ve kilisenin yerini merkezi otoriter yönetime

⁴⁴ Coşkun Can Aktan & Deniz Börü, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 23.

bırakması ekonomik yaşamı da etkilemiş; özellikle ihraç mallarına yönelik tüketime desteklendiği ve ekonomide devlet hâkimiyetinin baskın olduğu dönemde zenginlik gücü ile bağdaştırılmıştır⁴⁶. Merkantilist dönemde işletmelerin temel amacı, iktisadi milliyetçilik anlayışına paralel olarak devletin zenginleşmesini sağlamakken; sosyal sorumluluk konusunda ise asıl görev devlete atfedilmiştir⁴⁷. Merkantilizm’de devletin merkezi gücü oluşturması ise, sosyal sorumluluklar açısından toplum hakkında her türlü kararı verme yetkisini elinde tutmasına imkân sağlamıştır.

Merkantilist sistemin, sanayi mamullerinin ucuza üretilmesi için işçi ücretlerini en düşük yaşam seviyesinde tutması toplumsal sorunların artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, merkantilizmin savunduğu ekonomik politikaların beklenen sonucu zamanında vermemiş olması; yüksek enflasyon hızı, adaletsiz gelir dağılımı, üretim yetersizliği, toplumda fakirliğin artması ve buna paralel olarak gelişen huzursuzluklar nedeniyle sosyal sorumluluklar açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Özellikle çalışan ücretlerinin düşük olması, dış ticarete açılarak koloni niteliğindeki dış ülkelerin insan ve doğal kaynaklarının sömürülmesi bu sonuçlara örnek olarak verilebilir⁴⁸. Merkantilizm döneminde sorumluluktan anlaşılan, işletmelerin dış piyasaları sömürmek yoluyla kendi ülkesi lehine çıkar sağlaması ve dış ülkelere karşı sorumsuzca davranışlar sergilemesi şeklinde olmuştur. İşletmelerin kendi ülkelerine yaptıkları katkılar, sosyal sorumluluk için yeterli görülürken; dış ülkelere verilen zarar göz ardı edilmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde, toplumsal sistemi derinden etkileyen ve yerküre üzerindeki tüketim alışkanlığını yeniden şekillendiren, Sanayi Devrimi yaşanmıştır. Sanayi Devrimi’yle birlikte, daha önce el emeğine bağlı olarak gerçekleştirilen üretim yerini, buhar gücünün sanayide kullanılmasıyla daha kısa sürede daha fazla üretimi mümkün kılan seri-fabrikasyon üretimine bırakmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik ve sosyal alanlar başta olmak üzere

⁴⁶ Meral Ekinci, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyası Kapsamındaki Eğitim Projelerinin Katılımcılar Üzerinden Topluma Sağladığı Katkı: “Anadolu Sigorta Bir Usta Bin Usta Örneği”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 10.

⁴⁷ Derya Adin, **Toplumsal Yatırım Amacı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk: “İMKB Ulusal 100” Şirketleri Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 13.

⁴⁸ Sabahat Bayrak, **a.g.e.**, s. 87.

toplumsal yapıda büyük değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Sanayi toplumunun düzenine; sadece kişinin mülkiyet, yaşam ve özgürlüklerinin korunması için devletin asgari ölçüde müdahalesi ve kural koyması görüşünü ifade eden Liberalizm hâkimken, ekonomide Adam Smith'in 'Bırakınız Yapsınlar' olarak da ifade edilen 'Laissez Faire' doktrini, devletin toplumdaki düzenleyici rolünü tanımlamada etkili olmuştur⁴⁹. Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserinde ortaya attığı iktisadi görüşünde, kişinin mülkiyet haklarının her şeyin üstünde tutulduğundan bireyci bir felsefe gözlenmektedir. Bireyin kişisel çıkarı için girişeceği eylemlerin sonucunda sağlayacağı faydaların toplum yararını maksimize edeceği görüşünün kabul edilmesiyle yeni değerler ortaya çıkmış ve bu da sanayileşme felsefesine uygun düşmüştür. Döneme hâkim olan görünmez el teorisiyle birlikte, kârlılık ve üretim artışı dışındaki konularla ilgilenilmemiş; birey ve kurumların, kendi kişisel çıkarları için çaba harcarken harekete geçen kuvvetlerin bir bütün olarak topluma da fayda sağlayacağı savunulmuştur⁵⁰. Yaşanan tüm bu gelişmeler modern işletmelerin temelini atarken, işletme sahip ya da yöneticilerini de toplumun yeni yönlendiricileri olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi, başta İngiliz toplumu olmak üzere kitlelerin alışkanlıklarında önemli değişikliklere neden olmuş ve KSS kavramı, oldukça keskin bir odak noktasına dönüşmüştür. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde; toprağı işlemekten madencilik, tekstil ve demir üretimi gibi endüstrilerde çalışmaya doğru bir geçiş yaşanmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru insanların, kırsal alanlardan kentlere göç etmeleri, birey ile toplum arasında daha önce kurulmuş olan bağların zayıflamasına ve hatta kopmasına neden olmuştur. Sanayi toplumunun yeni ortamında, emeğin devingenliği, mülkiyet kalıplarındaki değişim ve nüfus baskısı, insanların yaşamları boyunca herhangi bir yöne doğru çok fazla yol kat etmedikleri önceki tarım toplumunda kendini gösteren "başkalarından sorumlu olma" duygusunu azaltmıştır⁵¹. Bunun yanında, sanayileşmeyle birlikte fabrikasyon üretime geçilmesi; sistemin yürümesi için insanların makinenin bir uzantısı gibi çalıştırılması sonucunu doğurmuştur. Üretimin durmaması, işletmenin kazancının artırılması için sürekli sömürülen ve emeği satın alınabilen bir meta olarak görülen çalışanlar, sistemin lokomotifi olarak

⁴⁹ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 28.

⁵⁰ Coşkun Can Aktan & Deniz Börü, **a.g.e.**, s. 23.

⁵¹ Hamish Pringle & Marjorie Thompson, **a.g.e.**, s. 260-261.

kullanılmıştır. İşletmelerin gücünün arttığı bu dönemin başlarında, Makyavelist bakış açısıyla düşünüldüğünde işletmeler için, kâra giden her yol mubah olarak görülmüştür. Sanayileşme sürecinde, işletmelerin toplumsal fayda gözetmeksizin sadece kâr maksimizasyonuna odaklanmaları, gerçekleştirilen üretimin topluma verdiği zararların görmezden gelinmesini beraberinde getirmiştir.

Sosyal sorumluluğun kavramsal olarak 1800'lü yılların sonunda büyük işletmelerin sayısının artması ve o dönemdeki işletmelerde yaşanan, baskı ya da anlaşmayla verilen komisyon, sabit fiyat anlaşmaları gibi serbest rekabete aykırı uygulamalar neticesinde hükümetlerin yasal reformlar yapmasıyla ortaya çıktığı belirtilmektedir⁵². Büyük işletmelerin faaliyet gösterdiği bölgelerde özellikle, doğal dengenin bozulması ve ekolojik sistemin tahrip edilmesi, ucuz işgücü sağlamak amacıyla kadın ve çocukların istismar edilmesi, sağlıksız ve uzun çalışma koşulları, çalışan haklarının göz ardı edilmesi vb. gibi ihlaller, kitlelerin oluşan durumdan rahatsız olmasına neden olmuştur. Özellikle kurulan işletmelerde çalışan işçilerin, çalışma şartlarına ve aldıkları düşük ücretlere kayıtsız kalmamaları, toplumsal düzen içerisinde yeni bir sınıfın oluşmasını beraberinde getirmiştir. İşçi sınıfı olarak adlandırılan bu yeni sınıf, örgütlenmeye başlayarak haklarını sendika gibi çeşitli platformlarda aramaya başlamışlardır. Bu yeni oluşum sendikalaşma hareketlerinin de ilk adımlarını oluşturmuştur. Kötü koşullar altında istihdam edilen işçiler başta olmak üzere, sistemden zarar görmüş olan bireylerin bilinçlenmesi ve tepkilerini yüksek sesle dile getirmeleri; 1800'lü yıllarda işletmeleri sosyal sorumlu davranmaya itmeye başlamıştır.

Sanayileşmenin getirdiği sorunlar ve bu sorunların çevre, kamu sağlığı ve işçilerin refahı üzerindeki etkileri dikkatleri bu konular üzerine yoğunlaştırmıştır. 1848'deki Kamu Sağlığı Kanunu gibi yasalar ve sendikacılığın gelişimi; yeni girişimleri ve şirketleri, çalışanlarının ve toplumun gereksinimlerine karşı daha hassas ve sorumlu olmaya zorunlu kılmıştır⁵³. Görüldüğü gibi, 19. yüzyılda kurumların sosyal sorumluluk anlayışı kendi çıkarları için, diğerlerinin sömürülmesi yoluyla kârlarını en üst düzeye çekmekten öteye gidememiştir. Üstlenilen sorumluluklar ise, bir zorunluluğun ürünü olarak görülmüş ve devletin yaptırımlarıyla yerine getirilmiştir.

⁵² Kathryn M. Bartol & David. C. Martin, **Management**, Second Edition, New York: McGraw Hill Company, 1994, s. 103.

⁵³ Hamish Pringle & Marjorie Thompson, **a.g.e.**, s. 260-261.

Sanayi devrimi sonrası dönemde, toplumsal iz bırakan önemli dönüm noktalarının yaşandığı görülmektedir. Bunlardan en önemlisi, 1929 ekonomik bunalımıdır. Sanayi devrimiyle birlikte seri üretime geçen kurumların hareketli iktisadi hayatı, 1929 yılına gelindiğinde New York Borsası'nın çökmesiyle son bulmuştur. Kriz başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde büyük oranda işsizlik ve üretim kayıplarına yol açmış, satın alma gücünün düşmesine sebep olarak fabrikaların kapanmasına neden olmuştur. "Özellikle Amerika'da özel kurumların bu yıllarda dev boyutlara ulaşması ancak buna karşılık olarak görünmez el teorisinde savunulduğu gibi toplumun refah seviyesinin ve sosyal beklentilerinin karşılanmamış olması düşünce sistemini değiştirmeye başlamıştır"⁵⁴. Kitlelerin, ekonomik bunalımın getirdiği panik ortamı içinde sistemi ve etkilerini sorgulamaya başlamaları, işletmelerin de geriye dönüp yaptıkları faaliyetleri düşünmelerini beraberinde getirmiştir.

Önü alınamayan ve kâra odaklı büyümenin sosyal yapı üzerinde ne gibi etkiler bırakacağının göz ardı edilmesi, özellikle işletmelere karşı halkın güvenini sarsmıştır. Bunun sonucunda, 1920-1929 yılları arasında saygı gören işveren ve işletmeler, kitleler tarafından eleştirilmiş, bu eleştirileri gidermek isteyen kuruluşlar iş dünyası ile kamu arasındaki ilişkileri düzenleme gereği duymuşlardır. Kriz sonrasında, sadece ekonomik kaygılara önem veren ve bu doğrultuda politikalar yürüten işletmeler, toplumsal konularda da duyarlı olmaları gerektiğinin ve toplumsal kaygıları göz ardı ettiklerinde karşılaşılabilecekleri tehlikelerin farkına vararak, büyüyen yapılarının topluma olan etkileri ve faaliyetlerinin sonuçlarından dolayı kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla karşı karşıya kalmışlardır. Böylelikle kuruluşlar kâr elde etme çabalarının yanında, kendi varlıklarını güvence altına alma güdüsüyle, çevreye, çalışanlarına, topluma ve devlete karşı bazı sorumluluklar taşıdıklarını görmüşler ve bunların gereklerini yerine getirmek amacıyla birtakım faaliyetlere girişmişlerdir⁵⁵. Gerçekleştirilen bu faaliyetler;kriz ortamında devletin, işletmeler ile toplum arasındagüven tesis etme çabası sonucundakanunlarla yapılan düzenlemeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin ulaştığı dev boyutların toplumda yarattığı tahrip edici etkiyi önlemek amacıyla; anti-

⁵⁴ Coşkun Can Aktan & Deniz Börü, **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁵ Metin Kazancı, "Halkla İlişkilerde Yeni Yaklaşım ve Uygulamalar, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık", 1.Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2000, ss. 7-9'dan akt. Okay & Okay, **a.g.e.**, s. 509-510.

tröst yasaların çıkarılması, çalışanlara daha insani haklar tanınması KSS kavramına kanuni boyutun eklenmesi anlamına gelmiş ve işletmeler için KSS; kârlı ve verimli olmanın yanı sıra kanuni düzenlemelere de uymak şeklinde gerçekleşmiştir⁵⁶. Her ne kadar 1929 ekonomik bunalımı toplumsal yaşantıda keskin dönüşümlerin yaşanmasına sebep olsa da, özellikle işletmeler için, serbest piyasa koşulları içerisinde, rekabet, yükseliş ve büyümenin ancak ve ancak, toplumsal desteğin sağlanması ve işletme ile toplumsal çıkarların ortak bir paydada buluşturulması ile mümkün olabileceğini göstermiştir.

20. yüzyılla birlikte özel sektörün kâr elde etmek ve bunu sürdürmek anlayışı bütün dünyada değişime uğramış, işletmelerin kâr elde etme amaçlarının yanına, sosyal sorumluluk anlayışı da eklenmiştir. İşletmelerde, kâr ile kâr dışı çalışmaların kesiştiği bir noktada ortaya çıkan KSS yaklaşımı, sosyal sistem üzerinde kuruluşun itibarını ve imajını etkilerken, marka farkındalığını da arttıran bir unsur olarak modern işletmecilik literatüründe yerini sağlamlaştırmaya başlamıştır. Özellikle, 1960'lardan sonra dünya konjonktürü ile birlikte kamuoyunun talepleri doğrultusunda şekillenen ve felsefi tartışmalarda teorik olarak ele alınan, uygulama kökeni 19. yüzyıl hayırseverliğine dayanan KSS'nin akademik yazınının 20. yüzyılda gelişmeye başladığı görülmektedir⁵⁷. KSS günümüz modern anlamına Howard R. Bowen'ın 1953 yılında yazdığı "İş Adamlarının Sosyal Sorumlulukları (Social Responsibilities in Buninessman)" adlı yapıtıyla kavuşmaya başlamıştır. Alana dair literatürün büyük kısmı son 50 yıl içerisinde yazılmıştır. Yazın incelendiğinde, birçok ülkede KSS'nin uygulama örneklerine rastlanmakla birlikte, bunların büyük kısmının ABD'de toplandığı dikkat çekmektedir. Pasquero, KSS'nin Amerikan toplumunda ortaya çıkmasıyla ilgili ahlaki sebeplerinin ve idealizmedayandırmaktadır. Bu görüşe göre, toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden şirket ya da kişi zenginleşmeyi hak etmektedir. Aynı şekilde başarılı olan şirket ya da kişi, zenginleşmesini sağlayan topluma sadakatini hayır işleri yaparak göstermelidir. Bu geleneğin ABD'de egemen olan Protestan ahlakından

⁵⁶ Tamer Koçel, **İşletme Yöneticiliği**, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s.225-226.

⁵⁷ Jacquie L'Etang , "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Halkla İlişkiler Etiği", Derleyenler: Jacquie L'Etang & Magda Pieczka, **Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar**, Editör: Sema Yıldırım Becerikli Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 157.

kaynaklanabileceği gibi kapitalizmin ilk dönemlerine dek gidebileceği de ortaya atılmıştır⁵⁸.

KSS, zengin şirketlerin toplumda daha az hali vakti yerinde olanlara bağışlarda bulunmaları gerektiği düşüncesinden doğmuştur. Yükümlülük, 1960 ve 1970’lerde toplumsal eylemciler tarafından geliştirilmiştir. Toplumsal eylemciler toplumdaki büyük kurumların ve iktidar seçkinlerinin rolünü eleştirmişler; siyasi ve ekonomik adaletin sadece malların ve iktidarın yeniden dağıtımıyla başarılabilirliğinin üzerinde durmuşlardır. Bu türden argümanlar, artan gücün beraberinde artan bir sorumluluk getirmesi gerektiği, küçük toplulukların ve bireylerin çıkarlarını gasp etmek ya da sömürmemek yükümlülüğünün taşınması gerektiğini ifade eden sosyal sorumluluk görüşünün yaygınlaşmasına neden olmuştur⁵⁹. 20. yüzyılda özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın son bulmasıyla başlayan süreçte dünya, yeni bir görünüme bürünmüştür. Dünya’da artık üçüncü dünya ülkesi olarak adlandırılan, zor koşullar altında yaşayan ve hayatlarını idame ettirebilmek için ihtiyaçları olan kaynaklara ulaşmada sıkıntı çeken ülkeler vardır. Yerküre üzerinde yaşanan bu durum sistem yaklaşımına göre, çevrelerinden etkilenen ve bu çevreyi etkileyen kurumlar olarak görülen işletmelerin toplumun farklı kesimlerine daha duyarlı ve hassas olması sonucunu doğurmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan yoğun sanayileşme faaliyetleri, bilim teknik alanında yaşanan gelişmeler ve kitlelerin eğitim seviyesinin artması gibi gelişmeler toplumsal konuların üzerine daha fazla gidilmesini ve sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Toplumun bu dönemde özellikle tüketici ve çalışan hakları, kadın hakları ve çevre bilinci gibi konulara yönelik beklentileri artmıştır. Bu beklentiler, 60 ve 70’li yıllarda yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi (1964), Ulusal Çevre Politikası Sözleşmesi (1969), Tüketici Ürünleri Güvenilirlik Sözleşmesi (1972) gibi çalışmalarla daha da önem kazanmıştır⁶⁰. Sosyal taleplerle birlikte, özellikle çalışma hayatı içerisinde tarafların davranış kodlarını belirleyen ve olması gerekeni vicdani bir yükümlülük olarak ortaya çıkaran, iş etiği olgusu öne çıkmaya başlamış ve KSS kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.

⁵⁸ Sibel Yamak, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁵⁹ Jacquie L’Etang, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁰ Ceyda Aydede, **a.g.e.**, s. 23.

20. yüzyıl içerisinde, iki dünya savaşı, ekonomik krizler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çökmesi, küreselleşme ve teknolojik değişimler gibi dönüm noktalarının yaşanması ve tüm bunların toplumsal ve ekolojik sistem üzerindeki yansımaları, kitlelerin artan eğitim ve bilinç seviyeleriyle birleşince protesto ve sivil hareketlerin yayılmaya başlamasına neden olmuştur. Bu konjonktürde işletmeler dünya çapında oluşan yeni ihtiyaçlara ve eğilimlere yanıt verme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreç içerisinde, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, sivil toplum örgütlerinin demokratik bir baskı unsuru olarak toplumda güç kazanıp yaygınlaşması karşısında duyarsız kalamayan işletmeler, sosyal sorumluluğun zorunluluktan öte, kendilerine uzun vadede yarar sağlayan ve farklılık yaratan bir değer olduğunu anlamaya başlamışlardır. Sivil toplum kuruluşları (STK) nın toplumda kazandığı güç ve işletmeler üzerindeki yaptırımı yaşanan olaylarda da kendini göstermiştir. Bunların başında ise, uluslararası petrol şirketi Shell ile uluslararası çevre kuruluşu Greenpeace arasında yaşanan Brent Spar petrol platformunu kaldırma krizi gelmektedir. 1995'te Shell'in Kuzey Denizi'ndeki eski bir petrol platformu olan 14.500 tonluk petrol teçhizatını barındıran Brent Spar'ı batırmaya karar vermesi, Greenpeace'in protestolarına ve konunun uluslararası medyanın manşetlerine taşınmasına yol açmıştır⁶¹. Greenpeace'in önderliğinde çeşitli ülkelerde Shell'in söz konusu eylemin kararını geri çekmesi için protestolar yapılmış, Kuzey Denizi'ndeki platform Greenpeace üyeleri tarafından iki kez ele geçirilmiştir. Shell'in kararından geri adım atmaması sonucunda Greenpeace'in etkinliklerini artırması, şirketin Avrupa'daki satışlarının % 30 azalmasına yol açmış ve sonunda şirket plandan vazgeçmiştir⁶². Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal gücüne verilebilecek bir diğer güncel örnek ise yine Shell petrol şirketine aittir. Shell Kuzey Denizi'ne yönelik petrol çıkarma faaliyetleri ve yaşanan skandalların üzerine Danimarka kökenli oyuncak firması Lego ile Shell'in logosunun oyuncakların üzerinde yer almasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma

⁶¹ Michael E. Porter & Mark R. Kramer, "Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility", **Harvard Business Review**, 2006, <https://hbr.org/2006/12/strategy-and-society-the-link-between-competitive-advantage-and-corporate-social-responsibility>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.

⁶² Semra Cerit Mazlum, "Çevrecilik ve Çevre Hareketleri", Editör: Bilhan Kartal & Belkıs Kümbetoğlu, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1342, 2011, s. 222.

gereği Lego, Shell'in 26 ülkedeki petrol istasyonlarında dağıtılmak üzere, üzerinde Shell logosu olan 16 milyon adet oyuncak üretmiştir⁶³. Greenpeace; Shell'in, bu anlaşma ile toplum üzerinde oluşan olumsuz etkiyi kırmaya çalıştığını ve bunun içinde çocukları kullandığını öne sürerek, Lego'ya anlaşmaya son vermesi çağrısında bulunmuştur. Bu süreçte anlaşmanın son bulması için, Greenpeace uluslararası bir imza kampanyası düzenlemiş ve 3 ayda 1 milyon kişiye ulaşarak Lego üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur⁶⁴. Greenpeace tarafından yaratılan; oyuncak petrol işçileri, penguenler, buzullar ve kutup ayılarının petrole bulanmasını içeren video paylaşım sitesi Youtube'da, güncel rakamlarla yaklaşık olarak 7,5 milyon kez izlenmiştir⁶⁵. Tüm bu çalışmaların ardından Lego, 2014 yılında Shell ile yeni bir anlaşma imzalamayacaklarını ve işbirliğinin sona erdirildiğini duyurmuştur⁶⁶.

21. yüzyıl, STK'ların işletmeler karşısında kuvvetli bir güç odağı haline geldiğinin örneklerini barındırmaktadır. Kamuoyunu oluşturan kesimlerin daha da bilinçlenmesi ve örgütlendiklerinde daha güçlü olduklarının farkına varmaları, yaşanabilir bir dünya için mücadele etmelerini ve yeni yapılanmalara gitmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu yapılanmalara verilebilecek en iyi örnek ise, Shell'in Brent Spar skandalının akabinde uygulamaya geçmiş olan Dünya Sosyal Forumu'dur. 2001 yılının Ocak ayında on binden fazla insan, Brezilya'nın Porto Alegre kentinde Dünya Ekonomik Forumu'na alternatif Dünya Sosyal Forumu'nda toplanmıştır. Bir Fransız köylü liderinin başını çektiği bu forumda, insanın ve doğanın merkezde olduğu yeni bir dünyanın mümkün olduğu görüşü dile getirilmiştir⁶⁷. Görüldüğü gibi yapılan çalışmalar, STK'ların günümüzde ne kadar etkin bir konuma geldiğinin ve daha da güçleneceğinin kanıtlarını içermektedir. STK ve işletme ekseninde oluşan bu mücadelede kazanan tarafın ise, yerküre ve insanlık olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.

⁶³ T24 Bağımsız İnternet Gazetesi <http://t24.com.tr/haber/legonun-oyuncak-protestoculari-kazandi,273345>, Erişim Tarihi: 13.04.2015

⁶⁴ Greenpeace, <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/lego-shell-anlasmasini-sonlandirdi-91014/>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.

⁶⁵ Youtube, https://www.youtube.com/watch?v=qhbliUq0_r4&feature=youtu.be, Erişim Tarihi: 13.04.2015.

⁶⁶ The Economist, <http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2014/10/greenpeace-lego-and-shell>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.

⁶⁷ Aylin Akpınar, "Toplumsal Değişme ve Küreselleşme", Editör: Bilhan Kartal & Belkıs Kümbetoğlu, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1342, 2011, s. 23.

Tarihsel bir çizgide ele alınmaya çalışılan KSS kavramının, tarihin en eski dönemlerinden bu yana hayatın hep içinde var olmuş ve insanın düşünsel yaşamının değişimiyle birlikte evrim geçirdiği görülmektedir. Ortaya çıktığı zaman diliminden itibaren dünyayı ve toplumsal yapıyı etkileyen her olaydan etkilenen veya bu olayları etkileyen bir kavram olan KSS gelinen noktada özellikle küreselleşme ve Postmodernizm eğilimi içerisinde işletmelerin başarılı olabilmeleri ve farklılık yaratabilmeleri sürecinde bir araç olmaktan çıkarak bir amaca dönüşmüştür. Artık KSS, kanuni yaptırımların getirdiği bir zorunluluk ya da yükümlülük değil, toplumun daha iyiye gitmesi ve dünyanın daha yaşanılabilir bir yer haline gelmesi için verilen mücadelenin adı olmuştur.

C. Küreselleşme Sürecinde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Önemi

Demokrasi bilincinin gelişmesi ve sivil toplum hareketlerinin artmasıyla birlikte gelişen düşünsel yaşam, bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla sosyal bilinci etkilemiş ve toplumsal grupların beklentilerinin daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Böyle bir yapı içerisinde işletmeler, klasik işletme anlayışında olduğu gibi sadece kâra odaklanarak varlıklarını devam ettiremez duruma gelmişlerdir. 21. yüzyıl modern işletmecilik anlayışı içerisinde işletmeler, varlıklarını sürdürdükleri çevre ve toplum içerisinde, paydaşlarının menfaatlerini dikkate alarak, oluşmasında payları olan veya olmayan çeşitli alanlardaki sorunların çözümlerinde aktif olarak sorumluluk üstlenme anlayışına ulaşmışlardır. Gelineen noktada ise söz konusu bu anlayış bir yükümlülüğün gereği değil, gönüllülük çerçevesinde üstlenilen bir duyarlılığın ifadesi olarak algılanmaktadır. Hatta bu noktada, duyarlılığın bir adım önüne geçilmesini, sosyal sistem içerisinde varlık gösteren ve bu sistemin bir parçası olan kurumlarında bireylerin sahip olduğu vatandaşlık görevlerine denk görevleri olduğu vurgulanmakta ve bu da kurumsal vatandaşlık kavramı ile açıklanmaktadır. KSS düşüncesinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan kurumsal vatandaşlık, işletmelerin de bir toplum üyesi sıfatıyla yerine getirmekle yükümlü oldukları sosyo-ekonomik görevlere vurgu yapan bir kavramdır. Başta bir ifadeyle kurumsal vatandaşlık; işletmelerin ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken her türlü yasal, etik ve sosyal içerikli kurallara uymasını ve toplum ile işletme arasındaki sosyal sözleşmenin gereklerini yerine getirmesini zorunlu gören bir

kavramdır⁶⁸. Tanımlardan yola çıkarak, buradaki vatandaşlık metaforu, işletmenin günümüz toplumundaki öneminin hızla artması ve bir vatandaş gibi sorumluluk yüklenmesinin zorunlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu metaforunda, bir görev olarak addedilen sorumluluklar KSS kavramı ile kurumsal vatandaşlık kavramlarını birbirine bağlamaktadır. Küreselleşen dünyada toplumun işletmelere yüklediği anlam ve sorumluluk duygusu, işletmelerin de bir vatandaş gibi algılanmasından çıkarılabilmektedir.

KSS anlayışının gelişiminde ve günümüzdeki önem derecesine ulaşmasında, küreselleşme olgusu etkili unsurların başında gelmektedir. KSS'nin öneminin anlaşılması için öncelikle küreselleşme kavramının incelenmesi yerinde olacaktır.

Kapitalizmin gelişmesinde bir aşama olarak görülen küreselleşme, dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesini ifade etmektedir⁶⁹. Başka bir tanıma göre küreselleşme, “hangi alanda olursa olsun, ekonomiden sanata, bilimden iletişime herhangi bir çalışmada, üretimde, yapılarda, dünya çapında geçerliliği, ağırlığı, öncülüğü olan normların, ölçülerin dikkate alınması veya etkili hale gelmesi, benimsenmesi, dünyaya açılarak yerelliğin, ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrensellekle bağdaştırılması, birleştirilmesidir”⁷⁰. Küreselleşme her ne kadar ekonomik alanda ağırlığını hissettirse de tanımdan da anlaşılacağı üzere, sosyal ve kültürel sistemler başta olmak üzere birçok alanı etkilemiştir. Pozitivist açıdan dünyanın tek bir bütün haline gelmesi ve evrenselliği çağrıştıran küreselleşme; eleştirel açıdan sömürgeciliğin ve emperyalizmin 21. yüzyıldaki modern ismi olarak görülmektedir. Küreselleşmenin temelini; ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel boyutlar şekillendirmektedir. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimlerin, sermayenin vatansızlaşmasına imkân sağlaması ve Marshall McLuhan'ın da kavramsallaştırdığı gibi dünyanın özellikle kitle iletişim araçları sayesinde ‘Küresel Köy’ haline gelmesi, söz konusu değişimlerin küreselleşme içinde ne ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Geline nokta teknolojik araçlar sayesinde, dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen bir olay, akşam tüm dünyanın da gündeminde yer

⁶⁸ Coşkun Can Aktan, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, **Mercek Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 41, 2006, s.60.

⁶⁹ Gencay Şaylan, “Küreselleşmenin Gelişimi”, Editör: Işık Kansu, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s.10.

⁷⁰ Nazım Güvenç, **Globalizm**, İstanbul: Yön Matbaacılık, 1998, s. 139.

alabilmektedir. Bu bağlamda küreselleşme, anındalığı ifade ederek, hız olgusuna vurgu yapan bir kavram olarak literatürde yerini almaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik yaşamı derinden etkileyen değişimleri beraberinde getirmesi, işletmelerin yaşanan değişimler karşısında esnekleşerek uyumlu olmasını zorunlu kılmıştır. Teknolojide yaşanan gelişimle birlikte ürün veya hizmetlerin taklit edilebilirliği artmış, sermayenin ulus aşırı olmasıyla yeni pazarlara açılma gereksinimi doğmuştur. Bununla birlikte, işletmeler arasındaki rekabetin boyutu değişmiş, küreselleşmenin hızlandırdığı değişim dalgası içerisinde, rekabet avantajı sağlamak isteyen kurumların bir diğerinden farklı olma çabaları, ekonomik amaçların yanında sosyal anlamda da toplum içerisinde yüklendikleri misyona bağlı hale gelmiştir. Bu konjonktürel yapı içerisinde, kurumların sosyal sorumluluk bilincine sahip olması ve bu bilinci tüm işletme süreçlerine yansıtmaları, kamuoyunun gözünde sorumlu işletme konumuna yükselmelerini ve diğerlerinden farklı olmalarını beraberinde getirmektedir. KSS'nin işletmeler açısından bu denli önemli hale gelmesinde yaşanan yoğun rekabet olgusu, bilinçlenen tüketici, ulaşım ve bilgi iletişimi başta olmak üzere teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, STK'ların artan baskıları ve elde ettiği kârın bir kısmını toplumun gelişimi için harcamayan işletmelere ve bu işletmelerin ürünlerine olan talebin her geçen gün biraz daha azalması etkili olmaktadır⁷¹. Bu nedenlerden dolayı günümüzde KSS, toplumve işletme için önemli bir olgu haline gelmektedir.

Toplumsal açıdan önemi düşünüldüğünde; KSS'nin ekolojik dengenin korunması ve tahribatın önlenmesi için çeşitli çalışmaları bünyesinde barındırması, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal anlamda birçok alana yönelik faaliyetleri desteklemesi, daha yaşanılabilir bir dünya oluşumuna katkı sağlamaktadır. Toplumsal bütün düşünüldüğünde, sistemin parçasını oluşturan bu unsurlar güçlüyse toplumda güçlü olmaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin KSS faaliyetlerini etik çerçevesi içinde yerine getirmesi, çalışanlarına ve paydaşlarına ahlaki davranması, insan haklarını gözetmesi, adil bir politika izleyerek rakipleriyle rekabet etmesi; toplumsal açıdan iyiye ulaşmada artı bir değer olarak görülmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte varlıkları daha da fazlalaşan, kültürlerarası arenada faaliyet gösteren uluslararası işletmelerin, aynı politika ve uygulamalarla yerel

⁷¹ Aylin Göztaş & E. Pelin Baytekin, **a.g.e.**, s. 2004.

coğrafyalarda başarılı olması giderek zorlaşmaktadır. İşletmelerin yerel pazarlarda başarıyı yakalamalarının stratejik anahtarlarından biri ise, toplumsal sorunlara yönelerek, varlık gösterilen coğrafya içerisindeki toplumsal ihtiyaçları karşılamak diğer bir deyişle KSS'lerini yerine getirmektir. Bu bağlamda, KSS'nin işletme açısından önemi düşünüldüğünde, özellikle rekabetin yoğun olarak yaşandığı ve tüm işletmelerin toplum tarafından mercek altına alındığı bir dönemde daha da iyi anlaşılmaktadır. KSS'nin işletmeler için giderek daha da önemli hale gelmesinin sebepleri; profesyonel yöneticiliğin gelişmesi, işletmelerin çok ortaklı duruma dönüşmesi, çevre kirliliğini önleme, işletmelerin toplumda iyi bir izlenim bırakma zorunluluğu, işçi sendikalarının gelişmesi, doğal kaynakların tükenişe yüz tutması, personelin verimliliği için motive edilmesi, toplumun tercih ve beklentilerine uygun mal ve hizmet üretme ve dünyada yaşanan hızlı demokratikleşme süreci olarak sıralanabilir⁷². Günümüzün bilinçli tüketicisi, satın alma kararı verirken ihtiyacı olan ürün veya hizmetin sadece markasına değil, o markanın kendisini 'nasıl' bir dünya içinde konumlandığına ve 'neye inandığına' bakmaktadır. Bu bağlam içerisinde işletmeler, KSS faaliyetlerini 'iyi bir dünya ve toplum yaratma' gayesiyle, paydaşlarının zihinlerinde farklılaşma yoluna giderken bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Hatta öyle ki, Postmodern birey, işletmelerin farklılaşma çabaları içerisinde KSS'nin bir araç olmaktan çıkarak, düşünsel bir amaca dönüşmesini beklemektedir. KSS'nin ulaştığı son noktada işletmelerin başarısı, sadece kâr elde etmekle değil, bu kazancı toplumsal iyi için kullanıp, toplumun değer yargılarına uygun politikalar belirleyerek faaliyetlerini sürdürmeleriyle bağlantılı hale gelmiştir.

Günümüzde KSS uygulamalarının, işletmelere sağladığı yararlar incelendiğinde kavramın önemi de ortaya çıkmaktadır. İşletmeler KSS aracılığıyla; sosyal kimlik oluşturma, rekabet üstünlüğü elde etme, şirket bağlılığı yaratma, kârlılığı arttırma, itibar sağlama ve markalaşma çabalarında rakiplerinin önüne geçmektedirler⁷³. KSS, öncelikle işletmelerin marka değerini arttırmakta ve finansal performansta iyileşmeyi sağlamaktadır. Diğer taraftan operasyon maliyetlerinde azalmaya yardımcı olurken topluma artı değer sunan işletmelerin, kredi sağlayan kurumlar tarafından daha öncelikli

⁷² Erol Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, İstanbul: Beta Yayınları, 2000, s. 111-118'den akt. M. Şerif Şimşek vd., **a.g.e.**, s.379.

⁷³ Coşkun Can Aktan & Deniz Börü, **a.g.e.**, s. 29.

görüldüğü bilinmektedir. Topluma karşı sorunluluklarını yerine getiren işletmelerin çalışanları, kuruma karşı olumlu anlayış geliştirmekte, o kurumda çalışmaktan gurur duymaktadırlar. Bu da motivasyonlarının artmasını beraberinde getirerek kurumsal performansa yansımaktadır. Ayrıca, nitelikli çalışanların kuruma çekilmesinde ve kuruma olan bağlılığın arttırılmasında da yine KSS önemli bir anahtardır.

Paydaşların ve özellikle müşterilerin kuruma karşı sadakatinin artması, kurumun imaj ve itibarının yükselmesi sürecinde KSS en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Özellikle son zamanlarda, itibar ölçmede kullanılan modellerin içine sosyal sorumluluğun dahil edilmesi, hem toplumun bu kavrama verdiği değeri hem de işletmeler için başarı elde etmede kavramın stratejik değerini ortaya çıkarmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar da, kavrama verilen değeri ortaya koymaktadır. Walker Research tarafından 1997 yılında yapılan bir araştırmada, fiyat ve kalitenin eşit olduğu durumlarda eğer bir şirket iyi bir sosyal amaç ile birleşirse, tüketicilerin % 75'inin markalarını değiştireceğini ortaya koymaktadır⁷⁴. 2002'de 1040 kişi üzerinde yapılan başka bir araştırmaya göre ise, potansiyel çalışanların, hangi kurumda çalışacak olduklarına karar verdikleri aşamada, % 80'inin negatif kurumsal vatandaşlık uygulamalarının olduğu kurumlarda çalışmayı reddedecekleri ortaya çıkmıştır⁷⁵. Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki, günümüzde paydaşların beklentisi doğrultusunda topluma yarar sağlayan ve faaliyetlerinde etik kodlara uyarak çevreyi koruyan davranışlarda bulunan işletmeler, yarının ayakta kalan güçlü aktörleri olacaktır. Bu bağlamda KSS'nin uzun vadede işletmeye değer sağlayacak stratejik bir kavram olduğu, rekabetin ve farklılaşmanın anahtarı olarak görüldüğü yadsınamayacak bir gerçektir.

⁷⁴ Philip Kotler & Nancy Lee, **a.g.e.**, s.120.

⁷⁵ Cone Inc., 2002 Cone Corporate Citizenship Study: The Role of Cause Branding, 2002, http://www.conecomm.com/stuff/contentmgr/files/0/7c6165bb378273babd958415d58ec980/files/2002_cone_corporate_citizenship_study.pdf, Erişim Tarihi: 16.04.2015.

II. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

İşletmelerde bireyler gibi bir sosyal çevre içerisinde varlıklarını devam ettirirler. Bu sosyal çevrenin işletmeye yüklediği bazı beklentileri vardır. İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluğunu ifade eden bu beklentilerin karşılanma şekli, kavramın tarihsel bağlamı ele alındığında çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. KSS kavramının ortaya çıkışına ve kökenine ilişkin bu yaklaşımlar, çalışma kapsamında üç ana sınıflandırmada ele alınacaktır. Birinci sınıflandırmada; gizli el, devletçi ve yönetimci yaklaşımlar, ikinci sınıflandırmada; sosyal zorunluluk, sosyal tepki ve sosyal duyarlılık, üçüncü sınıflandırma da ise; klasik modern yaklaşımlar irdelenecektir.

A. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 1

KSS'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, kavramın dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak ortaya çıktığı ve her dönemden etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda KSS'ye getirilen ilk sınıflandırma da kavramı tarihsel gelişim süreci içerisinde üç perspektifte incelemektedir. Bunlar, Gizli El Yaklaşımı, Devletçi Yaklaşım ve Yönetimci yaklaşımdır⁷⁶.

- **Gizli El Yaklaşımı:** Bu yaklaşımı savunanların başında Milton Friedman gelse de yaklaşım kaynağını Adam Smith'den almaktadır. Yaklaşımın savunduğu temel sava göre ilk sosyal sorumluluk yaklaşımları, 'kâr yap ve kanunlara uy' şeklinde özetlenebilir. Gizli el yaklaşımı, işletmelerin bazı yasal zorunlulukları olduğunu ve bu zorunluluklar doğrultusunda kârlarını arttırmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca kurumların sosyal sorumlulukları, kaynakların toplum için en etkin şekilde kullanımı ile sağlanmalı ve bunu serbest piyasa mekanizması gerçekleştirmelidir.
- **Devletçi Yaklaşım:** Bu yaklaşımda sosyal sorumluluk devlet tarafından oluşturulan yasa ve düzenlemeler ile yürütülmektedir. Yaklaşımda temel olarak, toplumun ilgili taraflarına, devlet tarafından getirilecek yasal düzenlemelerle,

⁷⁶ Kathryn M. Bartol & David. C. Martin, **a.g.e.**, s. 103.

gizli bir elin vereceği hizmetten daha iyi hizmet verileceği savunulmaktadır. Bu bağlamda da işletmenin istenmeyen olumsuz etkilerinin devletin koyduğu yasalarla düzenleneceği üzerinde durulmaktadır.

- **Yönetimci Yaklaşım:** Bu yaklaşımda, gizli el ya da devletçi yaklaşımın, kurum liderlerine sosyal konuların çözümünde esneklik tanımadığına vurgu yapılmış ve işletme ve yöneticileri tarafından sosyal refahın korunması ve iyileştirilmesi için sorumluluklar yüklenmesi üzerinde durulmuştur. Yönetimci yaklaşımda işletmenin ekonomik çıkarlarının yanına, toplum için en iyi neyin yapılabileceğine dair karar ve sorumluluklar da yüklenmiştir.

B. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 2

KSS kavramının ortaya çıkmasında birçok faktör etkili olmuştur. Bu konuda ortaya koyulan bir diğer yaklaşım ise, sosyal sorumluluğun bir zorunluluk ile ortaya çıktığını ve son boyutunda bir duyarlılık seviyesine ulaştığını ifade eden, Sosyal zorunluluk, sosyal tepki ve sosyal duyarlılık sınıflandırmasıdır.

- **Sosyal Zorunluluk:** Sosyal zorunluluk görüşü, işletmelerin sadece yasal kısıtlamalar altında kâr elde etmeye çalıştığında sosyal sorumluluğun yerine getirildiği görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, yasalara uyarak kâr elde eden işletmeler sosyal açıdan sorumlu kabul edilirken; kâr amacı gütmeyen ve yasalara uymayan bir işletmenin de sosyal sorumluluklarını yerine getirmediği farz edilmektedir⁷⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere, yasal gerekleri yerine getirerek ekonomik amaçlarını gerçekleştiren işletmelerin, bunun dışında herhangi bir sorumluluk üstlenmesine gerek görülmemiştir. Sosyal sorumluluk görüşünü desteklemek için ortaya atılan çeşitli argümanlarda işletmenin, yasalara uyarak ekonomik kazanımlar elde etmesinin dışında, herhangi bir sorumluluğu olmadığını ortaya koyulmaktadır. Bu argümanlar; sosyal gelişim tarzındaki sosyal sorumluluk faaliyetleri, yasalar, kamuoyu ve şahısların katılımı ile şekillenmeli, işletmelerin sosyal gelişim faaliyetlerinde kâr elde etmeleri

⁷⁷ Hülya Bakırtaş, **İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Konaklama Sektöründe Bir Uygulama**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 27.

halinde otoriteye karşı suç işlemiş olduklarına dayanmaktadır. Ayrıca; işletmenin yürüttüğü sosyal gelişim faaliyetlerinin, zaman ve maliyetler üzerinde etki yaratıp topluma zarar verebileceği ve işletmelerin, işletme sahip ve hissedarlarına karşı sorumluluk taşıdığı üzerinde de durulmaktadır. Bu nedenle kâr elde edebilmek için işletmeyi yönetmek, hisse sahiplerinin çıkarlarına hizmet doğrultusunda davranmak en önemli sosyal sorumluluk olarak görülmüştür⁷⁸.

- Sosyal Tepki (Sorumluluk): Bu görüşe göre, gönüllü olmayan, zorunluluk çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilmemelidir⁷⁹. Sosyal tepki yaklaşımı, sosyal sorumluluğu sadece gönüllü olarak yerine getirilen çalışmalar ile sınırlamıştır.
- Sosyal Duyarlılık: Bu yaklaşım, işletmelerin hızla değişen ve artan sosyal beklentileri öngörüp görmemesi ve tepki geliştirip geliştirmemesinden ziyade daha çok bu beklentileri nasıl öngördüğü ve tepki verdiği üzerinde durmaktadır⁸⁰. Yani duyarlılık yaklaşımına göre, işletmelerin sosyal veya çevresel bir problemi çözmelerinin dışında, bu tarz problemleri öngörüp önleyici bir yaklaşım sergilemeleri gerekmektedir. Duyarlılık yaklaşımında sosyal sorunların çözümü ya da oluşabilecek toplumsal beklentiler karşısında reaktif bir yaklaşım yerine proaktif bir tavır sergilenmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

C. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışına İlişkin Sınıflandırma 3

KSS yaklaşımlarının gelişim süreci, tarihsel süreç ile paralel bir seyir izlemektedir. Torlak, kurumların sosyal sorumluluk yaklaşımlarının genel olarak iki başlık altında incelendiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar, ‘Friedman Yaklaşımı’ olarak da nitelendirilen ‘Klasik Yaklaşım’ ile ‘İş Döngüsü yaklaşımı’ veya ‘Sosyo

⁷⁸ S. Karake & A. Zeinab, Organizational Downsizing Discrimination, Westport: Greenwood Publishing, 1999, s.117’den akt., Çisil Sohodol Bir, **a.g.e.**, s. 52.

⁷⁹ Karake & Zeinab, a.g.e., s. 118’den akt. Çisil Sohodol Bir, **a.g.e.**, s. 53.

⁸⁰ Edwin M. Epstein, “Business Ethics, Corporate Good Citizenship and the Corporate Social Policy Process: A View from the United States”, **Journal of Business Ethics**, Cilt:8, Sayı:8, 1989, s. 586.

Ekonomik Yaklaşım’ olarak da nitelendirilen, ‘Modern Yaklaşım’ şeklinde sınıflandırılmaktadır⁸¹.

- Klasik Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı

İşletmeyi esas alan klasik görüş, işletmelerin örgütsel amaçlarının dışında başka herhangi bir yükümlülüklerinin olmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu görüşe göre, verimli çalışarak kâr elde eden işletme, aynı zamanda topluma karşı olan sosyal sorumluluğunu da yerine getirmiş olmaktadır⁸². Klasik görüş; işletmelerin, kaynak ya da gelirlerini, sosyal amaçlar için kullandığında, pazar mekanizmasının bozulacağını savunmaktadır. Pazar mekanizması bozulduğunda ise iş yaratan proje yatırımlarında ve hissedar kârlarında azalma, tüketici fiyatlarında ise artmalar olacaktır. Bunun sonucunda, işletmelerin gelirlerinde önemli ölçüde azalma yaşanacak ve bu işletmelerin ekonomiye olan katkılarını olumsuz yönde etkileyecektir⁸³. Sonuçta da kaybeden toplum olacaktır görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Klasik yaklaşımın en önemli savunucusu ekonomist Milton Friedman’a göre, işletmelerin, rekabet ortamı oluşturmaları, hile ve dolandırıcılığı yok etmeleri ya da piyasaları etkilemeyecek düzeye çekilmeleri dışında herhangi başka bir sorumlulukları yoktur. Friedman 1970 yılında yazmış olduğu ‘The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits’ isimli makalesinde, “İşletmenin bir tek sosyal sorumluluğu vardır, o da kârını maksimize etmektir” diyerek, dönemin işletmelerinin sosyal sorumluluk anlayışlarını ortaya koymuştur. Mevcut hukuki ve ahlaki sistem içerisinde toplum için yapılabilecek en iyi hizmetin kâr elde etmek olduğunu savunan ve işletmelerin topluma karşı olan temel sorumluluğunun da, insan refahı için esas olan kıt kaynakları ekonomik prensiplere göre faaliyette bulunarak etkin şekilde kullanması olarak belirten Friedman, işletmenin tek sorumluluğunun hissedarlarına karşı olduğunu ve bu sorumluluğun yerine getirilmesi içinde kârın maksimize edilmesi gerektiği

⁸¹ Ömer Torlak, **Pazarlama Ahlakı Sosyal Sorumluluk Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s. 35.

⁸² Seyfi Top & Akın Öner, “İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 7, 2008, s. 100.

⁸³ Adnan Çelik, “Şirketlerin Sosyal Sorumlulukları”, Editör: Coşkun Can Aktan, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, İstanbul: İGİAD Yayınları, 2007, s. 76.

üzerinde durmaktadır. Bu bakış açısıyla ortaklarına karşı sorumluluklarını yerine getiren işletme, topluma karşı da sorumluluklarını yerine getirmiş sayılmaktadır⁸⁴.

Friedman'a göre, işletmeler kâr elde etme fonksiyonunda toplumsal açıdan sorumludur ve iş yararına gerçekleştirilecek fedakârca davranışları, işin fonksiyonunun ve tamamen ekonomik olan yükümlülüklerinin bir dayatması olarak görür⁸⁵. Buradan da anlaşılacağı gibi Friedman, işletmelerin hayır işlerine ya da çeşitli kurumlara bağış yapmak olarak tanımladığı KSS kavramına tamamen karşıdır. Ona göre; ne hükümet ne de iş dünyası toplumun ihtiyacı olan refaha yardımcı olmamalı, bu faaliyetler tamamen bireysel hayırseverlerin girişimlerine bırakılmalıdır. Friedman için KSS'nin kabul edilebilir olmasının tek yolu, yapılan işin tamamen kişisel çıkarların dışında, bireysel olarak gerçekleştirilmesi ve bu gibi eylemlerin şirketin çıkarlarını arttırmayı başarabilecek bir zeminde meşruiyet kazanmasıdır⁸⁶. Görüldüğü gibi Friedman'ın KSS anlayışı son derece çıkara dayalı ve işletmenin çıkarlarını uzun dönemli etkiliyorsa ekonomik fonksiyonlar dâhilinde kullanılması gereken eylemler bütünüdür.

- Modern Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı

Modern ekonomik görüş; klasik olarak nitelendirilen sosyal sorumluluk yaklaşımının bazı yetersizliklerinden dolayı, çevreyi esas alan bir sosyal sorumluluk yaklaşımı olarak, pazar koşulları içinde kurumların çıkar grupları arasında değişen dengelerden etkilenecek ortaya çıkmış bir yaklaşımdır⁸⁷. Modern görüş, sosyo-ekonomik olarak da adlandırılır; çünkü işletmenin toplumun yaşam standardını ve refahını yükseltirken kâr da edebileceği anlayışını savunur. Modern yaklaşım, klasik yaklaşımdaki gibi işletmelerin öncelikli sosyal sorumluluğunun kârının maksimize edilmesi olduğunu kabul etmekle birlikte, işletmelere örgütsel amaçların ötesinde toplumsal refahın korunması ve geliştirilmesi için bir takım sorumluluklar yüklemektedir⁸⁸. Modern yaklaşımın işletmelere bir takım sorumluluklar

⁸⁴ Milton Friedman, "The Social Responsibility of Business is to Increase Profits", The New York Times Magazine, 1970, **Corporate Ethics and Corporate Governance**, Editör: Walther Ch. Zimmerli, Klaus Richter & Markus Holzinger, New York: Springer Publishing Company, 2007, s. 173-174.

⁸⁵ Jacquie L'Etang & Magda Pieczka, **a.g.e.**, s. 160.

⁸⁶ **A.g.e.**, s. 161.

⁸⁷ Ömer Torlak, **a.g.e.**, s. 39.

⁸⁸ **A.g.e.**, s. 38.

yüklemesindeki en önemli nedenler; sanayi toplumu içerisinde büyük işletmelerin sayıca artması, bu işletmelerin faaliyetlerinin etki alanlarının genişlemesi sonucunda ciddi sosyal ve çevresel sorunlarla karşı karşıya kalınması ve işletmelerin neden oldukları bu sorunları çözmesi veya en aza indirmesi yönündeki beklenti ve baskıların artması olarak sıralanabilir⁸⁹. Modern yaklaşıma göre, herhangi bir şirket; “yer altı veya yer üstü bir su kaynağına zehirli atıklarını bırakmamalı, ekolojik yapıyla barışık üretimlerde bulunmalı, iç ve dış çevrede yer alan tüm unsurları sosyal sorumluluk yönünde bilinçlendirmeli, örgüt içi ve dışı eğitim olanaklarını geliştirmeli, iş görenlerinin tüm sorunlarına duyarlı davranmalı”dır⁹⁰. Bu anlayışa göre toplumsal veya çevresel sorunlar; işletmenin faaliyetlerini, beşeri ve doğal kaynakların kullanımını etkileyecektir. Bu yüzden işletme sosyal yaşamın ayrılmaz bir unsuru olarak, toplumsal ve çevresel sorunların çözümünde toplumun bir parçasını oluşturmalıdır. Çünkü işletmeler toplumsal sorunları ele alacak kaynaklara sahiptir ve sosyal sorumluluk programlarında harcanan paralar uzun vadede toplum tarafından işletmeye geri kazandırılır.

KSS’ ye yönelik yapılan sınıflandırmalar, kavramı uygulayanların ve toplumun düşünsel evrimini ortaya koymaktadır. Tüm bu sınıflandırmaların ortak yönü ise işletmenin; sosyal sorumluluk amacının ekonomik kazanımlar olması yanında, ekonomik olmayan sorunlarında çözümünde aktif olarak rol oynaması gerektiğidir.

III. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN BOYUTLARI

Kurumlarda tıpkı bireyler gibi sosyal bir çevrede faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu sosyal çevrede meydana gelen her yeni oluşum veya gelişme; işletmeyi, bu değişimler karşısında alınan pozisyona göre olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. KSS’nin anlamsal art alanının yaşanan değişimler ile birlikte geliştiği, yapılan çeşitli sınıflandırmalardan anlaşılmaktadır. Kavramın geçirdiği anlamsal değişimi KSS’nin boyutlarında da görmek mümkündür. KSS’nin boyutlarına ilişkin bir sınıflandırma, Davis ve Blomstrom tarafından yapılmıştır. Davis ve Blomstrom’un 3 çember modeli olarak adlandırdıkları bu boyutlandırmaya göre, işletmenin sosyal sorumlulukları

⁸⁹ Archie B. Carroll & Ann K. Buchholtz, **a.g.e.**, s. 110.

⁹⁰ Adnan Çelik, **a.g.e.**, s. 77.

birbirine geçmiş ve içeriden dışarıya doğru büyüyen üç çember ile ilişkilendirilmiştir⁹¹. En içteki birinci çember; ekonomik fonksiyonlardan doğan sorumlulukları, ikinci çember; ekonomik fonksiyonlardan doğan sosyal sorumlulukları, üçüncü çember ise, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmaya yönelik sosyal sorumluluğu ifade etmektedir. Birinci çemberde; sosyal sorumluluklar istihdam alanı yaratmak, kâr elde etmek vb. şekilde iken ikinci çemberde; işletme faaliyetlerinden dolayı çevreye veya topluma zarar verilmemesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, üçüncü çemberde ise işletmelerin eğitim, sağlık, çevre kirliliği vb. gibi temel konularda çözüm odaklı uygulamaları yer almaktadır⁹². KSS'nin boyutlarına getirilen 3 çember modelinin dışında literatürde ağırlıklı olarak dört boyutlu KSS modeli yer almaktadır.

Dört boyutlu KSS modeli, 1979 yılında Archie B. Carroll tarafından ortaya atılmış; yine Carroll tarafından 1991 yılında KSS piramidi haline dönüştürülerek, son halini almıştır. Piramidin sıralanışında tarihsel gelişim sürecinde KSS'nin düşünsel gelişimi baz alınırken; dört bileşenden oluşan piramit, sosyal sorumluluğun nerede ve nasıl başladığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır⁹³. Sosyal sorumluluğun boyutları olarak akademik yazında yerini alan bu dört boyut; ekonomik, yasal, etik, gönüllü sorumluluklardır.

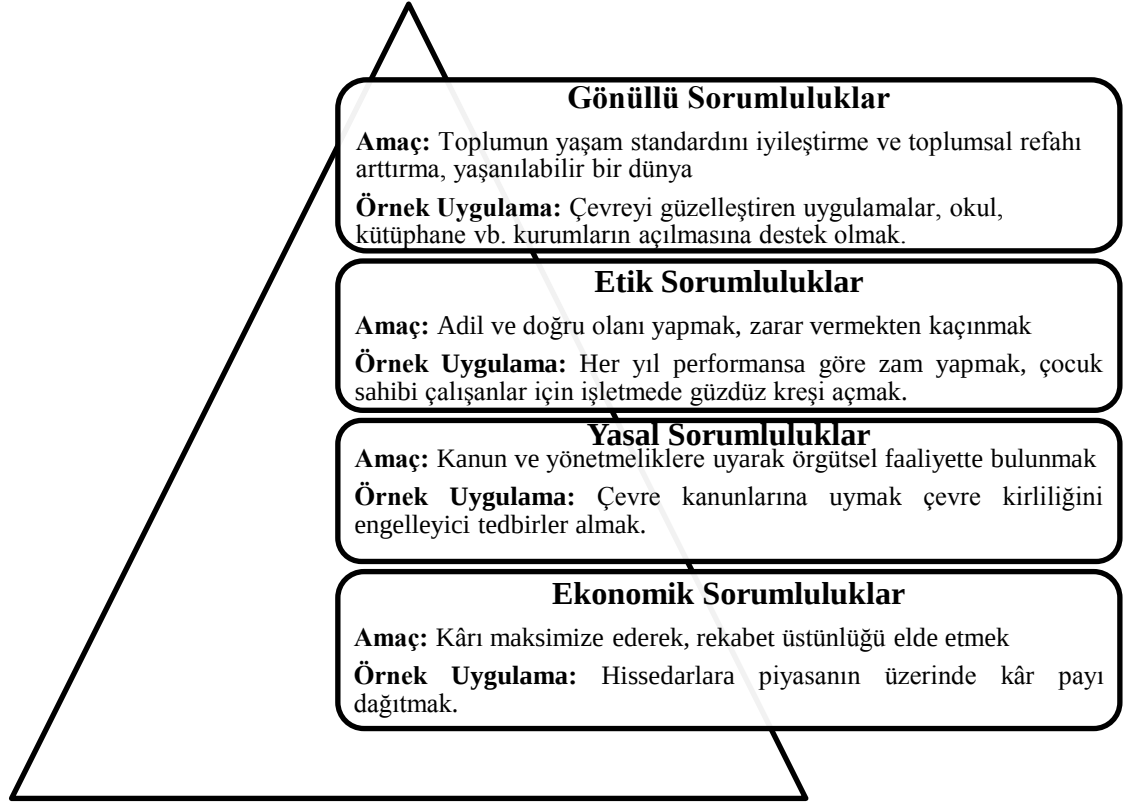
Carroll'un dört boyutlu KSS piramidinde, her bir basamak önceliklerine göre sıralanmıştır. İşletme her şeyden önce ekonomik bir birim olarak kâr elde etmek durumundadır. Bu yüzden piramidin tabanını ekonomik sorumluluklar oluşturmaktadır. İşletmeler ekonomik faaliyetlerde bulunurken, belli kurallara uymak zorundadır. Bu zorunluluk piramidin ikinci basamağı olan yasal sorumlulukları oluşturmaktadır. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürürken iş yaptıkları ve faaliyetleriyle etkiledikleri toplum tarafından uymaları beklenen kurallar ise etik sorumluluklar olarak piramidin üçüncü basamağında yerini almaktadır. Piramidin son basamağında olan dördüncü boyutta ise, herhangi bir zorlayıcı unsur bulunmadan işletmelerin isteğe bağlı olarak yerine getirdikleri gönüllü sorumluluklar bulunmaktadır.

⁹¹ Keith Davis & R. L., Blomstrom, **a.g.e.**, s. 14.

⁹² Ender Yönet, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 13, 2005, s. 244.

⁹³ Archie B. Carroll, (b) "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", **Business Horizon**, Cilt: 34, Sayı: 4, 1991, s. 40.

Aşağıdaki tabloda şekilselleştirilen KSS'nin boyutlarının herhangi bir gerçekleşme sırası yoktur. Ancak mantıksal olarak bir kurumun etik ya da gönüllü sorumluluklarını yerine getirebilmesi için öncelikle yasa ve kanunların izin verdiği ölçüde kârını maksimize etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, temeldeki ekonomik ve yasal sorumlulukların yerine getirilmesiyle birlikte bir üst boyuta geçildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. KSS'nin boyutlarını oluşturan söz konusu piramidin basamaklarını derinlemesine irdelemek, konunun netleşmesi için yerinde olacaktır.

Şekil 1: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi

A. Ekonomik Sorumluluklar

Ekonomik bir birim olan işletmelerin var oluş nedeni, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak olan mal veya hizmetleri üretmektir. Bunun akabinde işletmenin amacı, kârlılık sağlamaktır. Sosyal sorumluluğun ekonomik boyutu, mal ve hizmet üretimi için

kaynakların sosyal sistem içerisinde nasıl dağıtıldığı ile ilgilidir⁹⁴. İşletmelerin ekonomik sorumlulukları; kaynakları etkin ve verimli bir biçimde kullanarak mal veya hizmet üreterek; üretimde, kârlılıkta, istihdam yaratmada ve rekabette devamlılığın sağlanmasıyla ilgilidir. Carroll'a göre ekonomik boyutun unsurları, hisse başına kazanç maksimizasyonu sağlayacak şekilde çalışmak, kâr elde etmek, güçlü rekabetçi konumu devam ettirmek, yüksek düzeyde faaliyet verimliliğini sürdürmek ve başarılı olan işletmenin daima kazançlı olan işletme olduğunu kabul etmektir⁹⁵. Görüldüğü gibi ekonomik sorumluluklar, işletmenin var oluş nedeni olan toplumun ihtiyaçları doğrultusunda mal veya hizmet üretirken, aynı zamanda varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan en yüksek düzeyde kârı elde etmesi dürtüsünden kaynaklanmaktadır.

B. Yasal Sorumluluklar

Piramidin ikinci basamağını, işletmenin örgütsel faaliyetlerini yerine getirirken uymak zorunda olduğu tüm kanun ve düzenlemeleri kapsayan yasal sorumluluklar oluşturmaktadır. Yasal sorumluluklar; toplumun faydası ve sistemin düzenli işlemesi için yasa koyucular tarafından yazılı hale getirilen ve işletmenin faaliyetlerinin sınırlarını belirleyen ve toplum tarafından işletmelerin uyması beklenen sorumlulukları ifade etmektedir. Carroll'a göre yasal boyutun unsurları; devlet ve hukukun beklentilerine uygun bir şekilde faaliyette bulunmak, çeşitli ulusal ve yerel düzenlemelere uygun hareket etmek, hukuka dayalı bir kurumsal vatandaşlık davranışı sergilemek, yasal sorumlulukları yerine getirmenin başarılı işletme imajı yaratması, mal ve hizmetlerin sağlanmasında en azından yasal gereklilikleri yerine getirmek şeklinde sıralanabilir⁹⁶. Hukuka dayalı bir toplumda işletmenin faaliyetlerini yasal sınırlar içinde yerine getirmeleri ekonomik sorumluluklardan sonra gelen en önemli sorumluluktur. Toplum, işletmenin sadece kâr elde etme amacıyla faaliyette bulunmasına izin vermez; aynı zamanda kanunlara ve yasal düzenlemelere de uymasını beklemekte, aralarındaki sosyal anlaşmaya uygun davranmasını beklemektedir. Bu sosyal anlaşmaya uygun davranmayarak yasal sorumluluklarını yerine getirmeyen işletmeler, devlet tarafından

⁹⁴ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 73.

⁹⁵ Archie B. Carroll, (b)**a.g.e.**, s. 40.

⁹⁶ **A.g.e.**, s. 40.

cezalandırılacağı gibi, toplum tarafından da eleştirilmekte ve tercih dışı bırakılabilmektedir.

C. Etik Sorumluluklar

Hukuki sorumlulukların bir üst basamağında yer alan etik sorumluluklar, sosyal bir anlayışın ürünü olarak, toplumun kurumlardan beklediği ancak yasalarla düzenlenmemiş davranış biçimlerini ve üstlenmeleri gereken sorumlulukları ifade etmektedir. Çalışanların, hissedarların, tüketicilerin, toplumun kısacası tüm paydaşların hak ve adalete ilişkin algılamalarını içeren etik sorumluluklar; din, kültür, toplumsal değerler, insan hakları vb. gibi kaideler bütününden beslenmektedir. Carroll'a göre etik boyutun unsurlarını; etik normlara ve toplumun beklentilerine uygun şekilde davranmak, toplum tarafından benimsenen yeni veya gelişen ahlaki normların farkında olmak ve saygı göstermek, kurumsal hedefleri gerçekleştirmek için ahlaki normlardan ödün vermemek, paydaşların beklentilerini karşılayarak ve etik değerlere önem vererek iyi bir kurumsal vatandaş olmak, kurumsal dürüstlük ve etik davranışın, kurallara ve yasalara uygunluğun ötesinde olduğunu kabul etmek şeklinde sıralanabilir⁹⁷. Etik kodlar, yasal yükümlülüklerin sınırlamalarının yarattığı boşluğu kapatarak, adil ve doğru olanın yapılması kaydıyla toplumsal iyiye ulaşma yolunda işletmelere fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda etik sorumluluklar KSS'nin temel mantığına hizmet etmektedir.

D. Gönüllü (Toplumsal) Sorumluluklar

KSS'nin son boyutunu, isteğe bağlı olarak da ifade edilen gönüllü sorumluluklar oluşturmaktadır. Gönüllü sorumluluklar, ne kanuni zorunluluk ne de etik bir beklentinin sonucudur. Bu sorumluluklar, toplum tarafından işletmeden beklenen ve işletmenin sorumlu olmadığı halde isteyerek yerine getirdiği sorumluluklardır⁹⁸. İşletmenin topluma yaptığı dolaylı ve doğrudan katkılara vurgu yapan gönüllü sorumluluklar; sosyal sistemin bir parçası olarak işletmenin toplumun refahını yükseltmeyi, yaşam kalitesini arttırmayı ve bu konudaki toplumsal beklentilere cevap

⁹⁷ Archie B. Carroll, (b) **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁸ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s.77.

vermesinikapsamaktadır⁹⁹. İşletmenin kaynaklarından bir kısmını çevresel, kültürel, sanatsal, eğitim ve toplumsal projelere ayırması gönüllü sorumluluğa işaret etmektedir. İyi bir kurumsal vatandaş olarak işletmelerden toplumsal beklentileri karşılaması talep edilir ve bu beklentilerin karşılanması ölçüsünde işletme toplumsal değer kazanır ve varlığını devam ettirebilir. KSS'nin gönüllü sorumluluklar boyutu, bu beklentilerin giderilmesinde işletmelere yol göstererek yön verir ve toplumsal fayda yaratılmasında önemli bir rol oynar. Carroll'a göre gönüllülük boyutunun unsurlarını; toplumun hayırsever beklentilerine uygun tutarlılıkta davranmak, sanatı desteklemek, yönetici ve çalışanların kendi bölge halkı içerisinde hayırsever ve gönüllü eylemlerde bulunması, özel ve devlet eğitim kurumlarına destek olmak, toplumun yaşam kalitesini artıracak projelere destek vermek şeklinde sıralanabilir¹⁰⁰. Gönüllü sorumluluklar, KSS piramidinin en üst basamağında bulunarak bir işletmenin nihai sorumluluklarını ifade etmektedir. 21. yüzyılda toplumsal grupların işletmelerden beklentileri düşünüldüğünde, bir işletmenin rekabet avantajı yaratabilmek ve başarılı olarak anılabilmesi için gönüllü sorumluluklarını yerine getirmesi kaçınılmazdır.

Carroll tarafından oluşturulan dört boyutlu KSS modelinde kategoriler mantıki bir sıralama ile basamaklandırılmıştır. Her bir sorumluluk ayrı bir boyut olarak ele alınsa da boyutlar arasında bir etkileşim vardır. Örneğin, bir işletmenin nihai amacı kar elde etmektir. Bu da boyut endeksinde ekonomik sorumlulukları oluşturmaktadır. Bir işletme kâr elde etmeden gönüllü sorumluluklarını yerine getiremez. Bu bağlamda, her bir boyut bir sonrakinin oluşumu için temel teşkil etmektedir. Toplumsal beklentiler ve ihtiyaçlar ile şekillenen işletmelerin sosyal sorumluluk boyutları, bir bütün halinde düşünüldüğünde ve yerine getirildiğinde sinerjik bir güç yaratarak, işletme için artı bir değer ve farklılaşma kriteri oluşturabilmektedir.

⁹⁹ Archie B. Carroll, (b) **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s. 41.

IV. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK MODELLERİ

İşletmelerin sosyal sorumluluk düzeylerinin belirlenmesini sağlamak amacıyla KSS literatüründe işletmenin kendi çıkarlarının yanında toplumsal iyiyi elde etme amacı taşıyan, toplumun refahını koruyan ve yaşam standartlarını yükselten önlemleri niçin ve nasıl aldıklarını tanımlayan varsayımları içeren bazı sosyal sorumluluk modelleri geliştirilmiştir. Bu modellerin bazıları sosyal sorumluluğu tarihsel süreç bağlamında incelerken; bazıları sosyal sorumluluğu unsurlarından, bazıları da sosyal sorumluluk alanlarından hareketle kavramı değerlendirmektedir. KSS konusu genel olarak yönetim bilimciler tarafından araştırılmış ve konuyla ilgili modeller de iletişim alanından çok yönetim perspektifiyle ilişkilendirilmiştir. Aşağıda literatürdeyer alan ve yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulana başlıca modeller ele alınmıştır.

A. Davis'in Sosyal Sorumluluk Modeli

Keith Davis tarafından geliştirilen bu model; işletmenin ekonomik kazanımlarının yanında, toplumsal fayda yaratacak kararlar almakla yükümlü olduğu gerçeğinden hareket etmekte ve bu noktanın altında yatan dürtüye odaklanmaktadır. Davis, işletmelerin sosyal sorumluluklarından kaçmaları halinde toplumun gözünde meşruiyetlerini ve güçlerini kaybedeceklerini savunmaktadır¹⁰¹. Modele göre; kurumun menfaatlerini ve toplumun refahını koruyan ve iyileştiren işletmelerin sorunlar karşısında niçin ve nasıl önlem aldıklarını ve sosyal konularda neden yükümlülük sahibi olduklarını tanımlayan beş varsayım dizisinden oluşmaktadır¹⁰². Bu varsayımlar şu şekilde özetlenebilir:

Varsayım 1: Sosyal sorumluluk işletmelere tanınan güçten kaynaklanır.

Bu varsayım; işletmenin azınlıkların istihdamı ve çevresel kirlilik gibi çeşitli sorunlar üzerinde önemli ölçüde bir etkiye sahip olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Davis; işletmenin toplum üzerindeki sahip olduğu güç nedeniyle toplumun bu gücün varlığından kaynaklanan sosyal sorunlardan dolayı işletmeyi

¹⁰¹ Sibel Yamak, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰² Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 77.

sorumlu tutabilmesi gerektiği sonucunu çıkarmaktadır¹⁰³. Davis ve Blomstrom tarafından “Sorumluluğun Demir Kanunu” olarak ifade edilen bu ilkeye göre, uzun dönemde topluma karşı sorumlu bir düşünce tarzıyla ellerindeki gücü toplumun ihtiyaçları doğrultusunda kullanmayan işletmeler, bu güçlerini zaman içinde kaybetme eğiliminde olacaktırlar¹⁰⁴.

Varsayım 2: İşletme toplumsal faaliyetlere açık olmalıdır.

İşletme, toplumsal girdi almaya açık olan ve toplumla ilgili faaliyetlere yönelik açık bilgi veren iki uçlu bir sistem olarak faaliyette bulunmalıdır. Bu nedenle işletmeler, toplumsal refahın sürdürülmesi veya iyileştirilmesi için yapılması gereken faaliyetlerle ilgili olarak, toplumsal çevrenin temsilcilerini dinlemeye her zaman istekli olmalıdır. Toplumun sosyal ihtiyaç ve gereksinimlerine cevap verebilecek güce, bilgi ve beceriye sahip olan işletmeler, sosyal sorunlara hassasiyetle eğilmelidirler¹⁰⁵.

Varsayım 3: Sosyal sorumlulukların oluşturacağı maliyetler

İşletmeler yaptıkları faaliyetler sonucunda ortaya çıkardıkları ürün veya hizmetin kendilerine getirecekleri kazanç ile birlikte, ortaya çıkaracakları sosyal problemlerin maliyetlerini de her yönüyle hesaplayarak, gelecekte uygulayacakları sosyal sorumluluk projeleri hakkında karar vermelidirler. Bu varsayıma göre sadece teknik uygunluk ve ekonomik kârlılık, işletmenin karar verme sürecini etkileyen tek faktör değildir. Aynı zamanda işletme amaçlarını gerçekleştirmeden önce bütün işletme faaliyetlerinin uzun ve kısa vadeli sonuçlarını dikkate almalıdır¹⁰⁶. İşletmeler sosyal sorumluluk yaklaşımlarını sergilemeden önce ayrıntılı bir maliyet/fayda analizini yaparak, öncelikli olarak devam edecek faaliyetleriyle bunu kararlaştırmalıdır. Sosyal sorumluluk projeleri için karar verme süreci, işletmeye sosyal maliyeti de beraberinde

¹⁰³ Samuel Certo & Paul J. Peter, Stratejik Management Concept and Applications, Second Edition, New York: McGraw Hill Ins., 1991, s. 3-4’den akt. Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰⁴ Seyfi Top & Akın Öner, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁰⁵ **A.g.e.**, s. 106.

¹⁰⁶ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 78.

getirecektir. Buradaki temel sorun, oluşan maliyetlerin sosyal bir faydadan daha ağır basıp basmayacağı konusudur¹⁰⁷.

Varsayım 4: Sosyal sorumluluk maliyetleri kullanıcılar tarafından karşılanır.

Bu varsayım, işletmenin sosyal olarak yarar sağlayan ancak ekonomik açıdan maliyetli olan faaliyetleri tümüyle finanse etmesinin beklenemeyeceği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda görüş, işletmenin yürüttüğü faaliyetlerden dolayı ortaya çıkacak olan sosyal maliyetlerin, ürün veya hizmet ile ilişkili olarak dolaylı yoldan müşterilere yansıtılması düşüncesine dayanmaktadır¹⁰⁸.

Varsayım 5: Tüzel kişilik olarak işletmenin sosyal sorumlulukları vardır.

Bu varsayıma göre; işletmelerin, kendileri ile doğrudan ilişkili olmayan bir sosyal sorunu çözmek için gerekli uzmanlara sahip olması halinde, o sosyal sorunu çözmek için topluma yardımcı olmaları gerekmektedir. Ayrıca, işletmelerin problemleri çözmede birincil sorumluluğu olmadığı ifade edilmekle birlikte, tüzel kişilik olarak işletmelerin normal faaliyet alanlarının dışında kalan, belirli sosyal sorunlarla ilgilenme sorumluluğunun da bulunduğu belirtilmektedir. Böylece işletmeler, genel olarak sosyal refahı arttırılmış bir toplumdan zaman içerisinde toplumun bir bireyi olduğu için artan ölçüde fayda sağlamış olacaktır¹⁰⁹. Söz konusu varsayımlar göz önüne alındığında; Davis'in sosyal sorumluluk modelinin işletmenin çıkarlarını ön planda tutarak toplumsal beklentilerin de karşılanması temeline dayandığı söylenebilir.

B. Sosyal Sorumluluk Alanlarının Sınırlandırılması Modeli

R. D. Hay, E. R. Gray ve J. E. Gates tarafından geliştirilen bu modelde üç temel unsur üzerinde durulmaktadır. Bunlar¹¹⁰;

- İşletmenin; iç çevre, sosyal çevre ve ara çevre ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan sosyal sorunların farkında olması,

¹⁰⁷ Seyfi Top & Akın Öner, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁰⁸ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰⁹ **A.g.e.**, s. 79.

¹¹⁰ **A.g.e.**, s. 79.

- İşletmenin toplumdaki bu sorunların çözümünden, işletme yönetimi olarak yükümlü olduğunun bilincinde olması,
- İşletme yönetiminin çeşitli alanlarda karşılaştığı bu sorunların çözümü için elindeki bütün kaynakları kullanmaya istekli ve kararlı olmasıdır.

Ortaya konulan modelde bahsi geçen bu üç unsur, “farkındalık, bilinçlilik, istek ve kararlılık” olarak da ifade edilebilmektedir. Modelin temelini, işletmenin çeşitli çevreler ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin sorumluluk düzeyleri oluşturmaktadır. Modelde ifade edildiği üzere bu çevreler; iç çevre, sosyal çevre ve ara çevreden oluşmaktadır. İç çevre; işletmeyi oluşturan araç, gereç ve çalışanların gerek kendi aralarında, gerekse de birbirleriyle olan ilişkileri dikkate alınarak aralarında düzenli bir yapı ve dolayısıyla sağlam bir bütün oluşturdukları temeline dayanmaktadır. İşletmelerin örgütsel amaçlarına uygun olarak planlayacakları bu yapı içinde ortaya çıkacak gruplar, bölümler ve kişilerarası ilişkilerin çıkar çatışmasına yol açmayacak şekilde karşılıklı sorumlulukla örülmesi gerekmektedir¹¹¹. İşletmenin diğer bir çevresi olan sosyal çevreyle; işletmenin sosyal çevresini tanınması, bu çevre içinde meydana gelen değişim ve gelişimleri izlemesi ve bunlarla ilgili tahminlerde bulunarak dış sistemi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen unsurlara yönelik düzenlemeler yapması ifade edilmektedir. Kültürel gelişme, medya ve üretim biçimleri açısından değerlendirilen bu değişimlerde; işletmelerin, ‘işletme çıkarları’ ile ‘toplumsal çıkarlar’ın çatıştırılması yerine uzlaştırılmasına yönelik görevleri sosyal sorumluluk içinde değerlendirilmektedir¹¹². Son olarak ana çevre ise, işletme ile sendika, STK, etnik ve dini vb. gibi gruplar arasındaki bağımsız ilişkilerin düzenlendiği çevreyi ifade etmektedir. İşletmenin bahsi geçen bu üç çevre ile ilişkisi ve karşılıklı etkileşimi doğrultusunda değişen şartlara göre bir takım yükümlülükleri doğmaktadır. Bu yükümlülüklerin farkında olunması, gönüllü olarak karşılanması, işletmenin varlığını devam ettirebilmesinin koşullarından birini oluşturmaktadır.

¹¹¹ Sabahat Bayrak, **a.g.e.**, s. 121-122.

¹¹² Rogen A. Buzholz, *Essentials of Public Policy for Manegement*, New Jersey: Prentice Hall Ins., 1985, s. 2’den akt. Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 80.

C. Sosyal Performans Modeli

Sosyal performans modeli; sosyal yönden duyarlı olan kurumların, sosyal performansı önemseyeceği temel varsayımına dayanmaktadır. Modelde sözü geçen sosyal performans kavramı; toplumun değişen beklentilerinin analiz edilerek, sosyal taleplerine yanıt verebilmek için sistematik bir yaklaşım belirlemeyi ve sosyal sorunlara uygun çözümler bulmayı ifade etmektedir¹¹³. Sosyal performans modeli, Sethi'nin kavramsallaştırdığı sosyal zorunluluk, sosyal tepki (sorumluluk) ve sosyal duyarlılık temeline dayanmaktadır. Daha önceki bölümde detaylarıyla incelenen bu model, Carroll'ın kendi toparlayıcı tanımını eklemesiyle birlikte sosyal performans modeline dönüşmüştür¹¹⁴. Model, sosyal sorumluluğu üç aşamada ele almakta; hedef, uygulama ve strateji bağlamında irdelemektedir.

Modelin birinci aşamasında, sosyal sorumluluğun tanımı yapılmaktadır. Bu tanıma göre sosyal sorumluluk toplumun, kurumlardan beklentilerinin bir bütünü olarak ifade edilmektedir. Bu aşamada; önceden kabul edilmiş ekonomik, yasal ve etik nitelikli beklentilere işletmelerin kendilerini yorumlama biçiminin bir dördüncü unsur olarak ilave edildiği görülmektedir. Bu ilave modeli benimseyenler; ekonominin giderek sosyalleştiğini, iş hayatının sorumluluklarının arttığını, işletmelerin kendi çıkarlarının yanında toplumsal iyiyi elde etmede, toplumun refahını koruma ve geliştirmede önemli bir yükümlülüğe sahip olduğunu kabul etmekte ve bunu işadamlarının kendi rolünü kavraması olarak da değerlendirmektedirler. Bu noktada kurum yöneticileri, sosyal sorumluluğun hedefini oluşturan değişkenlerin dikkate alınması yoluyla, işletme yönetiminin ürün ve hizmetlere yönelik karar aşamalarının oluşturulmasını önermektedir. Bu bağlamda başarılı bir işletme yönetimine; ekonomik, yasal ve etik sorumlulukları bütünleştirmek yoluyla ulaşılabacağına inanılmaktadır¹¹⁵.

Sosyal performans modelinin ikinci aşamasını işletmenin sosyal sorumluluğunun uygulama alanlarının saptanması oluşturmaktadır. İşletmelerde sosyal sorumluluk kavramının ekonomik kaynakların etkin kullanımından iş etiğine, verimlilikten ücret

¹¹³ James A. Stoner & Edward R. Freeman, Management, Fourth Edition, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1989, s.114'den akt. Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 80.

¹¹⁴ Deniz Erden, "İşletmelerin Sosyal Sorumluluğunun Algılanması: Mühendislik ile İktisat ve İşletme Öğrencileri Kıyaslaması", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 1980, s. 70.

¹¹⁵ **A.g.e.**, s. 71.

politikasına, kaliteli mal ve hizmet üretiminden çocuklar için kreş açmaya ve ücretlendirmeden devlete vergi vermeye kadar çok geniş bir uygulama alanının olduğu bilinmektedir. İşletmeler; sosyal sorumlulukla ilgili bu alanları belirlerken hissedar, çalışan, müşteri, devlet vb. gibi paydaşların her birinin kendisini ilgilendiren ve etkileyen konu ve kriterleri dikkate alarak; işletme performansı doğrultusunda sosyal performansa katkı sağlayacak tercihlerde bulunmalıdır. Erden, modelin ikinci aşamasında güçlük yaşanabileceğini ve bu güçlüğü de; sorunların değişmesine ve sektöre göre farklılık gösterebileceğine bağlayarak, güncel sorunların toplumdan topluma fark edeceğinin altını çizmektedir¹¹⁶. Bu bağlamda, sosyal sorumluluğu içinde bulunan toplum ve sektör ile daraltmak kadar aşırı geniş tutmak da modelde ekonomik değer yaratma kapasitesi açısından engelleyici bir faktör olarak kabul edilmektedir¹¹⁷.

İşletmelerin geliştireceği sosyal sorumluluk stratejileri ise modeli tamamlayan üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamaya göre; sosyal sorumluluk gibi yönetsel yaklaşımlar, işletmelerin ortaya koydukları davranış biçimlerini vurgulamaktadır¹¹⁸. Strateji, organizasyonun misyon ve hedeflerini gerçekleştirmede çevreyle bağlantı kurma mekanizması olarak görev yapmaktadır. İşletmeler bu mekanizma aracılığıyla, yeni tutumların geliştirilmesi, yeni yaklaşımların öğrenilmesi, yeni politika ve eylem programlarının tasarlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla işletmeler, sosyal sorumluluk çerçevesinde strateji belirlerken; aynı zamanda karşı karşıya kalmış oldukları sorunların çözümünde nasıl bir davranış biçimi benimsediklerini de ortaya koymuş olmaktadır. Ortaya çıkan sorunlar karşısında işletmeler; çekimser, pasif, aktif stratejiler izlemektedirler. İşletme stratejilerine göre yönetim; sorunlar karşısında pasif bir tutum sergileyerek çekimser kalabilmekte; yasal düzenlemelerin oluşumları içerisinde beklemeyi tercih etmekte ya da daha dinamik bir şekilde sorunların çözümü için pratiğe geçirici kararlar alıp çözümde önleyici rolü üstlenmektedir. Sosyal yönden duyarlı işletmelerin; reaktif stratejilerden çok sorunları öngörücü ve önleyici şekilde proaktif stratejiler seçerek, geleceğe dönük bir strateji izledikleri görülmektedir¹¹⁹. Görüldüğü

¹¹⁶ A.g.e., s. 71.

¹¹⁷ Nejat Özüpek, a.g.e., s. 81.

¹¹⁸ Deniz Erden, a.g.e., s. 71.

¹¹⁹ Sabahat Bayrak, a.g.e., s. 127.

sosyal performans modeli; işletmelerin sorunlar ve çözümleri ile ilgili detaylı bir programlama yapmasına imkân sağlayan çeşitli stratejilerin uygulanması üzerinde durmaktadır. Bu model daha çok ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceğine ve bu aşamada işletmenin alacağı pozisyona odaklanmaktadır.

D. Ackerman'ın Sosyal Duyarlılık Modeli

Robert W. Ackerman, işletmenin sosyal çabalarının temel hedefinin sorumluluk değil duyarlılık olması gerektiğini ileri sürerek, üç aşamalı bir sosyal duyarlılık modeli geliştirmiştir¹²⁰.

- **Politika Aşaması;** bu aşamada işletme, içinde bulunduğu sosyal çevrenin hangi beklentilerine öncelik vereceği konusunda karar vermeye çalışmakta; belirlenen sosyal sorunlar hakkında nasıl bilinçlenmesi gerektiğini ve nasıl bir tutum sergileyeceğini belirlemeye çalışmaktadır. Politika aşamasında; sosyal bir problemin varlığından haberdar olunması durumunda, hiçbir çıkar grubunun bu aşamada işletmeden bir yardım veya müdahale talebinde bulunmayacağı varsayılarak, toplumun içinde bulunduğu sosyal sorun ile ilgili olarak işletmenin izleyeceği politikalar hakkında yazılı ve sözlü bir rapor hazırlanmaktadır. Modelde üst yönetim tarafından geliştirilen sosyal sorumluluk politikalarının, bundan sonra işletme tarafından izlenecek sosyal sorumluluk faaliyetleri için bir iskelet görevi oluşturacağı varsayılmaktadır.
- **Öğrenme Aşaması;** işletmeler toplumun sosyal sorunlarıyla ilgilenmek, sorunları incelemek ve bu sorunlar hakkında çözüm yollarını öğrenmek için konunun uzmanı olan bir personeli veya dışarıdan bir danışmanı istihdam ederek, bu konudaki duyarlılığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu aşamaya kadar işletmenin, sosyal sorumlulukların belirlenmesine yönelik olarak niyetini açıklama ve hazırladığı planlar ile ilgili olarak politikalarını oluşturma gayreti nedeniyle kendisini sınırladığı görülmektedir. İşletme sosyal bir sorunu belirledikten ve sosyal sorumlulukları ile ilgili genel politikalarını, faaliyette bulunduğu çevreyle birlikte benimsedikten sonra sosyal sorunu nasıl çözeceği,

¹²⁰James E. Post, Anne T. Lawrence & James Weber, **Business and Society**, Eight Edition, New York: McGraw-Hill Inc., 1996, s. 74-76.

nasıl bir politika belirleyeceği ve nasıl bir çalışma yapacağı konusunda sosyal yönden sorumlu şirket davranışını öğrenmeye ve benimsemeye çalışmaktadır.

- **Örgütsel Yükümlülük Aşaması;** sosyal sorumlulukların işletmelerde uygulamaya geçirilme aşamasıdır. Eylem aşaması olarak da ifade edilen bu aşamada işletme, belirlenen yeni sosyal politikasının kurumsallaşması gerektiğinin bilincine varmaya başlamaktadır. Örgütsel yükümlülük aşamasında, ilk iki aşamada öğrenilen politika ve prosedürlerin, işin doğal bir parçası olarak görülmesi ve işletme organizasyonun her kademesinde görev alanlar tarafından öncelikli olarak kabul edilerek uygulanmasının sağlanması üzerinde durulmaktadır.

E. Preston ve Post'un Sosyal Sorumluluk Modeli

Ackerman, işletmelerin herhangi bir sosyal soruna uygun tepki göstermede geciktiklerine vurgu yapmaktadır. 1960'lı yılların sonuna kadar pek çok aktivist, işletmelerin ancak hükümet tarafından teşvik edildikleri takdirde sosyal sorunlarla ilgilendikleri sonucuna varmıştır. Şirket duyarlılığı kavramına ilişkin makro yaklaşımın ilk nihai raporlarından birini ortaya koyan Lee Preston ve James Post, bu modelde işletme ve toplumun iki farklı biçimde birbirini etkilediğini ileri sürmektedir¹²¹. Modelde işletmenin birincil ve ikincil ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Buna göre işletmenin birincil ilişkileri; kurum ile müşteriler, iş görenler, hissedarlar ve kreditorler gibi pazar eğilimli olanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. İşletmenin ikincil ilişkileri ise, sosyal sorunlara sebep olduğunda kurum ile kanun ve ahlâk gibi toplumun pazar eğilimli olmayan yönleri arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamaktadır. Preston ve Post'a göre; hükümet ve kamuoyu, hem pazar hem de pazarla ilgili olmayan ilişkilerin sınırlarını kararlaştırmaktadır. Yöneticiler bir sosyal sorunla karşılaştıklarında ne yapacaklarına karar verirken yalnızca kendi yargılarını dikkate almamalıdır. Aynı zamanda işletmeler aşamada kanunları, yetkili kuruluşları, hukuki kararları

¹²¹ Nejat Özüpek, **a.g.e.**, s. 84.

vekamuoyunu düşünmek zorundadır¹²². Bu model, Ackerman'ın sosyal duyarlılık modelinin devamı, ve tamamlayıcısı olarak algılanabilir.

F. Üç Aşamalı Sosyal Sorumluluk Modeli

Üç aşamalı sosyal sorumluluk modeli, sosyal sorumluluğutarihsel gelişim süreci içerisinde ele almakta ve sosyal sorumluluğun üç aşamadan geçtiğini ifade etmektedir. Bu aşamalar; kârı maksimize etme yönetimi, müteveli (vekâlet) yönetimi, yaşam kalitesi yönetimidir.

- **Kârı Maksimize Etme Yönetimi:** 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başında geçerli olan ve modelin ilk aşamasını oluşturan anlayıştır. Bu aşamada, işletme yönetiminin tek amacının yasal sınırlar çerçevesinde kârı en yüksek seviyeye çıkarmak olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde sadece ekonomik büyüme hedeflenmiş ve kârı maksimize eden işletmenin, sorumluluğunu yerine getirdiği düşünülmüştür¹²³. Kârı maksimize etme yönetimi anlayışı, klasik KSS anlayışıyla paralellik göstermektedir.
- **Müteveli (Vekâlet) Yönetimi:** Bu aşama, 1920 ile 1930'lu yıllarda toplum ve işletmelerin yapısal bir değişim geçirdiği dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde sermaye tabana yayılmaya başlamış, işletmenin tek amacının kâr elde etmek olmadığı, aynı zamanda paydaşlarının birbiriyle çatışan istek ve beklentileri arasında denge kurmak yoluyla uzun vadedeki varlığını sağlamak olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu bakış açısına göre yönetici, işletmenin kâr temsilcisi olduğu kadar işletmeye vekillik eden tüm yetki ve kararları onun adına veren bir müteveli olarak da görülmektedir¹²⁴. Bu aşama, hem toplumun hem de işletmelerin yapısal bir değişim geçirdiği bir dönemi ifade etmektedir. Müteveli yaklaşımı çoğulcu toplum gerçeğinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Çoğulcu toplum yapısı, yarı özerk ve özerk grupların sahip oldukları gücü birbirleri üzerinde kullanmadıkları; karşılıklı ilişkilerin, tarafların doğrudan ve dolaylı olarak birbirlerini etkilemelerini

¹²² A.g.e., s. 85.

¹²³ Sabahat Bayrak, a.g.e., s. 123.

¹²⁴ A.g.e., s. 125.

sağladığı bir ortam yaratmaktadır¹²⁵. Mütevelli yönetimi süreci ile yönetim; hissedarlarına, elemanlarına, kendisine destek veren kişi ve gruplara, tüketicilerine ve topluma, kısacası tüm paydaşlarına karşı sorumludur¹²⁶. Bu bakış açısıyla yönetim, çıkar grupları arasında denge kurmada ne kadar başarılı olursa sosyal sorumluluklarını da o denli yerine getirilmiş sayılır. Başka bir ifadeyle, vekâlet yönetimi aşamasında, işletmenin sosyal sorumlulukları, paydaşlarıyla ilişkilerinin dengede olmasına ve onların çıkarlarının gözetilmesi temeline dayanmaktadır.

- **Yaşam Kalitesi Yönetimi:** Birinci ve ikinci aşamada ortaya konulan işletmenin sorumluluklarının tamamlayıcısı olan yaşam kalitesi yönetimi aşaması, toplumdaki sosyal hedeflerin değişimini dikkate alan bir yaklaşımdır. İşletmenin geleceğini, toplumun beklentilerine gösterdiği tepkinin kalitesine bağlı gören bu yaklaşım, müşteri beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamayan işletmelerin ürün ve markalarının tercih edilemeyeceği üzerinde durmaktadır. Başka bir ifadeyle bu yaklaşım, yaşam kalitesi ve toplumun beklentilerine dair sosyal sorumlulukların karşılanma oranı ile işletmenin ürün veya hizmetlerine karşı olan talep arasındaki dengeye vurgu yapmaktadır¹²⁷. Bu yaklaşıma göre; çevre kirliliği, sağlık hizmetlerinde iyileşme, iş güvenliği ve tüketicinin korunması gibi pek çok temel sorunu önleyici bir tutum içine girerek toplumun yaşam standardını yükselten ve toplumsal iyiyi elde etmeye çalışan işletmeler, sosyal açıdan sorumlu işletmeler olarak görülmektedir.

KSS'ye dair ortaya konulan modellerden bazıları tarihsel gelişimi esas alırken; bazıları sorumluluk alanlarını esas almış, bazıları ise sosyal sorumluluk kavramının geçirdiği anlamsal zemin üzerine yapılmıştır. Ancak hangi noktadan hareket edilirse edilsin elde edilen nihai sonuç, işlemenin varlığını devam ettirebilmesi için toplum refahının sağlanması ve toplumsal iyinin elde edilmesi için çaba gösterilmesi gerektiği olmuştur. Bir döngü şeklinde düşünülürse, işletmenin çevresel veya toplumsal

¹²⁵ S. Didem Altun, **İşletmelerde Sosyal Başarı Stratejileri ve İstanbul Boya İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Seviyeleri Üzerine Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 45.

¹²⁶ Sabahat Bayrak, **a.g.e.**, s. 125.

¹²⁷ Sabahat Bayrak, **a.g.e.**, s. 126.

sorunların çözümüne sağladığı katkıların, toplum tarafından işletmeye geri verildiği görülmektedir. İşletmeler sosyal sorumluluk çalışmalarını; teorik olarak herhangi bir beklenti içerisinde gerçekleştirmediklerini dile getiriyorlarsa da, ekonomik bir birim oldukları ve kârlarını maksimize etme zorunlulukları olduğundan dolayı yapılan sosyal sorumluluk çalışmalarının kendilerine bir geri dönüşü olduğu da muhakkaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde KSS'nin işletmelerin; toplumsal varlıklarını güçlendirmek, gerçekleştirecekleri faaliyetlerde herhangi bir zorlukla veya tepkiyle karşılaşmamak için yerine getirdikleri faaliyetler bütünü olduğu dikkat çekmektedir. Bu perspektifte, çalışmanın ikinci bölümünde KSS'ye dair yeni bir bakış açısı gelişmek için hegemonya kuramı irdelenecek ve kuramın genel çerçevesi çizilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

HEGEMONYA VE HEGEMONYA KURAMINA İLİŞKİN BİR ÇERÇEVE

Toplumların var olduğu tarihten itibaren yöneten ve yönetilen ilişkisi, sosyal bilimlerin en önemli araştırma konularından biri olmuştur. Akademik yazın incelendiğinde; gerek politika/siyaset ve ekonomi literatürü gerekse de iletişim araştırmalarına konu olan bu çalışma alanının çeşitli bilimsel yaklaşımlar ile değerlendirildiği görülmektedir. Yapılan araştırmalar bağlamında, yöneten ve yönetilen ilişkisinde üzerinde durulan en önemli noktalardan biri ise, yönetilenlerin yönetenlere nasıl tabi olduğudur. Bu soruya verilen yanıtlar çeşitlenmekle birlikte, üzerinde önemle durulan yanıt “toplumsal rızanın elde edilmesi yoluyla” olmaktadır. Yönetici sınıf (egemen sınıf), yöneteceği kesimin rızasını elde ederek; yönetme erkine sahip olmakta ve sistemin devamlılığını, rızanın sürekli üretilmesi sayesinde güvence altına almaktadır. Rızanın üretilmesi sürecinde ise karşımıza hegemonya kavramı çıkmaktadır. Kurulu düzene gösterilen kitle rızasının sistemli bir şekilde yönlendirilmesi¹²⁸ anlamına gelen hegemonya, egemen düşünce sisteminin toplumsal sınıflara yayılarak sistemin devamlılığının sağlanması temeline dayanmaktadır.

Bu bölümde, hegemonya kavramı ve kavramın ardalanı incelenecektir. Sonrasında ise hegemonya kavramına getirilen çeşitli yaklaşımlar ele alınacak ve rıza ile rızanın elde edilmesi konusu irdelenecektir.

I. HEGEMONYA VE KAVRAMIN ART ALANI

Tarihsel bağlamda düşünüldüğünde dünya üzerindeki devlet veya devlet toplulukları, uluslararası kurum ya da kuruluşlar, kamuoyu üzerinde güç elde etmek için çeşitli mücadelelere girişmişlerdir. Nitekim tarih bu mücadele alanına tanıklık etmiş bir sahnedir. Gücü elinde bulunduranların, yaptırım erkine de sahip olmaları toplumsal yapılandırma sürecinde kitleleri istedikleri gibi yönlendirebilmelerini de beraberinde getirmiştir. Bir devlet, uluslararası kurum ya da kuruluş veya bir işletme kitleleri etkileyebilmek, kendi istediği düşünsel noktaya çekebilmek için, zorlama temeline

¹²⁸ Todd Gitlin, **The Whole Works is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left**, London: University of California Press, 1980, s. 253.

dayanan bir güç ve baskı uygulayabileceği gibi toplumsal onanmayı sağlayabilmek adına rızanın elde edilmesine de yönelebilmektedir. Teknolojinin sarmaladığı bir evrende yaşayan, günümüzün postmodern ve bilinçli öznesi düşünüldüğünde, zorlama veya baskı yoluyla toplumsal meşruiyetin elde edilmesi mümkün görünmemektedir. Günümüzde en etkili ve kalıcı meşruiyetin elde edilmesi süreci, kitlelerin kendi rızalarıyla, içselleştirilmiş olarak bu sürece dâhil olmaları yoluyla gerçekleşmektedir. Bu noktada toplumsal rızanın nasıl elde edildiği sorusu ile karşılaşmakta ve bu soruya ilişkin çeşitli açıklayıcı perspektifler geliştirilmektedir. Hegemonya kuramı bu perspektiflerden birini oluşturmaktadır.

Hegemonya, egemen iktidarın kendi yönetimi için, hâkimiyeti altındaki insanların rızalarını kazanmada başvurduğu bütün bir pratik strateji alanını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır¹²⁹. TDK'ya göre, bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı anlamına gelen hegemonya; egemen bir iktisadi karar biriminin diğer iktisadi karar birimleri üzerindeki iktisadi, sosyal, kültürel, ideolojik üstünlüğü ve baskısı olarak da ifade edilmektedir¹³⁰. Oxford Dictionaries'e göre ise hegemonya, özellikle bir devlet ya da sosyal grubun bir diğeri üzerindeki liderliği veya baskınlığı anlamına gelmektedir¹³¹. Etimolojik olarak incelendiğinde hegemonya teriminin Yunanca '*hegemonia*' sözcüğünden geldiği ve bir sistem içerisindeki bir elemanın diğerlerinden üstün olduğunu belirtmek için kullanıldığı bilinmektedir. Hegemonya kavramı, yine eski Yunan'da '*lider*' anlamına gelen '*hegemon*' sözcüğünün bir uzantısı olduğu görülmektedir¹³².

Marksist düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan hegemonya kavramı, çağdaş kapitalizmdeki egemen sınıf denetimini açıklamak için, 1930'lar İtalya'sında Mussolini rejimine karşı eleştirel bir tavır sergileyen Antonio Gramsci tarafından kuramsallaştırılmıştır. Ancak, hegemonya teriminin Gramsci'den önce de uzun bir tarihi olduğu, bazı düşünürlerin kavram üzerinde çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Hegemonya kavramı Gramsci'den önce, 1890-1917 dönemleri arasında Rus Sosyal-Demokrat hareketinin temel siyasi ifadelerinden biri olarak Rus Marksist

¹²⁹ Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çeviri: Muttalip Özcan, 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2011, s. 154.

¹³⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.555c9f2200d408.93765661, Erişim Tarihi: 13.05.2015.

¹³¹ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/hegemony>, Erişim Tarihi: 13.05.2015.

¹³² Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, 4. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s. 125.

GeorgiPlekhanov'un yazılarında belirmiştir. Plekhanov Rus Devrimi'nden sonra, Bolşeviklerin proletarya ile ilişkisini anlatmakta kullandığı hegemonya kavramıyla, Rus işçi sınıfının işverenlere karşı ekonomik mücadeleyle yetinmeyip siyasi mücadele de vermesi gerektiğini vurgulamıştır¹³³. Rusya'da işçi sınıfının, ittifak kuracağı toplumsal katmanları ikna ile kazanmasının ifadesi olan hegemonya, Gramsci tarafından Batı burjuvazisinin kendi yönetimi için işçi sınıfından gördüğü onay şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Hegemonya kavramını, belirli bir grubun bir birlik oluşturma, diğer gruplar üzerinde tahakküm kurma mücadelesi olarak tanımlayan Gramsci, yönetici sınıfların tahakkümünün zor kullanma ya da doğrudan denetim dışında ve bunlardan çok daha etkili bir biçimde bağımlı grupların rızasıyla sağlandığını ileri sürmüştür. Gramsci rızayı sağlayan aygıtlara hegemonik aygıtlar adını vermiş ve bu aygıtlar yoluyla egemen ideolojinin geçerli ve doğal bir söylem haline geldiğini belirtmiştir¹³⁴. Gelineen noktada ise, Gramsci'nin yazıları sayesinde hegemonya kavramı, sadece siyaset alanında değil; edebiyat, eğitim, sinema, iletişim başta olmak üzere farklı alanlarda da güç ilişkilerinin karmaşıklığını anlatmak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir¹³⁵. Günümüzde siyasal arenada iktidar elde etme mücadelesinin ifadesinden çıkmış olan hegemonya kavramı, uluslararası konjonktürde tüm yapıların diğer grup veya gruplar üzerindeki baskı ya da güç elde etme çabası için kullanılagelen bir kavram olmuştur.

Toplumsal alandaki tahakküm ilişkilerine odaklanan hegemonik model; belirli bir toplumda baskın gelen fikirlerin, toplumun seçkinleri tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Irksal üstünlük düşüncesi, kapitalizm, demokrasinin yapısı ile ahlaki kavramlar, aile ve diğer toplumsal normlar, hegemonik model tarafından şekillendirilmektedir¹³⁶. Karl Marx'ın tarihsel materyalizmi bağlamında anlaşılabilir bir kavram olan hegemonya, yönetici sınıfın çıkarlarının ideal biçimde evrensel çıkarlar olarak temsil edilmesini anlatmaktadır. Weber hegemonyayı 'doğal üstünlük miti' ya da

¹³³ Perry Anderson, **Gramsci, Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, Çeviri: Tarık Günersel İstanbul: Alan Yayınları, 1988, s. 30.

¹³⁴ Savaş Çoban, (a) "Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm", **1. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference**, Haziran 2012, s. 3.

¹³⁵ Peter Ives, **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, Çeviri: Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, s. 18.

¹³⁶ Darren G. Lilleker, **Siyasal İletişim Temel Kavramlar**, Editör: Yusuf Devran, A. Nas, Betül Ekşi, Yenal Göksun, Çeviri: Alparslan Nas, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013, s. 121.

‘bir statü düzeyinin meşrulaştırılması’ olarak görmektedir¹³⁷. Hegemonya üzerinde çalışmalarda bulunan bir başka düşünür Stuart Hall ise hegemonyayı, bir sosyal grubun diğerleri üzerinde egemenlik ya da güç kurması şeklinde ifade etmektedir. Başka bir deyişle; bir güç kazanma ve sürdürme yöntemi olan hegemonya, güç tarafından yapılandırılan söz konusu ilişkiler alanındaki egemenlik ve bağımlılığı içermektedir¹³⁸. Hall’a göre hegemonya, gerçekliğin tüm tanımlarını kapsayan ve sunduğu bütün seçenekleri egemen sınıfın düşünsel ufkundan alan bir olgudur. Egemen sınıf, bağımlı sınıfların yaşamındaki zihinsel ve yapısal sınırları ve onların bağımlılığını, onlar üzerindeki yöneticiliğine ve bundan gelen egemenliğine dayandırarak belirlemektedir¹³⁹. Başta bir deyişle Hall’a göre hegemonya, toplumdaki asli ekonomik süreçler üzerinde etkin bir üstünlüğe sahip olan ve egemen bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğunun; bir toplumun yaşam biçimlerini, âdet ve anlayışlarını, kültür ve medeniyet seviyesini, doğrudan doğruya tikel bir sınıfın dar menfaatlerine fayda sağlamasa bile, bir bütün olarak yaşamın egemen toplumsal üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirebilecek şekilde toplum üzerinde sağladığı üstünlüğünü geliştirdiği ve yaydığı süreçlerin tümünü kuşatmaktadır¹⁴⁰. Burada üzerinde durulan en önemli nokta, hegemonyanın hukuksal bir tabanda meşruiyete dayanmasının yanında, toplumsal grupların aktif rızasına dayalı bir kavram olduğudur.

Hall’un hegemonyaya getirdiği bu yaklaşım benzer bir şekilde Gramsci tarafından da ifade edilmiştir. Gramsci’nin ortaya attığı hegemonya kavramı, kapitalist bir toplumda belirli bir egemen sınıfın başka sınıflarla ittifaklar kurarak ve siyasal uzlaşmalar gerçekleştirerek egemenliğini topluma kabul ettirebilmesi ve yönetici konumunu sürdürebilmesi anlamına gelmektedir. Bir sınıfın, kapitalist bir toplumda hegemonik konuma gelebilmesi için kendi sınıf kültürünü, fikirlerini ve dünya görüşünü toplumun diğer sınıflarına ve katmanlarına kabul ettirmeyi başarması gerekmektedir. Bu

¹³⁷ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çeviri: Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999, s. 299-300

¹³⁸ James Lull, **Medya, İletişim, Kültür**, Çeviri: Nazife Güngör, Ankara: Vadi Yayınları, 2001, s. 51.

¹³⁹ A.g.e., s. 53.

¹⁴⁰ Stuart Hall, “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat /Ark Yayınları, 1999, s. 119.

durumda, toplumun tüm katman ve sınıfları söz konusu hegemonyayı doğal, gerekli ve vazgeçilmez olarak algılamaktadır. Bu nedenle de, egemen sınıfın iktidarını devam ettirebilmek için zora başvurmasına ya da baskı uygulamasına gerek kalmamaktadır¹⁴¹. Görüldüğü gibi hegemonya kavramının özünü rızanın elde edilmesi ve toplumsal ilişkiler içerisinde yeniden üretilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda hegemonyanın, rıza temeline dayanan bir sınıf iktidarı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Hegemonya kavramı, yeni bir ilişki tipini özgül kimliği içinde tanımlamak amacıyla değil, tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmıştır¹⁴². Kavram genel kullanımı itibariyle, bir egemen gücün diğer gruplar üzerinde kurduğu yönetim ve nüfuza veya bir unsurlar grubunun düzenlenmesinde esas alınan bir ilkeye işaret etmektedir¹⁴³. Bu bağlamda düşünüldüğünde, topluma yön veren sınıfın dünya görüşünü yansıtan hegemonya; ideolojik kontrol mekanizmaları ve toplumsallaştırıcı kurumlar aracılığıyla gündelik yaşam pratiklerinin her alanını etkisi altına almıştır¹⁴⁴. Hegemonya ilişkilerini, hâkim sınıf değerlerinin diğer toplumsal tabakalar tarafından içselleştirilmesi ve genel doğru haline getirilmesi temellendirmektedir.

Hegemonya, çoğu kez ekonomik sistemdeki eşitsizliğin yarattığı egemen veya bağımlı ilişkisine gönderme yapmaktadır. Büyük ölçüde ekonomik temelli sınıfsal ayrışmanın belirleyici olduğu bu ilişkiler, zaman içinde farklı eşitsizliklerden de beslenmektedir. Günümüzde geline nokta, teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçları, toplumsal egemenliğin eskiye oranla daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmesine yol açmaktadır¹⁴⁵. Hegemonyanın bu denli karmaşıklaşan yapısı, onun statik bir yapıda olmayışından da kaynaklanmaktadır. Hegemonyanın, özünde istikrar olmayan doğası hep göz önünde bulundurulmalıdır. Hiçbir tekil sınıfsal çıkar, diğer tüm grupların sürekli ve değişmeyen rızasını sağlayamaz; böylelikle hegemonya, müzakere

¹⁴¹ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s. 79.

¹⁴² Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çeviri: Ahmet Kardam, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 31.

¹⁴³ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar**, Çeviri: Mesut Karasahan, İstanbul: Açılım Kitap, 2007, s.157.

¹⁴⁴ Giuseppe Fiori, Bir Devrimcinin Yaşamı: Antonio Gramsci, Ankara: Verso Yayınları, 1989'dan akt. Levent Yaylagül, **Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar**, 4. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 110.

¹⁴⁵ Ömer Aytaç, (a) "Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2004, s. 119.

edilerek yeniden kurulur¹⁴⁶. Hegemonyanın sürekli yenilenen yapısı, onun bir kere de ulaşılan bir şey olmayıp, dinamik ve ilişkisel bir yapısı olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, hegemonyanın konjonktürel anlamda yaşanan gelişmelere paralel olarak değişikliğe uğraması ve kendini yenilemesi kaçınılmazdır¹⁴⁷. Hegemonya; bu çerçevede iktidar ilişkileri içinde, rızanın elde edilmesini sağlayacak ideolojik anlamlar üzerinde yürütülen bir mücadele alanını ifade etmektedir.

Egemenliğin zora başvurmadan, siyasal meşruluk yoluyla uygulanmasına vurgu yapan hegemonya kavramı; en basit haliyle yönetilenlerin rızalarının kazanılmasını ifade etmektedir. Modern toplumsal yapı içerisinde, yöneten-yönetilen ilişkisini anlamak için, öncelikle onun kitlelere meşru görünen kurumlar, örgütlenmeler ve toplumsal ilişki ağları kurmak yoluyla kitleler üzerinde genel bir rıza yaratabilen ideolojik gücünü kavramak gerekmektedir¹⁴⁸. Bu bağlamda hegemonya kavramının düşünsel analizinin yapılabilmesi için kavramın ayrılmaz birer parçası olan “*ideoloji*” ve “*iktidar*” kavramlarını irdelemek gerekmektedir.

Genel olarak çerçevesi çizilmeye çalışılırsa;Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından ortaya atılan ideoloji, ilk defa Fransız Devrimi’nin ardından Fransız Aydınlanmacıları tarafından ‘düşünce bilimi’ yerine kullanılmıştır.Başka bir ifadeyle, bilimsel bilgiye zemin hazırlamak amacıyla insanların ‘şeylerin’ kendilerini bilemeyeceklerinden, sadece düşünce ve duygularından hareket ederek anlamlandırma çabalarının sistemli bir analizini kapsayan ideoloji, düşünceler bilimine de karşılık gelmekteydi¹⁴⁹. Bu noktadan hareketle düşünüldüğünde ideoloji, bireyin yaşadığı dünya ve çevreyi anlamlandırmada, bilinmeyen bilmede kullandığı bir araç olmaktadır. Tracy’nin görüşlerinden hareketle o dönemin toplumsal yapısı için bir araç olarak kullanılan ideoloji kısa zamanda her türlü dini, kültürel ve felsefi düşünceyi kapsayan bir kavram haline dönüşmüştür¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Erol Mutlu, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁴⁷ Zeynep Kıvılcım, “İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 2009, s. 219.

¹⁴⁸ Duncan Kennedy, “Antonio Gramsci ve Hukuk Devleti”, Çeviri: Kasım Akbaş, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, 31, Sayı: 257, 2007, s. 175.

¹⁴⁹ Korkmaz Alemdar & İrfan Erdoğan, (a) **Popüler Kültür ve İletişim**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s. 178.

¹⁵⁰ Korkmaz Alemdar vd., (a) **a.g.e.**, s. 178-179.

Tarihsel perspektif içerisinde incelendiğinde, toplumsal düzeni yasallaştıran ve gerçek olmayan bir bilinç üretimini sağlayan hegemonik düşünceden beslenen benzer bir yapıya vurgu yapan ideoloji, eleştirel ve pozitivist açıdan sorunsallaştırılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Terry Eagleton'a göre ideoloji terimi; kullanışsız ölçüde geniş, düşüncenin toplumsal belirlenimi anlamından dolayı yanlış fikirlerin yayılmasının yönetici sınıfın doğrudan çıkarlarına hizmet ettiğine dair şüphe uyandıracak ölçüde geniş bir yelpaze oluşturan tarihsel anlamlara sahiptir¹⁵¹. Eleştirel perspektiften bakıldığında ideoloji, düşüncenin çarpıtılması ve yetersizliği toplumsal olarak motive edilen yanlış inançlar üretme ve yayma olarak tanımlanabilir¹⁵². İdeoloji kapitalist sistemde, siyasal iktidarı meşrulaştırmak için kullanılan; bireyi sisteme entegre etmeye yardımcı olan genellikle yanlış fikirler kümesidir¹⁵³. Kavrama yine eleştirel başka bir tanım getiren Marx'a göre ise ideoloji, yanlış bilginin ya da yanılsamalı düşüncenin bizzat kendisi olarak görülmektedir¹⁵⁴. Marx'ın ideolojiye yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: Her toplumda, yönetici sınıfın fikirleri, iktidardaki fikirler olmuştur. Bu ifade ile anlatılmak istenen temel varsayım, yaşadığımız dünyaya ilişkin anlayış ve bilgimizin, siyasal çıkarlarla belirlendiğidir. Tarihsel perspektifte incelendiğinde, egemen sınıfın çıkarları lehine olan belli inanç ve dünya görüşleri olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, feodalizmde kralların Tanrı'dan gelen hakkına inanmak; kral ve aristokrasinin otoritesinin tanrı tarafından verildiği ve dolayısıyla sorgulanmadan kabul edilmesi gerektiği veya kapitalizmde toplumsal yaşantıyı bireyci ve yarışmacı bir düzlemde görmek, burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmektedir¹⁵⁵. Görüldüğü gibi tarihin her döneminde yönetme erkini elinde bulunduran sınıflar, bu gücü meşru bir temele dayandırarak, kitlelerin yaşam alanlarına nüfuz etmişlerdir. Egemen sınıf olarak nitelendirilen yönetme gücünü elinde bulunduran kişi veya kişiler topluluğu, farklı iletişim yöntemi veya kurum, kuruluşlar üzerinde denetim sağlayarak,

¹⁵¹ Terry Eagleton, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁵² Michèle Barrett, **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çeviri: Ahmet Fethi, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2004, s. 35.

¹⁵³ Sema Yıldırım Becerikli, **...Ve Halkla İlişkiler Şeytanın Avukatlığından Arabuluculuğa; Bir Disiplinin Eleştirel Analizi**, Ankara: Karınca Yayınları, 2008, s. 11.

¹⁵⁴ Savaş Çoban, (a) **a.g.e.**, s. 24.

¹⁵⁵ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s.181.

kendi fikirlerini kitlelere empoze etmektedirler. Yaratılan bu egemen ideoloji sayesinde, iktidarlarının devamlılığını sağlayarak, sistemin işlemesine katkıda bulunmaktadır.

Kavrama olumlayıcı bakış açısıyla yaklaşıldığında ise ideolojinin, içinde yaşanılan dünyayı ve toplumu anlamlandırmak için düşünsel bir çıkış noktası olduğu görülmektedir. İdeoloji; Marksizm ve bilgi sosyolojisi çerçevesinde, bilgi ve inançların, ortaya çıktıkları ve benimsendikleri toplumlar tarafından belirlenme tarzını analiz etmek üzere karmaşık anlamlara bürünmektedir¹⁵⁶. Kavrama ilişkin akademik yazın incelendiğinde, birçok tanım yapıldığı dikkat çekmektedir. Raymond Williams, ideoloji teriminin üç temel kullanımı olduğunu belirtmektedir. Bunlar, belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar sistemi olarak ideoloji; doğru ya da bilimsel bilgiyle çelişebilecek aldatıcı inançlar sistemi, yanlış fikirler ya da yanlış bilinç olarak ideoloji ve son olarak da, anlam ve fikir üretiminin genel süreci olarak ideoloji şeklinde ifade edilebilir¹⁵⁷. Farklı odak noktalarına vurgu yapan ideolojiye ilişkin bu üç kullanım alanı, kavrama yüklenilen anlamsal bakış açısını yansıtmaktadır. Alvin Gouldner'in aralarında bulunduğu bazı teorisyenlere göre ideoloji; yaratılan yeni toplumsal düzenin yapılandırılmasında siyasi hareketleri içeren bir 'izm' olarak ifade edilmektedir. Talcott Parsons ise ideolojiyi; bireylerin toplumsal yaşamda konumlarını ve dış gerçekliklerini belirlerken kullandıkları düşüncelerin tümü olarak tanımlarken; Lewis Feruer ise; antropolojiden yola çıkarak ideolojiyi evrenin tümünde kabul görmüş düşünceler ve mitler olarak kavramsallaştırmaktadır¹⁵⁸.İdeoloji her şeyden önce bir dünya görüşüdür. Bireyin, içinde yaşadığı dünyanın nasıl bir yer olduğunu kavramsallaştırmasına yardımcı olmaktadır. Toplumsal gerçeklik, özne için anlaşılması karmaşık olan bir yapıdır ve bireyin kendi başına bu gerçekliği anlamlandırabilmesi, açıklayabilmesi ve neden sonuç bağlantılarını kurabilmesi oldukça güçtür¹⁵⁹. Bu bağlamda düşünüldüğünde ideoloji, birey için toplumsal gerçekliği anlamlandırma sürecinde bilişsel bir harita görevi gören düşünsel gerçekliktir.

¹⁵⁶ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s.180.

¹⁵⁷ John Fiske, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Çeviri: Süleyman İrvan, 2. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s. 212.

¹⁵⁸ Ünsal Oskay, "Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Açılımlar", **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2000, s. 258-261.

¹⁵⁹ H. Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 7. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 10.

İdeoloji kavramını, klasik anlamıyla fakat daha geniş bağlamda kullanan Gramsci'ye göre ideoloji; sanat, yasa, ekonomik etkinlikler, bireysel ve ortak yaşamın bütün boyutlarında örtük olarak ortaya çıkan bir dünya kavramsallaştırmasıdır¹⁶⁰. Anlaşıldığı gibi Gramsci ideoloji olgusunu, egemen sınıfların elindeki siyasal alanın görünmez baskı ve meşruiyet aracı haline gelmiş şekli olarak ifade etmektedir¹⁶¹. Tarihsel işlevlerine bakıldığında ideoloji; bütün bir toplumsal bloğun ideolojik bütünlüğünü koruyarak; birey ve gruplara, davranışları etkileyecek ve değiştirecek dünya kavramsallaştırmasını sunmaktadır. Bir adım ilerisinde ise ideoloji, kitleleri organize ederek, insanların hareket edecekleri ve mücadele bilincini edinecekleri alanlar yaratmaktadır¹⁶². Literatür incelendiğinde, ideoloji kavramının birçok düşünür tarafından ele alındığı görülmektedir. Ancak kavrama bugünkü anlamsal işlevliğini kazandıran, Louis Althusser'dir.

Althusser'e göre ideoloji, toplumsal yaşantıyı her aşamada etkileyen bir oluşumdur. O'na göre ideoloji tüm sisteme yayılmış ve toplumsal varoluşun her aşamasında düşünsel olarak yerini almıştır. Althusser; ideolojiyi gerçekliğin çarpıtılmış, yönlendirilmiş ve dayatılmış bir biçimi olarak tek bir öze indirgemenin yanlış olduğunu, aksine çarpıtılanın gerçeklik değil, insanın varoluş koşullarında karmaşık birçok pratiğin bileşiminden oluşmuş yaşamın şekli olduğunu dile getirmektedir¹⁶³. Bireylerin kendi varlık koşullarıyla olan hayali ilişkilerine vurgu yaptığı tanımlamasında, Althusser'e göre ideoloji, bir insanın ya da toplumsal bir grubun zihninde egemen olan fikirler ve temsiller sistemidir¹⁶⁴. Althusser'in ideoloji kavramsallaştırmasının çerçevesini, devletin baskı araçları ile devletin ideolojik araçları kategorisi oluşturmaktadır. Devletin baskı araçları ile devletin ideolojik araçları arasındaki ayrım, Gramsci'nin rıza ve baskı arasındaki ilişkinin çözümlemesine dayanmaktadır. İdeolojinin varlık alanı, kendisini yeniden üretebildiği alanlarda mümkündür. Egemen

¹⁶⁰ Stuart Hall, Bob Lubbley & Gregor McLennan, **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Çeviri: Sadun Emrealp, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 24-25.

¹⁶¹ H. Birsan Örs, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶² Zerrin Arslan, **Televizyonda Suç Söylemi ve İdeoloji, Hegemonya, İktidar İlişkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 26.

¹⁶³ Şermin Tekinalp & Ruhdan Uzun, **İletişim Araştırmaları ve Kuramları**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2009, s. 180-181.

¹⁶⁴ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviri: Alp Tümerterkin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2014, s. 64.

sınıfın sahip olduğu ideolojiyi toplumsal maddi yaşama taşıyabilmesi için bazı kurumlara ihtiyacı vardır. Bu kurumlara ait pratiklerin içerisinde ideoloji kaçınılmaz olarak var olmaktadır¹⁶⁵. Devletin baskı aygıtlarını; hükümet, ordu, polis, mahkemeler vb. gibi kurumlar oluştururken; devletin ideolojik aygıtlarını ise eğitim, din, aile, sendikalar, toplumsal çevre-kültürel mozaik ve medya kurumları oluşturmaktadır. Özellikle kapitalizmin gelişmesi ve gücünü arttırmasıyla birlikte devletin ideolojik araçlarının; üretimi toplumsal ilişkilerin varlık alanı olarak yeniden biçimlendirdiği ve bu araçların, bireyin yaşam pratiği içinde önemli bir yer tutarak, onun istenilen yönde düşünmeye yönlendirilmesinde başat aktörler olarak yer aldıkları görülmektedir.

Althusser'in yaklaşımında ortaya koyduğu, devletin baskı ve ideolojik aygıtları; Gramsci'nin hegemonyasının, ideolojik temsili kültüre bağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Hegemonik ideoloji, baskı ve ideolojik aygıtlarda belirtilen kurumlar tarafından desteklenip, güçlendirilmekte ve yine bu kurumlar aracılığıyla tüm topluma yayılarak, toplumsal pratiklere dönüşmektedir. Eğitim ve dini kurumlar, siyasal örgütlenmeler, askeri güçler ve ekonomik birimler tarafından sarmalanan ideolojik söylem, medya aracılığıyla egemen söyleme dönüşmekte ve statükoyu desteklemektedir. Devletin hem baskı aygıtları hem de ideolojik aygıtları, birbirleriyle uyum içerisinde egemen sınıfın görüşleri doğrultusunda toplumsal bir gerçeklik inşa etmektedir. Ve bu toplumsal gerçeklik içinde sistemin devamlılığını sağlayan nosyonları barındırmaktadır.

Düşüncenin tüm değer, yönelim ve teknolojik olarak dolayımlanmış olan ve kişilerarası iletişim aracılığıyla ifade edilen fikrîsel bakış açılarının biçimlenme eğilimlerinin örgütlü duruma gelmesini ifade eden ideoloji; yoğun olarak toplumsal sistemleri, yine toplumun içerisindeki argümanlar ile birlikte ele alarak bu sistemleri toplumsal pratikler olarak sorunsallaştırmaktadır¹⁶⁶. İdeoloji; Marksist düşünce geleneği içinde Marx'ın da ifade ettiği üzere, 'yanıltıcı bilinçlenme' ya da 'iktidara sahip yönetici fikirleri' anlamında kullanılmakta; sosyoloji literatüründe ise, 'toplumsal düşünceler, değerler dizgesi ve dünya görüşü' olarak yerini almaktadır. Kavrama getirilen farklı bakış açılarından yola çıkılarak bütünleştirici bir tanım yapılırsa ideoloji; toplumsal,

¹⁶⁵Barış Çoban, Louis Althusser, Kadife Karanlık 2-21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar, İstanbul: Su Yayınevi, 2006, s. 91'den akt. Funda Yağlı, **Tüketim Kültürü ve İdeolojinin Yeniden Üretildiği Bir Alan Olarak Halkla İlişkiler Yönetiminin Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 36-37.

¹⁶⁶James Lull, **a.g.e.**, s. 19-22.

tarihsel, kültürel ve politik süreçler içinde oluşarak algılanan toplumsal gerçekliği koşullayan, dile yansiyarak söylemin oluşmasında rolü olan; bireylerin düşünme ve davranma biçimlerine yön veren her türlü bilgi, düşünce, tutum ve değerler bütünüdür¹⁶⁷.

İdeoloji, bir temsili ifade etmektedir. Temsil ettiği şey ise, toplumsal ilişkilerin yaşanma şeklidir. İdeoloji, insani varlıkları birer toplumsal özne olarak kurmakta ve bu özneleri toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlamaktadır¹⁶⁸. Doğruluğundan kuşku duyulmayan ideolojik uygulamalar, kapitalizm içinde toplumsal özneyi ve onun kimliğini oluşturmaya ve böylece onun fonksiyonlarını icra etmesine imkân tanımaktadır¹⁶⁹. Aslında ideolojinin bu süreçte yerine getirdiği görev, insanları özgür ve özerk bireyler olduklarına inandırmasıdır. Başka bir ifadeyle ideolojik aygıtlarla özneye dönüştürülen birey, egemen erkin kendi dünya görüşü çerçevesinde bir kimliğe büründürülür. Ve ideolojik süreçte yapı, öznenin bu kimliği kendi özgür iradesiyle elde ettiği yanılsamasını oluşturmaktadır. Böylece birey, kendi rızası elde edilerek, empozeedilmeye çalışılan düşünsel ardalanı sorgulama gereksinimi duymamaktadır.

İletişim çalışmaları bağlamında ideolojinin kavramsal ardalanına bakmak ve yorumlamak, belirli toplumsal alanları ve kurumları meşrulaştıran bir bilinçlilik halinin varlığını kabul etmek anlamına gelmektedir. Frankfurt Okulu'nun eleştirel teoriyi temellendiren görüşlerinden yola çıkarak Althusser ve Gramsci'ye kadar bütün teorisyenlerin en önemli uğrak alanlarından birini oluşturan ideoloji, yaratılan yeni bir toplumsal düzeni yasal olarak konumlandıran bir güç olarak görülmektedir¹⁷⁰. Hegemonya kavramının açıklamasında sıklıkla kullanılan egemen ideoloji eleştirel perspektiften incelendiğinde; iktidarı elinde bulunduran gücün, toplumu egemenliği altında tutmak ve denetlemek için kullandığı ve sürekli insanları aldattığı bir sistem olarak görülmektedir. Egemen ideolojinin karşısındaki uçta ise ezilenlerin ideolojisi yer almakta ve bu ideoloji, iktidar hedefli düşünce sistemini

¹⁶⁷ Nalan Büyükkantarcıoğlu, **Toplumsal Gerçeklik ve Dil**, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2006, s. 111.

¹⁶⁸ Terry Eagleton, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁶⁹ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s.182.

¹⁷⁰ Funda Yağlı, **a.g.e.**, s. 27.

yansıtmaktadır¹⁷¹. Bu iki uç nokta düşünüldüğünde ideoloji, bir tarafın iktidarını devam ettirebilmek için diğer tarafın ise, iktidarı ele geçirmek için kullandığı bir imgeleme vurgu yapmaktadır. İdeolojinin; gücü sürdürme ya da gücü elde etme fonksiyonu çerçevesinde kullanılması, kavramın en önemli durak noktalarından birinin ‘iktidar’ olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ideoloji tabanını oluşturduktan sonra, hegemonya kavramının bir diğer saç ayağı olan iktidar kavramını ele almak yerinde olacaktır.

Akademik yazın incelendiğinde iktidarı, toplumun geneline yayılmış bir kavram olarak gören liberal paradigma ile iktidarı belirli bir sınıfın elinde toplanmış olduğu varsayımı üzerinde duran Marksist paradigma çerçevesinde kavramsallaştırıldığı dikkat çekmektedir. En yaygın kullanımıyla iktidar; birey veya grupların başka birey veya belli sosyal gruplar üzerinde güç kullanması ya da denetim sağlamasını ifade etmektedir¹⁷². Epistemolojik olarak incelendiğinde, iktidar kavramının iki farklı düzlemde ele alındığı görülmektedir. Birinci düzlemde iktidar, farklı sosyal güçler arasında denge sağlayan önlemlerin tümü ve yetkilerin kullanımını ifade ederken; genel çıkarı elde etmek için siyasi olarak kurulan organları tanımlamaktadır. Diğer taraftan ikinci düzlemde ise iktidar, bir sosyo-ekonomik yapıda bireyleri toplumla bütünleştirme ve programlama işlevini yerine getiren bir olgu olarak kabul edilmektedir. İktidarı belirli bir kurumla sınırlamayan bu yaklaşımda, iktidarın çoğulcu yanına işaret edilerek; aile, okul, ordu vb. gibi kurumları oluşturan hiyerarşik ilişkilerin her aşamasında iktidarın kendisini gösteren özelliğine vurgu yapılmaktadır¹⁷³.

İktidar kavramının anlamlandırılması sürecinde, Post-yapısalcılık ve Postmodernizm yapılarından beslenen, Fransız düşünür Michel Foucault’nun etkisi oldukça önemli görülmektedir. Foucault’ya göre iktidar, devlette, bireylerde ya da ekonomik güç ilişkilerinde aranmamalıdır. Ona göre iktidar, toplumsal yapının kılcal damarlarındaki strateji ve disiplin tekniklerinde bulunmaktadır. Foucault’nun kavramsallaştırmasında iktidar; sahiplenilen, ele geçirilen ve korunan bir şey değil

¹⁷¹ Savaş Çoban, (b) **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 23.

¹⁷² Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s. 285.

¹⁷³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 454.

pratiği olan, tecrübe edilebilen, yaşanılan bir şeydir¹⁷⁴. Nietzsche'den etkilenen ve onun; iktidarı, gerçekliğin tamamına nüfuz eden ve böylece gerçekliğin özü haline gelen bir şey olarak, bireyler veya gruplar arasında mevcut ilişkilerdeki farklılıkları ifade etmeyen kavramsallaştırmasının yanında Foucault; iktidarın bireyler veya gruplar üzerinde uygulanabilen bir şey olmadığını kabul ederek, hem gruplar arasındaki mevcut ilişkileri hem de birey ve grup kimliklerinin kendisini oluşturan bir şey olarak var olduğunu vurgulamaktadır¹⁷⁵. Başka bir ifadeyle Foucault iktidarı, ona sahip olanlar ile tabi olanlar arasında paylaşılan bir şey olarak görmemektedir. İktidar hiçbir zaman birilerinin elinde değildir, birey bu sürecin içinde yer almaktadır¹⁷⁶. Bu bağlamda iktidar, öznelere uygulanan bir yapıda değil, bireyler üzerinden işleyen bir yapıda tezahür etmektedir. Ve bu yapıda iktidar, bilgi üreten ve söylem içinde gerçekliğini oluşturan bir kavramdır.

İktidar kavramına ilişkin başka bir çalışmanın sahibi de Teun A. Van Dijk'tır. Van Dijk, iktidar kavramını oluşturduğu sekiz özellik üzerinden ele almıştır¹⁷⁷. Genel olarak değinilecek olursa özelliklerden ilki, toplumsal oluşuma dikkat çekmektedir. Bu oluşumda iktidar; kişi, grup, sınıf ya da diğer toplumsal oluşumlar arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymaktadır. İkinci özellik ise, iktidar ilişkilerinin taraflar arasında tezahür ettiğini vurgulamaktadır. Örneğin; A ile B arasındaki ilişkide, A'nın gerçek ya da potansiyel eylemleri B'nin üzerinde toplumsal denetim uyguladığı ve bu denetimin B grubu tarafından kabul edildiği anda, A grubunun B grubu üzerinde iktidara sahip olduğu söylenebilir. İktidarın üçüncü özelliği ise, 'zihinsel denetim' içermesidir. Aynı örnek üzerinden devam edersek; A grubunun B grubu üzerinde iktidara sahip olması ve bunu devam ettirebilmesi için, B grubunun istek, beklenti, arzu ve inançlar gibi bilişsel koşulların üzerinde A grubunun mutlak denetiminin olması gerekmektedir. Başka bir deyişle iktidar, ikna edici olma özelliğine sahiptir ve bu iktidarın kalıcılığı yönetilen sınıfın zihinsel kontrolüne bağlıdır. Van Dijk'ın ifade ettiği dördüncü iktidar özelliği,

¹⁷⁴ Serpil Sancar, **İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, s. 144.

¹⁷⁵ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s. 286.

¹⁷⁶ Michel Foucault, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviri: Işık Ergüden, Ferda Keskin & Osman Akınhay İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 107.

¹⁷⁷ Teun A. Van Dijk, "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat / Ark Yayınları, 1999, s. 332-335.

iktidar ilişkisi bağlamında tarafların çıkarları üzerine odaklanmaktadır. Bu özelliğe göre, A tarafından uygulanan iktidar yine A'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. B'nin iktidar ilişkisine razı olmaması ve karşı çıkması durumunda, A'nın belli yaptırım uygulamasına yol açabilir. İktidar sürecinin beşinci özelliği, iktidarın gerçekleşmesi ve zihinsel kontrolün sağlanabilmesi için B, A'nın istek ve arzularının bilgisine sahip olmalıdır. Altıncı özellik, yedinci özellik ile birlikte değerlendirilmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Buna göre iktidar; eğitim, din, ordu, hukuk sistemlerinde kişi ya da kişiler üzerinde kurulabilir. Toplumsal iktidarın uygulanması ve korunması ideolojik bir çerçeveyi gerektirmektedir. Toplumsal olarak ortak bir grubun çıkarla ilişkili temel bilişlerinden oluşan bu çerçeve, iletişim ve söylem yoluyla kazanılmakta, onaylanmakta ya da değiştirilmektedir.

İktidar, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki denetimini kolaylaştıran ve ikna edici yapısıyla egemen erkin yönetme gücünü meşrulaştıran bir mekanizmaya sahiptir. Parsons'a göre iktidar, meşrulaştırma sürecine bağlı olarak zor ve baskı uygulayarak bir şeyleri yaptıran değil, aksine otorite tarafından öznenen beklenen davranışların rıza temeline dayanmasını sağlayan mekanizma özelliği taşımaktadır¹⁷⁸. Bu bağlamda düşünüldüğünde, iktidarın önemli bir unsurunu fiziksel güç kullanımının yanında fikirlerin denetimi de oluşturmaktadır. Bu noktada ise karşılaşılan kavram, hegemonya olmaktadır. Devletin ve yönetici sınıfın, sivil toplum içindeki inançları düzenleme yetisine vurgu yapan hegemonik inançlar, eşitsizliği güçlendiren ve eleştirel düşünce girişimlerinin önünü kesen hâkim kültürel motiflerdir. Bu kültürel motifler, toplumsal düzenin devamı için gereken güç seviyesinde bir azalmaya imkân tanırken, hâkim gruplar için daha da etkili yönetmenin yolunu açmaktadır¹⁷⁹.

İktidarın, hâkimiyet ve denetimi sağlaması için mutlak itaate ihtiyaç duyulmaktadır. Makyavelist bakış açısıyla düşünüldüğünde bu itaatin, baskı yoluyla ve ya rıza elde edilerek kazanılmış olması bir şey ifade etmemektedir. Burada önemli olan nokta, nihayetinde egemen erkin amacına ulaşmasıdır. Bu bakış açısını destekleyen bir

¹⁷⁸ Talcott Parsons, "On the Concept of Political Power", Proceedings Of The American Philosophical Society, Cilt: 107, Sayı: 3, s. 250' den akt. Anthony Giddens, **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar**, Çeviri: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 210.

¹⁷⁹ Philip Smith, **Kültürel Kuram**, Çeviri: Selime Güzelsarı & İbrahim Gündoğdu, İstanbul: Babil Yayınları, 2005, s. 62.

sözünde Machiavelli iktidarın, “tuzaklardan korunmak için tilki, kurtlara karşı koyabilmek için aslan” olması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁸⁰. Bu bağlamda düşünüldüğünde, egemen gücün varlığını devam ettirebilmesi, ayrıcalıklı sınıfın çıkarlarının sürdürülmesi, statükonun korunması ve kapitalist sistemin kârının maksimize edilmesi; oluşturulan ideolojik çerçevede, iktidarı ele geçirme ve devam ettirme gayesiyle toplum üzerinde hegemonyanın kurulmasına bağlıdır.

İktidar ve ideolojinin kavramsal çerçevelerinden ortaya çıkan sonuç, hegemonya ve bu kavramlar arasında derin bir bağlantı olduğudur. Hegemonyadan daha geniş bir kavram olan ideoloji, hegemonyayı da kapsamakta ve onun düşünsel temelini oluşturmaktadır. Burada önemli olan nokta, hegemonyanın hangi ideolojiye hizmet ettiği hangi sınıfın iktidarını meşru kılmaya çalıştığıdır. Hegemonyanın ayrılmaz parçalarını oluşturan, kavramın doğasını belirleyen ve art alanını oluşturan ideoloji ve iktidar olguları çok daha ayrıntılı kavramlarken, çalışmanın bütünlüğü açısından genel çerçeveleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

İdeoloji ve iktidar ekseninde genel hatları çizilen hegemonya kavramına günümüzdeki işlerliğini kazandıran düşünürün Gramsci olduğuna daha önce değinilmiştir. Akademik yazında, yaklaşımın özeline inildiğinde kavrama yönelik bakış açılarının Lenin ve Gramsci etrafında şekillendiği görülmektedir.

A. Lenin’in Hegemonya Kavramı

Rus Marksist düşünür Vladimir İlyiç Lenin’e göre hegemonya, proletaryanın sadece çarlık devletine karşı değil; aynı zamanda liberal ve burjuva güçlere karşı, köylü sınıfı ile kuracağı ittifak sayesinde nasıl güç elde edebileceğini teorize etmektedir¹⁸¹. Hegemonya kavramı, Lenin’de yerini fikri mücadelenin bir boyutu olarak bulmaktadır¹⁸². Anderson, Lenin’in hegemonya kavramını iki farklı anlamda kullandığına dikkat çekmektedir. Bu kullanıma göre Lenin hegemonya kavramını, işçi sınıfının burjuvaziyle yürüttüğü sınıf mücadelesinde üstünlük sağlamak için genel ve ortak çıkarlar bağlamında köylülerle kuracağı ittifakı oluşturmaya yönelik olan, işçi

¹⁸⁰ Niccolo Machiavelli, **Hükümdar**, Çeviri: Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 67.

¹⁸¹ Peter Ives, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁸² Vladimir İ. Lenin, **Ne Yapmalı**, Çeviri: Muzaffer Erdost, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s. 44.

sınıfının köylüler üstünde kurduğu ideolojik hegemonya anlamında kullanmaktadır. İkinci perspektifte ise Lenin hegemonya kavramını, yarı feodal bir ülkeden sosyalist bir ülkeye geçiş sürecinde işçi sınıfının konumunu, diğer sınıflarla olan bağlantısını belirlemek için kullanmaktadır¹⁸³. Başka bir ifadeyle, Lenin’de işçi sınıfının ittifak kuracağı toplumsal katmanların ikna ile kazanılmasının ifadesi olan hegemonya; bütün ezilen sınıf, katman ve grupların ezilmesine karşı devletin karşısında durarak, onları devrime kazandırmak gibi bir içeriğe kavuşmuştur. Kavram, sadece işçi sınıfının diğer sınıflarla olan ilişkisini tanımlamakla kalmayıp; ayrıca işçi sınıfının politika yapma biçimini yani önderliğin elde ediliş yöntemini de tanımlamaktadır¹⁸⁴. Bu bağlamda ekonomi ve sınıfsal bir tabana dayanan Lenin’in hegemonyasının, işçi sınıfının diğer ezilen sınıflara önderlik yapması üzerinde yükseldiği görülmektedir.

Lenin’in geliştirdiği sınıf önderliği düşüncesi, çalışan sınıfın gücüne ve politik özgürlük mücadelesine dayanmaktadır. Lenin’in hegemonya anlayışı, proletaryanın iktidarı ele geçirmek için verdiği mücadeleye ve devlet yönetimini ele almada başrolü oynamasıyla ilişkilendirilebilir¹⁸⁵. Anderson’a göre Lenin, işçi sınıfı ile köylüler arasında belli bir ittifakın kurulup, köylülerin işçi sınıfının ideolojik hegemonyası altına girebilmesi için; işçi sınıfının, kendi sınıf çıkarlarına belli bir sınır çizip, köylülerle ortak ve genel çıkarlar çerçevesinde biraraya gelerek, her iki sınıfında çıkarları arasında bir denge kurulması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁸⁶. Bu denge durumunun kurulması, hegemonyanın nesnel içeriğini ortaya koyduğu gibi, hegemonyanın gerçekleşmesinin de bir koşulu olarak görülmektedir. Lenin, ezme ve ezilme başka bir deyişle yöneten ve yönetilen ilişkisi içinde iki taraf arasındaki mücadelenin hegemonya alanında gerçekleştiğini savunmakta ve burjuva ideolojinin kırılmasının tek yolunun proletaryanın kendi hegemonyasını oluşturmalarının gücünü görmesinde ve hegemonya mücadelesine girecek bilince sahip olmasında görmektedir.

¹⁸³ Perry Anderson, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁸⁴ Savaş Çoban, (a) **a.g.e.**, s. 4.

¹⁸⁵ **A.g.e.**, s. 4.

¹⁸⁶ Hüsnü Aksoy, **Devlet ve Demokrasi, Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji**, İstanbul: Yön Yayıncılık, 1994, s. 160.

B. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı

Gramsci hegemonya olgusunu kavramsallaştırırken, III. Enternasyonal bünyesindeki tartışmalardan ve Machiavelli'nin Prens (Hükümdar) adlı eserinden beslenmiştir. Gramsci, hegemonya kavramını Lenin'den almış ancak Lenin'in kullandığı bağlamdan; hem kapitalist sınıfın müttefiki olabilecek sınıflar üstünde kurduğu hegemonya anlamında, hem de karşıt sınıflar üstünde kurduğu hegemonya anlamında ele alarak kavramın içerik ve anlamını genişletmiştir. Bu bağlamda Gramsci hegemonya kavramını, gelişmiş ve demokratik bir nitelik kazanmış olan kapitalist toplumun siyasal ve ideolojik yapısının analizinde kullanılan bir kavram olarak ele almıştır¹⁸⁷. Gramsci tarafından hegemonya; 'rızanın örgütlenmesi' ve 'bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreç' olarak tanımlanmaktadır¹⁸⁸. Bu perspektiften düşünüldüğünde, kapitalist toplumlardaki sosyal düzenin korunmasının başlıca aracı olan hegemonya Gramsci'ye göre, rızanın elde edilmesidir.

Gramsci'ye göre, yönetici sınıfın egemenliğini diğer toplumsal grup ve sınıfların onayını alarak sürdürebilmesi; kendi çıkarlarını evrenselleştirerek, diğer sınıfların çıkarlarını kendi çıkarlarıyla bütünleştirebilmesine ve böylece toplumun çeşitli kesimlerinin kısmi çıkarları arasındaki çelişkilerin kısmen uzlaştırılması kısmen de üzerinin örtülmesine bağlıdır¹⁸⁹. Başka bir ifadeyle, Gramsci'ye göre hegemonya olgusu, üzerinde hegemonya uygulanacak grupların çıkar ve eğilimlerinin göz önünde bulundurulmasını, belli bir uzlaşma dengesinin kurulmasını yani egemen sınıfın ekonomik-korporatif nitelikte özverilerde bulunmasını gerektirmektedir¹⁹⁰. Bu bağlamda Gramsci için hegemonya, baskın bir sosyal sınıfın diğer gruplar üzerinde kendi çıkarları yönünde kararlar almaktan ve bunları dayatmaktan ziyade, bu grupların etken ve edilgen kalmış arzu ve isteklerini teminat altına almayı ifade etmektedir. Bu

¹⁸⁷ Hüsnü Aksoy, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁸⁸ Perry Anderson, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁸⁹ Antonio Gramsci, Selection From The Prison Notebooks, Editör: Quentin Hoare & Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart, 1989, s. 57'den akt. Faruk Ataay & Ceren Kalfa, " 'Modern Prens'ten 'Post-Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2008, s. 29.

¹⁹⁰ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, Çeviri: Adnan Cemgil, 5.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2007, s. 22.

imgelemde; hegemonya ve rıza ilişkisi, diktatörlük ve baskı ilişkisine karşılık gelmekte olup hegemonya siyaseti adı konulmamış bir etik ilişkiler bütününe indirgenmektedir¹⁹¹. Gramsci, sömürülen sınıflar arasında uzlaşma sağlamak ve iç çelişkisiz yeni bir homojen ekonomik-politik tarihi blok yaratmak için müttefik toplumsal güçlerin soğurulması yani içerilerek farklılığa son verilmesi ihtiyacına değinmektedir. Gramsci'de hegemonya, proletarya ile işbirliği yapmaya razı olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerin fikir ve kültür bağlamında yönlendirilmesi anlamına gelmektedir¹⁹².

Lenin'in sadece ekonomik ve sınıfsal tabana dayandırdığı hegemonya anlayışının aksine Gramsci; hegemonyanın sınıfsal temelini kabul etmekle birlikte, onun kültürel, ahlaki ve politik işlevleri olduğunu da öne sürmüştür¹⁹³. Bu yüzdendir ki hegemonyanın etkili olduğu alanlar düşünüldüğünde kavramın günümüzdeki anlamına kavuşmasını sağlayan düşünürün Gramsci olduğu üzerinde genel bir konsensüs vardır. Gramsci'ye göre, kilisede dâhil olmak üzere toplumun seçkin kesimleri (egemen sınıf), kamusal alandaki ekonomik, siyasi ve kültürel iktidarlarını sürdürmek amacıyla, bireylerin nasıl yaşaması gerektiğini belirterek, toplumsal ve kültürel liderlik konumlarını yeniden üretmektedirler. Gramsci'nin yaklaşımına göre; devletin rolü ve iktidarını, sivil toplumun etkinlik, vatandaşlık ve katılımcılığını belirleyen sınırlara dair bir anlaşma, kamusal alanda mevcut bulunmaktadır. Her türlü toplumsal eğitim sürecinde kendini belli eden bu anlaşma, popüler kültür ve medya tarafından da kitlelere sürekli iletilmekte ve toplumsal normlar, topluma baskın olan seçkin sınıfın anlayışına uygun bir şekilde uygulanmaktadır. Kitleler ise egemen sınıfın öngördüğü normlara rıza göstererek onları içselleştirmektedir¹⁹⁴. Görüldüğü gibi hegemonya süreci belirli dizgeler halinde işlemektedir. Hegemon tarafından şekillendirilen toplumsal normlar ve oluşturulan baskın fikirler, devletin ideolojik aygıtları olarak da adlandırılan, eğitim, din vb. kurumlar aracılığıyla medyanın da yardımıyla kitlelere aktarılmaktadır. Kitleler ise kendilerine yönlendirilen bu yapılandırma sürecini rıza ile karşılayarak yaşamlarının bir parçası haline getirerek, egemen güçlerin istedikleri pratiklere dönüştürmektedirler.

¹⁹¹ Peter Thomas, Gramsci'de Diyalektik Hegemonya, **Felsefelogos Dergisi**, Sayı: 48, 2013, s. 11.

¹⁹² Antonio Gramsci, **a.g.e.**, s. 31-32.

¹⁹³ Savaş Çoban, (a) **a.g.e.**, s. 4.

¹⁹⁴ Darren G. Lilleker, **a.g.e.**, s. 121-122.

Gramsci'nin hegemonya kuramı; yine düşünür tarafından ele alınan, yapı-üstyapı, tarihsel blok ve aydınların hegemonya sürecindeki rolüne ilişkin çalışmalarla desteklenmiştir. Gramsci'nin hegemonyasının temelini anlamak için, bu kavramların genel çerçevesini oluşturmak yerinde olacaktır. Gramsci özellikle yapı-üstyapı kavramları üzerinde durmuş buradan yola çıkarak, hegemonya kavramını geliştirmiştir. Gramsci'de toplum, yapı (altyapı) ve üstyapıdan oluşmaktadır. Yapı, ekonomik temel üzerinde oluşurken; üstyapı ise, eğitim, hukuki, siyasal sistem ve ideolojilerden oluşmaktadır¹⁹⁵. Bu bağlamda düşünüldüğünde, hegemonya kaynağını altyapının ekonomik gücünden almaktadır. Yapı-üstyapı ilişkisinde üstyapının temel rolü, çalışanların sömürülmesinin devamını sağlamak ve aynı zamanda sömürü ilişkileri de olan üretim ilişkilerinin sürdürülmesini yani yeniden üretimi mümkün kılmaktır¹⁹⁶. Gramsci üstyapı kuramını incelediği Hapishane Defterleri adlı eserinde, üstyapının özel kurumlar toplamı anlamında 'sivil toplum' ve devlet anlamında 'politik toplum' olarak iki düzeyden oluştuğunu anlatmaktadır¹⁹⁷. Bu iki düzey bir yandan, egemen grubun toplumdaki hegemonya işlevine, diğer yandan da devlet ve yasal hükümet kanalıyla yürütülen doğrudan egemenlik veya buyurma işlevine denk düşmektedir. Bu bağlamda hegemonya, Gramsci tarafından egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde uyguladığı baskı ve zorlama şeklinde ifade edilmektedir¹⁹⁸. Burada sivil toplum (sivil hegemonya) ile politik toplum (politik hegemonya) iki karşı uç noktaya yerleştirilmektedir.

Gramsci üstyapının kavramsallaştırılmasında özellikle sivil toplum üzerinde durmaktadır. Çünkü hegemonya ve rızanın üretilmesi sivil toplum alanında ortaya çıkmaktadır. Toplumsal işbölümünün gelişmesi ve toplumun sınıflara ayrılmasının ürünü olan devlet, toplum tarafından ortaya çıkarılmasına karşın, içeriğinin ve üstlendiği işlevlerin sınıfsal niteliğinden dolayı, toplumun üstünde yer almakta ve toplumu baskı altında tutan bir mekanizmaya dönüşmektedir. Devletin toplum içerisindeki bu yapılanması, kendi içinde devlet ile toplum karşıtlığına varan bir dizi çelişkinin doğmasına yol açarak; devletin dışında yer alan kurumların, değerlerin ve davranışların tümünün sivil toplum olarak tanımlanabilecek olan bir alan içinde yer

¹⁹⁵ İrfan Erdoğan & Korkmaz Alemdar, (b) **Öteki Kuram**, Yenilenmiş 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları, 2010, s. 269.

¹⁹⁶ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁹⁷ Savaş Çoban, (a) **a.g.e.**, s. 3.

¹⁹⁸ Gülgün Erdoğan Tosun, **Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 46.

almasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda tarihsel gelişim süreci içinde sivil toplum; kendisini devlet karşıtı ve onun dışında yer alan kurumlar, değerler ve davranışlar sistemi olarak gösteren, tarihsel materyalizmin bir kategorisi olarak ortaya çıkan bir alanı ifade etmektedir¹⁹⁹. Gramsci'nin sivil toplumu, bir sosyal grubun toplum üzerindeki hegemonyasının kültürel ayağını oluşturmakta ve ekonomik ilişkilerin dışında devletle ekonomi arasındaki üstyapısal ara kurumlar sistemi olarak anlandırılmaktadır²⁰⁰. Gramsci'de, sivil toplum ve politik toplumda her iki alana da yerleşmiş bir ilişki ağını işaret eden hegemonya, sivil toplum alanında rıza elde edilerek egemen ideolojinin kabulünü amaçlarken; politik toplumda yani devlette ise, egemenlik baskıya ve zora dayandırılmaktadır²⁰¹. Başka bir ifadeyle, Gramsci'de hegemonya sivil topluma, zor ise devlete özgü bir ikna aracı olarak görülmektedir.

Hegemonyanın kavramsallaştırılması sürecinde, üzerinde durulması gereken bir başka durak ise tarihsel blok kavramıdır. Gramsci'nin tarihsel blok kavramı, doğrudan üretim güçlerine ve ilişkilerine bağlı sosyo-ekonomik bir yapıyla (altyapı), ideolojik ve politik bir üstyapının arasındaki bağların yorumundan ortaya çıkmıştır²⁰². Başka bir deyişle tarihsel blok kavramı, tüm sınıf çıkarlarının siyasi olarak birbiriyle bütünleştirilerek evrenselleştirilmesi çabasının bir ürünüdür. Tarihsel bloğun oluşması için altyapıyla üstyapının organik olarak birbirine bağlanması gerekmektedir. Tarihsel blok, temel sınıfın egemenlik sistemi çevresinde kurulmakta ve toplumsal bir sistemin bütünleşmesiyle temel bir sınıfın idaresinde ve yönetimini aydınlara emanet ettiği bir egemenlik sistemi kurması sonucunda gerçekleşmektedir²⁰³.

Gramsciyan bakış açısıyla hegemonyanın kurulması sürecinde yapı-üstyapı ve tarihsel blok kavramlarından sonra üzerinde durulması gereken bir başka kavram ise aydınlardır. Gramsci'ye göre aydınlar, egemen grubun temsilcileri başka bir ifadeyle üstyapı memurlarıdır. Aydınlar; yönetici sınıf ile diğer sınıflar arasında egemen ideoloji çerçevesinde konsensüs yaratarak, altyapıyla üstyapıyı birbirine bağlamaktadırlar. Hegemonyanın tesis edilmesi sürecinde egemen sınıf, toplumun meşruiyetini kazanmak, toplumu ideolojik ve ahlaki düzlemde kendi dünya görüşüne uygun olarak

¹⁹⁹ Hüsnü Aksoy, **a.g.e.**, s. 145-146.

²⁰⁰ Antonio Gramsci, **a.g.e.**, s. 310.

²⁰¹ **A.g.e.**, s. 102

²⁰² Lusin Bağla, "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", **Birikim Dergisi**, Sayı: 23, 1973, s. 90.

²⁰³ **A.g.e.**, s. 90.

biçimlendirmek için aydınlardan yararlanmaktadır. Toplumsal grup içerisinde; sendika, siyasal parti, okul, din, hastane vb. gibi akla gelebilecek her kurumun işleyişini devam ettirebilmesi aydınlara varlığına bağlıdır²⁰⁴. Gramsci'ye göre egemen güçten bağımsız olmayan aydınlar, geleneksel ve organik olarak iki kategoride incelenmektedir. Gramsci'nin organik aydınları, egemen sınıfla işçi sınıfı arasında köprü vazifesi görmekte; sivil toplum içerisinde üstlendikleri görevle, sivil toplumun fikir dünyasını etkileyerek egemen sınıfla sivil toplum arasında fikir aktarımında bulunmaktadır. Diğer taraftan, geleneksel aydınlar ise, kapitalist sistemin henüz kendine benzetemediği ve bütünüyle dönüştüremediği yerel merkezlerin, köylü ve küçük burjuva toplumsal yapısına bağlı aydınlardır. Avukatlar, doktorlar, öğretmenler ve din adamları vb. nin oluşturduğu bu aydın grubu; yerel merkezlerin köylü olarak adlandırılan toplumsal gruplarıyla yerel ya da merkezi yönetici gruplar arasında aracı olmakta ve toplumsal hegemonya ve siyasi iktidarın alt kademedeki görevlerini yerine getirmektedirler²⁰⁵.

Yapı-üstyapı, tarihsel blok ve aydınlarla ilgili bilgileri taban olarak kullanarak; Paul Ransome'un Gramsci'nin getirdiği hegemonya kavramına ilişkin üç kullanım biçimine değinmek yerinde olacaktır. Düşünün, yapı-üstyapı ve tarihsel blok kavramsallaştırmalarının da içinde yer aldığı bu üç kullanım alanı, şu şekilde özetlenebilir²⁰⁶. Hegemonya kavramına ilişkin ilk kullanım alanı tarihsel blok kavramıyla ilişkilidir. Gramsci, bir toplumsal sınıfın bir diğer sınıf tarafından iktidardan düşürülmesinin, hem bu toplumsal grubun kendi içindeki hem de kendisiyle aynı ülküyü paylaşan diğer gruplar arasındaki dayanışmanın önceden oluşmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Burada önemli olan, yeni tarihsel bloğun, kendi bütünüyle parçalarının belli çıkarlarının ötesine geçerek yeni ve evrensel bir dünya görüşü oluşturma zorunluluğudur. Halkın geniş kesiminin, yani başta ittifakın parçası olmamış diğer grupların desteğini kazanmak amacıyla yeni ortaya çıkan toplumsal grup, can alıcı devrim anının hem öncesinde hem de sonrasında önderlik ve yönlendirme

²⁰⁴ Lusin Bağla, **a.g.e.**, s. 84-85.

²⁰⁵ Antonio Gramsci, **a.g.e.**, s. 29.

²⁰⁶ Paul Ransome, Antonio Gramsci-Yeni Bir Giriş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, 200-202'den akt., Emre Daşar, **Günlük Gazete Karikatürlerinde Hegemonyanın İnşası ve Rıza Üretimi: Salih Memecan Karikatürleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 12-13.

yapmalıdır. Ancak bu koşullar sağlandığında, yeni toplumsal grubun hegemonik olduğu söylenebilir.

İkinci yaklaşımda, Gramsci hegemonyayı, egementoplumsal grubun elindeki çeşitli toplumsal denetim tarzlarını anlatmak için kullanmaktadır. Doğrudan güç uygulayarak ya da güç kullanma olasılığının taşıdığı tehdit marifetiyle ortaya konulan zora dayalı denetim ile rızaya dayalı denetimi birbirinden ayıran Gramsci; rızaya dayalı denetimin insanların isteyerek, kendi iradeleriyle egemen grubun hegemonyasını ve dünya görüşünü kabul ettiğinde ortaya çıkan bir denetim biçimi olduğunu; zora dayalı denetimin ise güç kullanarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Gramsci, bu iki temel denetim biçiminin geçerli olduğu kurumları ve pratikleri irdelemektedir. Zor, en temel haliyle başta ordu, polis ve ceza sisteminin kullanıldığı devletin baskı kurumları tarafından uygulanırken; rıza ise dini kurumlar, eğitim sistemi ve aile gibi sivil toplum kurumları aracılığıyla “düşünsel” olarak yerine getirilmektedir. Gramsci, zora ve rızaya dayanan kurumların toplandığı her iki grubun da bireylerin üzerinde maddi ve düşünsel etkisi olduğunu, buradan hareketle zor ve rızanın birleşmeye yatkın olduğunu kabul etmektedir.

Hegemonyanın üçüncü kullanım biçimindeyse Gramsci; modern, demokratik batı toplumlarının iktidarlarını, rıza veya hegemonik denetim aracılığıyla sağladığını vurgulamakta ve bu iktidarla hesaplaşmanın, en azından ilk aşamada, hem yapının hem de üstyapının siyasal ve düşünsel alanda gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece Gramsci hegemonik bir eleştiri sürecinden geçerek insanların zihinlerini burjuva ideolojisinin çarpıtmalarından kurtarmayı amaçladığı gibi, burjuva toplumunun çelişkili pratiklerini aşama aşama tahrip ederek insanların bedenlerini bu pratiklerden kurtarmayı önceleyen bir mevzi savaşının yürütülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Genel olarak bakıldığında hegemonya kavramı, bir gücün elde edilmesinde veya sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan rıza kavramına vurgu yapmaktadır. Meşru tabana dayanan bir sistemin oluşturulabilmesi için toplumsal rızanın elde edilmesi sürecinde; bilişsel olarak belli ideolojiler bağlamında yönlendirilen kitleler, egemen güçlerin istedikleri yönde tutum ve davranışlar sergileyerek sistemin devamlılığını sağlamakta ve yeniden üretim sürecinin öznesi konumunda olmaktadır. Çalışma kapsamında genel hatlarıyla ortaya koyulan hegemonya ve kavramın art alanını oluşturan ideoloji ve

iktidar kavramları bütünsel bir perspektifle incelendiğinde, yönetici güçlerin kitleleri yönlendirmek ve yönetmek için kullandıkları bilişsel araçların başında gelmektedir.

Hegemonya, her ne kadar siyasi bağlamda ele alınan bir olgu olsa da doğası ve yarattığı etki itibarıyla birçok alanda çalışılan bir konu olmuştur. Özellikle iletişim çalışmaları içinde kendine önemli yer edinmiş kavramlardan biri olan hegemonya, başka bir bilim dalı olan uluslararası ilişkiler bağlamında güç ilişkilerini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkiler yazınında kendine bir çalışma alanı yaratan hegemonya kavramına ilişkin bu alan kapsamında bazı yaklaşımlar geliştirildiği görülmektedir. Çalışmanın bütünlüğü ve iletişim perspektifi açısından yararlı olabilecek şekilde, bundan sonraki başlıkta yer verilecek olan bu yaklaşımlar genel hatlarıyla ele alınacaktır.

II. HEGEMONYA KAVRAMINA GETİRİLEN YAKLAŞIMLAR

Gramsci'nin hegemonya kavramı; dünya düzeninin ekonomik, siyasi ve ideolojik örgütlenmesinin açıklanması amacıyla uluslararası ilişkiler yazınında da kullanılmıştır. Gramsci'nin hegemonyasını uluslararası literatüre uyarlayan Robert W. Cox, hegemonya kavramının tek bir dünya gücünün egemenliğinden öte bir anlamı olduğunu vurgulamıştır. Bu bakış açısına göre hegemonya, bir egemen devletin yarattığı ideolojik olarak rıza temeline dayanan, lider devletin üstünlüğünü güvence altına alan ilkelere uygun olarak işleyen ve aynı zamanda diğer devletler için de belli bir tatmin düzeyi sağlayan bir düzeni nitelemektedir²⁰⁷. Hegemonyanın tesis edilmesi sürecinde, rızanın kazanılması için öncelikle meşruiyetin sağlanması gerekmektedir. Küresel ölçekte hegemonyanın sağlanması ve rıza temeline dayanan meşruiyetin elde edilmesi sürecinde, 'uluslararası örgütler' olarak ifade edilen gerek devlet ve işletme gerekse de vakıf vb. gibi kurum ve kuruluşlar başrolü oynamaktadırlar. Çünkü hegemonya çerçevesinde başat konumuna getirilmeye ve empoze edilmeye çalışılan fıkırsel artalan hegemonik dünya düzeninin ürünü olan bu kurumsal yapılara hizmet etmektedir.

Literatür incelendiğinde hegemonya kavramının farklı yönlerini ortaya koyan ve bir arada düşünüldüğünde birbirini tamamlayan yaklaşım çeşitliliği ile

²⁰⁷ Robert W. Cox, (a) **Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History**, New York: Colombia University Press, 1987, s. 7.

karşılaşılmaktadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde kavramın kapsamına ilişkin bilgi sunan bu yaklaşımlar genel hatlarıyla; kurumsal mimari yaklaşımı, işlevselci yaklaşım, güç kayması yaklaşımı ve kültürel/ideolojik yaklaşımlardan oluşmaktadır.

A. Kurumsal Mimari Yaklaşımı

Kurumsal mimari yaklaşımına göre hegemonya, önderlik etmesine yetebilecek kaynaklara sahip bir devlete yüklenmiş özel hak ve sorumlulukların kurumsallaşmış uygulaması olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, tarihsel süreç içerisinde ideal tek bir hegemonya tipinden çok, farklı kurumsal yapılanmalara ve özelliklere sahip birden çok hegemonya tipi mevcuttur²⁰⁸. Bu bağlamda mevcut bilgilerden yola çıkılarak geliştirilmiş ve Ian Clark tarafından ortaya atılmış üç temel hegemonya tipi vardır. Bunlar, kolektif hegemon olarak Avrupa uyumu, tekil hegemon olarak İngiltere ve koalisyonel hegemon olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'dir²⁰⁹.

- *Kolektif Hegemon Olarak Avrupa Uyumu*; genel olarak incelendiğinde, temeli 1815 Viyana Kongresine dayanan bir hegemonya anlayışını ifade etmektedir. Ian Clark Avrupa uyumu yaklaşımının iki varyasyonu olduğunu dile getirmiş; bunlardan birinin, Adam Watson'ın 'yayılmış hegemonya', diğerinin ise Gerry Simpson'ın 'yasallaşmış hegemonya' kavramsallaştırmaları olduğunu vurgulamıştır. Clark bu yaklaşıma ilişkin, dört temel varsayım ortaya atmış ve bu varsayımları; egemenlik için anayasal temel, güçler arasında tarafların egemenliğinin saklı kalmasına dayanan eşitlik, uyum içinde davranan büyük güçlere ait ortak bir yönetim, kararların eş zamanlı olarak aşağıdan gelen rıza ve yukarıdan gelen direktiflere göre alınması şeklinde ifade etmiştir²¹⁰. Otoritenin, büyük güçler yönetimine devredilmesi sistemin istikrarlı bir şekilde işleyebilmesinin aracı olarak görülmüş ve süreç egemen güçlerin kendi arasındaki kontrol mekanizması ile desteklenmiştir. Yaklaşıma göre, bir egemen güç meşruiyetini, gücün hegemonya içinde dağıtılması yoluyla küçük devletlerin

²⁰⁸ Ian Clark, "Bringing Hegemony Back In: The United States and International Order", **International Affairs Journal**, Cilt: 85, Sayı: 1, 2009, s. 24.

²⁰⁹ A.g.e., s. 29-35.

²¹⁰ Gerry Simpson, *Great Powers And Outlaw States: Unequal Sovereigns In The International Legal Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 67'den akt. Ian Clark, a.g.e., s. 29.

güvence altına alınabilmesi sayesinde kazanmaktadır²¹¹. Yaklaşımın ifade ettiği bu unsur, Gramsci'nin hegemonyasında egemen sınıfın iktidarını meşrulaştırırken, diğer sınıflarında çıkarlarını gözeterek uzlaştırıcı düzlemde ilişkiler kurmasına tekabül etmektedir. Hegemonyanın kurulması, kitleler üzerinde beklenen etkinin yaratılması ve dolayısıyla sürecin başarıyla sonuçlanmasında; kurulan bu ilişkilerin ve tarafların çıkarlarının gözetilmesinin önemli bir etkisi vardır.

- *Tekil Hegemon Olarak İngiltere*; 19. yüzyılda kolektif Avrupa uyumunun aksine tekil olarak İngiltere hegemonyasını ifade etmektedir. Büyük Britanya liberal uluslararası bir düzen inşa ederek bu düzeni egemenliği altındaki sömürülerde uygulamıştır. Sanayi devriminin ardından dönemin İngiliz politikaları, serbest ticareti ve sermaye hareketlerinde serbestliği besleyerek; İngiltere'nin uluslararası para sistemini yönetmesini sağlamıştır²¹². İngiltere'nin elde ettiği bu ekonomik ve siyasi güç; Avrupa'da başta bir hegemonun oluşmasını engellerken, sanayi devrimi ve sömürgeleri sayesinde İngiltere, dünyanın ekonomik alandaki hegemonik gücü haline gelmiştir. Gramsci'nin yapı üstyapı bağlamında İngiltere'nin hegemonyasının ekonomik güce dayanması; yapının ekonomi temelinde yükselen üstyapının ideolojik anlamda düşün hayatının şekillenmesini çağrıştırmaktadır. Yapı-üstyapı kavramsallaştırmasında da ifade edildiği gibi hegemonya, egemen sınıfın ekonomik gücünden beslenmektedir. İngiltere'nin ekonomik gücü elinde bulunduran yapısı, onun ve ona bağlı kurumların dünya sahnesinde hegemonyalarını tesis etme güçlerini ortaya koymaktadır.
- *Koalisyonel Hegemon Olarak ABD*; özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin hegemon olarak ortaya çıkması; ekonomi, güvenlik, siyaset alanlarına yayılan çeşitli kurumlar yaratmasına dayanmaktadır. ABD önderliğinde, Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların ortaya çıkması ve ABD'nin bu kurumları,

²¹¹ Taylan Urbay, *Soğuk Savaş Sonrası Hegemonyanın Yeniden İnşası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 7.

²¹² Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, First Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 145'den akt. Taylan Urbay, *a.g.e.*, s. 7.

küresel ölçekte güç ve rıza kazanmak için kullanması, onun süper güç olarak zihinlerde yer almasına ve güçlü bir hegemon olmasına katkı sağlamıştır. ABD'nin hegemonyasının Koalisyonel olarak adlandırılması, onun hegemonyasının ve gücünün sadece müttefikleri olan taraflarca tanınmış olması ile ilgilidir. ABD hegemonyası, uluslararası toplumun bütünü tarafından değil, sadece kendi koalisyonel grubu tarafından tanınmıştır.

B. İşlevselci Yaklaşım ve Hegemonik İstikrar Teorisi

Hegemonya kavramının işlevselci bir bakış açısıyla değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan hegemonik istikrar teorisi, Charles Kindleberger tarafından ortaya atılan ve temeli ekonomiye dayanan bir yaklaşımdır. Hegemonik istikrar teorisi; uluslararası politikada güçlü, baskın bir aktörün varlığının küresel sistemde bütün devlet veya kurumlar tarafından arzulanan bir durum olduğunu ve böyle bir aktörün varlığının uluslararası politika ve ekonomide daha fazla işbirliğine katkı sağladığını vurgulamaktadır²¹³. Söz konusu varsayımın tersi düşünüldüğünde ise; uluslararası sistemde hegemonik gücü elinde bulunduran bir aktörün varlığının olmaması durumunda, küresel dünya 1929 ekonomik bunalımı gibi krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu yaklaşımda, dünya güvenliğinin ve ekonomik istikrarın sağlanması ile liberal bir küresel ekonomik sistemin oluşmasının temeli, uluslararası arenada lider bir gücün varlığına dayandırılmıştır. Hegemonik istikrar teorisinde hegemonya, maddi kaynaklarda üstünlük olarak tanımlanmakta ve hegemon gücün özellikle hammaddelere erişime sahip olması, ana sermaye kaynaklarını ve piyasayı kontrol etmesi, yüksek ücret ve kârlar sağlayan yüksek katma değerli metallerde karşılaştırmalı üstünlük sağlaması gerektiği üzerinde durulmaktadır²¹⁴. Yaklaşımda, tüm bu unsurlar üzerinde denetim sağlayan bir hegemonik gücün konjonktürel olarak gelişmeleri şekillendirebileceği, diğer devletlerin işbirliğine daha yatkın olacağı ve dolayısıyla da uluslararası sistemin istikrarının sağlanacağı vurgulanmaktadır. Hegemonik istikrar teorisi iki alt teoriyi içinde barındırmaktadır. Bunlar; liderlik ve hegemonya teorileridir.

²¹³ Duncan Snidal, "The Limits of Hegemonic Stability Theory", **International Organization**, Cilt: 39, Sayı: 4, 1985, s. 579.

²¹⁴ Ali Ercan Su, **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 28.

1. Liderlik Teorisi

Liderlik teorisinin temelinde, kamusal mal yaklaşımı ve uluslararası istikrarın oluşumunu önceleyen ekonomik altyapının varlığı yatmaktadır. Liderliğin ‘iyi’ ya da ‘zorlayıcı’ yönüne vurgu yapılan teoride Kindleberger’e göre, devletler kendi refahlarını ve zenginliklerini arttırmaya çalışan rasyonel egoistler olarak görülmektedir²¹⁵. Bu yaklaşıma göre uluslararası sistemde; hayırsever olarak da nitelendirilen iyi hegemonlar olabileceği gibi, belli dönemlerde kamu mallarını ve hizmetlerini elde etmekten çekinmeyecek zorlayıcı hegemonlar da varlık gösterebilir²¹⁶. Hegemonik istikrar teorisi genelinde ve liderlik alt teorisi özelinde vurgulanan, küresel ölçekte özellikle ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için gücü ve iktidarı elinde bulunduran bir aktörün diğer kurum ya da devletlere liderlik etmesi görüşüdür. Yaklaşıma göre; bu koşul yerine getirilmediğinde başka bir deyişle uluslararası güce sahip olan bir lider, serbest piyasa başta olmak üzere küresel sistemi domine etmediğinde, kriz ve kaos ortamının oluşması kaçınılmaz olarak değerlendirilmektedir.

2. Hegemonya Teorisi

Hegemonya teorisi; devletlerin ticari politikaları üzerine odaklanırken, sistem içindeki devletlerin dış ekonomik politikalarında kullandıkları serbest ticareti destekleyici ve korumacı unsurların bir toplamı olarak tanımlanan uluslararası ‘ekonomik açıklık’ kavramı üzerinde durmaktadır²¹⁷. Hegemonya teorisi, devletlerin ya da kurumların küresel ekonomik yapı içindeki şartlara bağlı olarak farklı ticaret politikaları izleyebilecekleri temel varsayımı üzerinde durarak; her durumda bağımlı değişken olarak uluslararası ekonominin açıklığı veya kapalılığının, kendi çıkarlarıyla ilgilenen devlet ya da kurumların stratejik etkileşim ve pazarlıkların sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ekonomik açıklık kavramında üzerinde dikkatle durulması gereken nokta, bu açıklığın hegemon tarafından arzu edilen bir durum olmasıdır. Çünkü ekonomik açıklık, hegemonyanın diğer devletlerin ekonomi politikalarını değiştirdiği ya

²¹⁵ Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁶ Duncan Snidal, **a.g.e.**, s. 581.

²¹⁷ David A. Lake, Leadership, Hegemony, and the International Economy: Naked Emperor or Tattered Monarch with Potential?, International Studies Quarterly, Cilt: 37, 1993 s. 469’dan akt. Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 12.

da yönlendirdiği zaman ortaya çıkmaktadır²¹⁸. Bu bağlamda düşünüldüğünde, hegemonyanın kendi çıkarlarını maksimize etmek ve gücünü pekiştirmek için diğer aktörlerin karar ve eylemlerini değiştirdiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, hegemon olan devlet veya kurum, bu eğilimleri, kararları ya da eylemleri yönlendirebildiği, değiştirebildiği ve domine edebildiği oranda güçlü ve liderdir.

C. Güç Kayması Yaklaşımları

Güç kayması yaklaşımları; hegemonya kavramının dinamik yönüne vurgu yaparak, tarihsel bağlamda hegemonik güce sahip olan devlet ya da kurumların nasıl ve neden birbirlerini takip ettiklerini açıklamaya çalışmaktadır. Güç kayması yaklaşımlarının ortak noktaları, hegemonyayı tesis eden egemen güçlerin dünya üzerindeki siyasal konumlarını belirleyen ekonomik yapı ve gelişmelerin analizini temel almalarıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde belli tarihsel dönemlerde belli devletlerin ekonomik, siyasal ve askeri anlamda merkezi bir konuma sahip olmaları; ardından yerlerini bu konuma yerleşecek diğerlerine bırakmaları, dünya tarihinde gücün oluşumu, belli merkezlerde toplanması ve diğer merkezlere kayması açısından bir döngüsellik olduğunu ortaya koymaktadır²¹⁹.

1. Dünya Sistem Yaklaşımı

Hegemonik oluşumun tarihsel-ekonomik bir düzlemde incelendiğidünya sistem yaklaşımının temel varsayımı, içeriden dışarıya yani mevcut sınırların ötesine doğru sürekli genişlemedir. Immanuel Wallerstein tarafından üzerinde çalışmalarda bulunan yaklaşım, dünya ekonomisi ve bu ekonomiyi yönlendiren güçleri açıklamak için kullanılmaktadır. Wallerstein, kapitalist üretim sürecinin olduğu bir sistem ve dolayısıyla kapitalist bir yapıya sahip olan dünya ekonomisinin; ulusal ekonomileri aşarak çok uluslu sermaye hareketlerini, özel finans kurumlarını ve bireylerin ekonomik faaliyetlerini kapsayan karmaşık bir yapıya dönüştüğünü vurgulamaktadır²²⁰. Dünya

²¹⁸ Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 12.

²¹⁹ **A.g.e.**, s. 17.

²²⁰ Tayyar Arı, “Marksizm ve Merkez Çevre Teorileri”, Editör: Tayyar Arı & Elif Toprak, **Uluslararası İlişkiler Kuramları 1**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2645, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1612, ty, s. 53.

sistem yaklaşımında kapitalist dünya; ‘merkez’, ‘çevre’ ve ‘yarı çevre’ olarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu bu sınıflandırma, kâr ve üretimin yoğunlaştığı bölgelere göre yapılmaktadır. Yaklaşımına göre, kâr ve üretimin daha fazla yoğunlaşma gösterdiği bölgeler merkez; daha az kârlı olan üretim halkaları ise çevre olarak adlandırılmaktadır. Coğrafik bir tanımlama gibi gözükse de bu ayrım, aslında ilişkisel bir ayrımdır. Merkez-çevre ilişkisi; bu anlamda, üretimin daha tekelci sektörleriyle daha rekabetçi sektörleri arasındaki, aynı zamanda yüksek kâr ve yüksek ücret getiren üretim faaliyetleriyle daha düşük kâr ve düşük ücret getiren üretim faaliyetleri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla merkez ile çevre arasındaki bu ayrım; dünya çapında sermaye ile emek arasındaki yani güçlü kapitalistler ile zayıf kapitalistler arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişkinin sonucunda çevreden merkeze artı değer transferi söz konusu olmaktadır. Bu akış, sadece emekçilerden üretim araçlarının sahiplerine yani kapitalistlere doğru değil aynı zamanda, çevre bölge kapitalistlerinden merkez bölgelerin kapitalistlerine doğru da bir gelir transferi şeklinde gerçekleşmektedir.

Rus iktisatçı Nikolai Kondratieff, dünya sisteminin tarihsel ve dönüşümsel olduğunu vurgulayarak, sisteme durgunluk ve üretkenlik dönemlerinin hâkim olduğunu dile getirmektedir. Bu durgunluk ve üretkenlik dönemleri hegemonik dönemler olarak da adlandırılmaktadır. Wallerstein, belli dönemlerde hegemonik güçlerin değiştiğini; çünkü hegemonik gücün üretim avantajının sürekli devam edemeyeceğini ifade etmektedir²²¹. Bu süreçte, gücünü korumak isteyen hegemon devlet ya da kurum, üstünlüğünü korumak için farklı yollara başvurmakta; bilim, sanat, eğitim ve kitle iletişim alanındaki üstünlüğünden yararlanarak, kültürel hegemonyayı, mevcut konumunu meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmaktadır.

Wallerstein hegemonyayı; ekonomik karşılaştırmalı üstünlüğün başka bir deyişle, belirli bir meta üretim biçiminin tek bir merkez ülke sınırları içinde yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır²²². Dünya sistemi, rekabete dayanmaktadır. Siyasal ve ekonomik nedenlerden dolayı, güç dengesi mekanizmaları tarafından, gücün tek bir elde toplanmasına izin verilmemektedir. Bu yaklaşımda hegemonik gücün

²²¹ A.g.e., s. 54-55.

²²² Taylan Urbay, a.g.e., s. 18.

istenmesinin ana nedeni, diğer aktörlerin oyunun kurallarını değiştirmesini engelleyerek daha istikrarlı bir ortamda rekabet edebilmeyi sağlamaktır. Sistemde ideal olan, merkezde oyunun kurallarını belirleyecek ve bu kurallara uyulmasını sağlayacak bir gücün bulunmasıdır²²³. Dünya sisteminde hegemon olan merkez kurum, uluslararası pazarı kontrol altında tutmakta, üretim ve sermaye ilişkilerini yönlendirerek domine etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, sistem içerisinde en fazla çıkar sağlayan da merkezde yer alan ve oyunun kurallarını belirleyen hegemon olmaktadır.

2. Küresel Liderlik Döngüsü Yaklaşımı

Modelski ve Thompson tarafından ortaya konulan modelde, hegemon olan güç belli aşamalardan geçmektedir. Bu aşamalar modelde; evrelerde dâhil olmak üzere yüzer yıllık döngüsel süreçlerle işleyen, birinci uzun dalga ve ikinci uzun dalga olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşımına göre, birinci uzun dalga kendi içinde iki evreyi barındırmakta ve ilk evre olan yükseliş evresinde; hegomonik güce sahip olan uluslararası aktör, ‘büyük karar’ adı verilen küresel savaş sonrasında ortaya çıkmaktadır. İkinci aşama olan düşüş evresinde ise, hegemon güç tarafından dünya gücünün uygulanması söz konusudur. İkinci uzun dalgaya geçildiğinde ise yine yükseliş ve düşüş evreleri ile karşılaşmaktadır. İkinci uzun dalganın yükseliş evresinde, ‘meşruiyet kaybı’ ortaya çıkmakta ve hegemonun gücü diğer aktörler tarafından sorgulanmaya başlamaktadır. Akabinde ortaya çıkan düşüş evresinde ise, hegemonik güce karşı koalisyonlar kurulmaya başlamakta ve hegemonun gücünün ‘çözülme’ aşamasına geçilmektedir²²⁴.

3. Realist Yaklaşım

Realist yaklaşım;modern uluslararası ilişkiler yazınında idealist görüşün, I. Dünya Savaşı’nın ardından II. Dünya Savaşı’nın çıkışını öngörememesi üzerine, birey ve devletlerin siyasi davranışlarının ve uluslararası politikanın anarşik yapısını nasıl

²²³Immanuel Wallerstein, “The Inter-State Structure of the Modern World-System,” Editör: Steve Smith, Ken Booth & Marysia Zalevski, **International Theory: Pozitivism and Beyond**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 98.

²²⁴George Modelski & William R. Thompson, *Leading Sectors and World Powers, The Coevolution of Global Economics and Politics*, Columbia: University of South Carolina Press, 1996, s.8’den akt. Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 23.

düzenli bir yapıya dönüştürülebileceği tartışmasında ortaklaşa güvenlik, demokratikleşme, ortak hukuk yapılarının oluşturulması ve bireyin rasyonelliğini vurgulayan liberal bakış açısının eleştirisi ve alternatifi olarak ortaya çıkmıştır²²⁵. Uluslararası ilişkileri, devletler ekseninde yürütülen ilişkiler ağı olarak ele alan realist paradigma; özellikle 1970'lerden sonra uluslararası arenada devletlerin varlığının yanında şirketler, uluslararası örgütler, STK'lar gibi farklı aktörlerinde varlığını kabul eden neorealist ve neoliberal görüşlerle içeriğini genişletmiştir²²⁶. Realist paradigma, uluslararası ilişkilerde politikayı, güç ve çıkar mücadelesi olarak görmektedir²²⁷. Bu bağlamda düşünüldüğünde de uluslararası politikanın temel taşı olan devletler de çıkarları peşinde koşan aktörlerdir. Realist yaklaşım içinde Robert Gilpin, 'güç' unsuruna vurgu yaptığı tanımında hegemonyayı, bir devletin ödül ve cezaları kullanarak diğer devletlerin davranışlarını kontrol etme, etkileme ve güç yeteneği olarak ele almaktadır. Yaklaşımına göre, uluslararası sistemin var olan yönetim biçimi ve bunun üzerinde dağıtılan siyasi, ekonomik ve kültürel faydalar ile sistemdeki fiili güç dağılımı arasındaki dengesizlik sonucunda hegemonyanın tesis edilmeye çalışıldığı savaşlar meydana gelmektedir²²⁸.

Entelektüel kökeni, Machiavelli ve Thomas Hobbes'a dayanan realist yaklaşım E. H. Carr, Hans Morgenthau, Henry Kissinger, Kenneth Waltz, Robert Gilpin gibi isimler tarafından savunulmuş; tarihsel süreçte klasik, siyasi, neoklasik, stratejik ve yapısalrealizm gibi gruplara ayrılarak evrim geçirmiştir. Realist düşünürlerin paylaştıkları bazı temel varsayımlar, realist yaklaşımın temel karakteristiğini ve bu süreçte yer alan aktörlere bakış açısını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda temel varsayımlar şu şekilde özetlenebilir²²⁹:

- *İnsan doğası kötümserdir*; bireyler doğaları gereği kendinden başkasını düşünmeyen bencil varlıklardır. Dolayısıyla insanların biraraya gelmesinden oluşan devletler de insanlar gibi çıkarıcı ve bencildir. Birey, doğası gereği bulunduğu çevrede kontrol sahibi ve egemen olma içgüdüsüne sahiptir. Bunun

²²⁵ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 34.

²²⁶ Ali Ercan Su, **a.g.e.**, s. 22.

²²⁷ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s. 3.

²²⁸ Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 25.

²²⁹ Mustafa Aydın, **a.g.e.**, s. 38-39.

içinde sürekli güç elde etmesi gerekmektedir. Yine devlet de birey gibi varlığını sürdürdüğü coğrafya başta olmak üzere küresel ölçekte kontrol güç sahibi olmak için diğer devletlerle rekabet içine girmektedir.

- *Ulusal güvenlik ve devlet bekâsı*; uluslararası politikanın temel ve en önemli aktörü devlettir. Devletle ilgili unutulmaması gereken en önemli iki nokta; devletin egemen güç olduğu ve temel işlevinin güç bağlamında tanımlanmış ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek olduğudur.
- *Uluslararası ilişkilerin çatışma içerdiği ve bu çatışmaların savaşa çözümleneceğine dair inanç*; insan, doğası gereği çıkarıcıdır ve çıkarlarını sürdürmek için çatışmaktan çekinmez. Bu bağlamda insanın oluşturduğu bir yapı olan devlet de çıkarıcıdır. Fakat uluslararası alanda merkezi otoritenin olmaması; anarşi ve güvensizliği beraberinde getirmekte ve dolayısıyla, devletleri öncelikle ulusal çıkarlarını korumaya yönelterek temkinli olmaya sevk etmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak, uluslararası politikanın, güç için mücadele alanı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Uluslararası sistemin çatışmacı yapısında devletler, diğerleri tarafından kontrol edilmekten kaçınmak için, yeterli ve gerekli güce sahip olmak zorundadırlar.

4. Kültürel/İdeolojik Yaklaşım

Hegemonya, bir egemen gücün diğer grup ya da sınıflar üzerinde bilişsel yapıları kullanarak siyasi ve ahlaki yönlendirmede bulunmasını ifade etmektedir. Bu yönlendirme sonucunda üzerinde hegemonik güç uygulanan grup, sınıf veya kitle egemen gücün sınırlarını belirlediği kalıplara bürünmektedir. Bu süreç söz konusu kitlenin kendi rızası yani onayı ile işlemektedir. Gramsci'nin hegemonya kavramının üzerinde durduğu nokta burada devreye girmektedir. Hegemonyanın tesis edilmesi sürecinde rıza kavramı üzerinde duran Gramsci, egemen gücün, toplumsal rızayı elde ederek meşruiyet kazandığını ifade etmektedir. Hegemonyanın sağlanması sürecinde egemen erk, kültürel yapıları kullanarak oluşturduğu egemen ideolojiyi bireylere empoze etmekte ve rızanın gösterilmesi, ideolojik çerçevede yapılandırılan kodlarla elde edilmektedir. Çalışma içerisinde ayrıntılı olarak ele alınan Gramsciyan perspektif, bu

başlık altında kültürel ve ideolojik açının uluslararası ilişkiler yazınına uyarlanması üstünde durmaktadır.

Gramsci'nin anlamını genişlettiği hegemonya kavramını, uluslararası ilişkilere uygulayan Robert Cox, hegemonyayı, egemen olan gücün, diğerleri üzerinde baskı uygulaması ve ilişkileri yönlendirmesi şeklinde tanımlamaktadır²³⁰. Cox hegemonya kavramını, uluslararası politikayı, üretim ilişkilerini temel alarak tarihsel materyalizm kavramıyla açıklamak için kullanmıştır. Cox, yapıların tarihsel bağlamda insan eylemlerinin sonucunda var olduğunu belirterek; bu yapıların, üretim sonucunda ortaya çıkan 'sosyal kuvvetler', 'devlet şekilleri' ve 'dünya düzeni' olmak üzere üç düzeyde incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır²³¹. Söz konusu üç sürecin birbiriyle bağlantılı olduğunu dile getiren Cox; üretim sürecinde meydana gelen bir değişikliğin, yeni fikirlerle birlikte yeni sosyal kuvvetler ortaya çıkardığını sonrasında ise bu durumun devletlerin yapılarında değişime neden olduğunu savunmaktadır²³². Genel olarak bakıldığında Cox'un uluslararası ilişkilere ilişkin ortaya koyduğu hegemonya yaklaşımında; egemen sınıf veya devletin hegemon olma yolunda, içsel hegemonyasını gerçekleştirmesiyle başlayan süreç dışa doğru yayılmaktadır. Hegemonyayı tesis eden devlet ya da kurum, oluşturduğu güç yapılanmasının devamlılığını ve uluslararası sistem içindeki diğer aktörlerin sistemin meşruiyetini kabullenmelerini sağlamak amacıyla, kendi kültürel ideolojik değerlerini onlara benimsetmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonik güç, ideolojik ve kültürel değerler aracılığıyla güç kullanmasına gerek kalmadan diğer aktörlerin rızasını elde ederek; kendi çıkarlarının sistem içerisindeki bütün aktörlerin faydasına olacak şekilde 'genel çıkarlar' olarak algılanmasını sağlamaktadır²³³.

Cox, dünya hegemonyasının kurulmasında ve devam ettirilmesinde kullanılan mekanizmalardan birinin uluslararası örgütler olduğunu dile getirmekte, ayrıca ideolojinin geliştirilmesinde ve hegemonyanın kurulmasında uluslararası kuruluşların

²³⁰ Robert W. Cox, (b) "Gramsci, Hegemony and International Relations, An Essay on Method", Editör: Stephen Gill, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 60.

²³¹ Robert W. Cox, (c), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", Editör: Robert O. Keohane, **Neorealism and Its Critics**, New York: Columbia University Press, 1986, s. 221-222.

²³² Ali Ercan Su, **a.g.e.**, s. 57.

²³³ Taylan Urbay, **a.g.e.**, s. 28.

bazı fonksiyonları olduğunu vurgulamaktadır. Cox uluslararası kuruluşların, dünya düzeni normlarının meşru olarak nitelendirilmesini sağladıklarını, çevre ülkelerde hegemonyanın kabulünün sağlanmasını kolaylaştırdıklarını ve onları bu sürece uyumlu kıldıklarını ayrıca oluşabilecek karşı hegemonik güçleri bünyelerinde erittiklerini savunmaktadır²³⁴. Sürecin sonunda ise bu fonksiyonları yeri getiren uluslararası kuruluşlarda hegemonik dünya düzeninin bir parçası haline gelerek kendileri de bulundukları noktada hegemon olma yolunda ilerler hale gelmektedir.

Gramsci'de ifadesini bulan hegemonya kavramına, uluslararası ilişkiler yazınında getirilen yaklaşımlar genel olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu yaklaşımların ortak noktası ise, hegemonya kavramının karakteristik yapısına uygun olarak; bir devlet ya da bir sistemin, diğer yapılar üzerinde baskı kurması ve egemen olmaya çalışmasıdır. Hegemonyanın tesis edilmeye çalışıldığı süreçte, bir devletin diğer devletler üzerinde hâkimiyetini sağlamaya çalıştığı ya da ekonomi perspektifinden bakıldığında çıkarlarını maksimize ederek, uluslararası piyasaları domine etmeye çalıştıkları görülmektedir. Gerek devlet yapısının siyasal üstünlüğü açısından gerekse de devlet ya da uluslararası kuruluşun ekonomik üstünlükleri açısından bakıldığında hegemonya kavramı; ideolojik/kültürel, askeri veya ekonomik güçlerin kullanılması yoluyla; kontrol, denetim, yönlendirme ve mutlak üstünlüğün tesis edilmeye çalışıldığı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. HEGEMONYA VE RIZA İLİŞKİSİ

Hegemonya, kullanıldığı akademik alana uygun olarak anlamın da genişleme olan bir kavramdır. Fakat perspektifi ne kadar genişlerse genişlesin, hegemonyada değişmeyen nokta, rıza olgusudur. Demokratik toplum yapısında; siyasi iktidarın meşruiyetini sağlaması, karar ve eylemlerini haklılık tabanında ifa edebilmesi için yönetilenlerin rızasını alması bir zorunluluktur. Jean Jacques Rousseau'nun “en güçlü; gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça hep egemen kalacak kadar güçlü değildir”²³⁵ deyişinde açıkça belirttiği üzere yönetilenlerin gözünde belli bir meşruluk kazanamayan hiçbir iktidar, varlığını uzun süre devam ettiremez. Meşruluk,

²³⁴ Robert W. Cox, (b), **a.g.e.**, s. 62.

²³⁵ Jean-Jacques Rousseau, **Toplumsal Sözleşme**, Çeviri: Cenap Karakaya, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 17.

iktidarı ya da gücü elinde bulunduran kişi veya kişilerin ne istencine ne de gücüne bağımlı olmadığından dolayı yeri doldurulamaz bir öneme sahiptir. Rıza göstermeyi yücelten meşruluk, korkudan kaynaklanan davranışları çeşitli ödevlerden doğan yükümlülüklerle dönüştürmektedir²³⁶. Meşruluğu elde eden iktidar ise, kendini sarmalayan imge ve inançlar sistemi yaratarak, kişilerin iktidar ilişkilerini kendisinin saptadığı yönde algılamalarına yol açmaktadır²³⁷. İktidar ve meşruiyeti elde etmek sadece devlete atfedilen bir gereklilik değildir. Günümüzde uluslararası kurum ve kuruluşlar başta olmak üzere, işletmeler de hedef kitleleri üzerinde bir güce ve denetime sahiptir. Bu kurumlar kendi çıkarları dolayımında moda, popüler kültür gibi olgularla tüketimi yönlendirebilmekte, hedef kitlelerinin davranış kalıplarını şekillendirebilmektedirler. Bu bağlamda incelendiğinde, özellikle işletmelerin denetim mekanizmasını kurabilmesi, tüketimi ve ihtiyaçları yönlendirebilmesi, organizasyon karar ve eylemlerini uygulayabilmek için öncelikle varlık gösterdiği toplum başta olmak üzere, tüm hedef kitlesinin rızasını elde etmek yoluyla varlığını meşru kılması gerekmektedir.

Rıza kavramı TDK'ya göre; razı olma, isteme, onam ve irade olarak tanımlanmaktadır²³⁸. Bireysel ve toplumsal bir sürece vurgu yapan rıza kavramının atıfta bulunduğu temel olgu meşruiyettir. Yöneten ve yönetilen ilişkisi içinde, siyasi anlamda devletin başlıca meşruiyet aracı kendisine gösterilen rıza olgusuna dayanmaktadır. Razı olma ya da rıza gösterme kavramı; kanaat, tutum ve davranış örüntülerinden oluşan üç boyuta vurgu yapmaktadır. Mevcut duruma rıza göstermek, kanaat yoluyla olabileceği gibi genel olarak olumlu bir tutum içinde olma ya da davranış sergileme yoluyla da gerçekleşebilir²³⁹. Rıza kavramı 250 yıl öncesinde David Hume tarafından ele alınmıştır. Hume, “azınlığın çoğunluğu yönetmesinde kolaylık”la ve kaderlerini yöneticilerine teslim ederken “insanların gönül indirebildikleri örtük itaat” göstermelerini araştırarak, rızanın kökenlerini oluşturmaktaydı. Hume'un

²³⁶ Georges Burdeau, L'Etat, Paris: Seuil, 1970, s. 45'den akt. Etienne de La Boétie, **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, Çeviri: Mehmet Ali Ağaoğulları, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, s. 88.

²³⁷ **A.g.e.**, s. 88.

²³⁸ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.556c00b412b394.69617945, Erişim Tarihi: 17.05.2015.

²³⁹ Zülfikar Damlapınar, **İktidar ve İletişim Araçları Üzerinden Rıza Üretimi: Teorik ve Ampirik Açından Kamusal Senaryo Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 58.

araştırmasının çıkış noktası; yönetilenlerin her zaman daha güçlü olmasına rağmen neden itaat ettikleri sorunsalıydı²⁴⁰.

Akademik yazında rızanın;manipülasyon, yönlendirme, kandırma, propaganda gibi iktidar etkinlikleriyle üretilmiş bir süreç olduğu ya da iktidarın tabi olanlarla ilişkisinde doğal olarak gelişen ve iktidara meşruiyet kazandıran olgu olduğu üzerinde durulmaktadır²⁴¹. Konuya ilişkin önemli çalışmalar yapmış olan Walter Lippman ve Noam Chomsky rıza kavramına iki farklı açıdan yaklaşmışlardır. Lippman, kitleleri razı etmenin demokrasi pratiğinde bir devrim olduğunu vurgularken; Chomsky, rızanın halkın bilincini yönlendirmek olduğunu savunmaktadır²⁴².La Boétie'nin söylemiyle “gönüllü kulluğu” beraberinde getiren rıza kavramı, rızasız rıza bağlamında, toplumun herhangi bir konuda rızasının olduğuna kendisinin bile inandırılması sürecini kapsayan bir yanılsamadır. Bu düşünce ifadesini Chomsky’de de bulmaktadır. Chomsky’ye göre rıza kavramının temel argümanı belli bir konuda kamuoyu itirazına rağmen, yönetilenlerin rızası olduğuna yine yönetilenleri inandırmaya ve ikna etmeye çalışmaktır. Başka bir deyişle Chomsky; genel itirazlara rağmen, özellikle ekonomik yapının kendi gündemini dayatabilmesinin altında yatan nedenin, yönetilenlerin rızası olduğu savının ‘rızasız rıza’ üretiminin bir parçası olduğunu dile getirmektedir²⁴³.

İktidar veya çeşitli güç odakları tarafından ihtiyacı sürekli hissedilen bir kavram olan rızanın toplumsal yapı içinde sürekli üretilmesi gerekmektedir. Rıza, bir kere elde edildikten sonra son bulan bir süreç değildir. İktidarın, egemen güç olarak varlığını sürdürebilmesi için rızanın sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekmektedir. Rızanın yeniden üretilmesi ise, öznelere ve toplumsal gruplara sosyal gerçekliğin başat söylemlerinin yani egemen ideolojinin kabul ettirilmesi ile mümkün olmaktadır. Herzog’a göre, gönüllü bir eylem olarak rızanın imal edilebilmesi için bireylere, toplumdaki diğer insanların rıza halini koruduğuna inandırmak gerekmektedir²⁴⁴. Parsons rıza elde etmeyi iki aşamada incelemektedir. İlk aşamada, iktidarı elinde

²⁴⁰ Noam Chomsky, (a) **Halk Üzerinden Kazanç Neoliberalizm ve Küresel Düzen**, Çeviri: Süreyya Evren, İstanbul: Everest Yayınları, 2014, s. 39.

²⁴¹ Zülfikar Damlapınar, **a.g.e.**, s. 58.

²⁴² Noam Chomsky, (b) **Demokratik İdeallerin Çöküşü**, Çeviri: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları, 1997, s. 56.

²⁴³ Noam Chomsky, (a) **a.g.e.**, s. 51.

²⁴⁴ Zülfikar Damlapınar, **a.g.e.**, s. 66.

bulunduran kesimin rızasını elde etmek istediği ötekine, pozitif bir avantaj elde edeceğine dair *olumlu yaptırım* uygulayabilir. İkinci aşamada ise, yönetilenin rıza göstermeme ihtimaline karşın, güç kullanımı da dâhil olmak üzere belirli bir dezavantaj tehdidiyle *olumsuz yaptırım* uygulanabilir. Parsons'ın üzerinde durduğu bir diğer nokta ise, niyete dayalı olarak rıza göstermedir. Burada olumlu ve olumsuz yaptırımlara vurgu yapılmakta; yönetilenlerin rıza göstermesi ya da göstermemesi durumlarında karşılaşacakları durumlar ortaya konularak, bireylerin ve toplulukların vicdani erdemi kullanılmaktadır²⁴⁵.

Bir süreç olarak düşünüldüğünde, rıza imalatının yapılabilmesi ve kitlelerin rıza halinin devam ettiğine dair bir yanılsama yaratmanın gerekliliği ortaya çıkmakta; bu noktada ise, Chomsky'nin de ana çalışma konularından birini oluşturan kitle iletişim araçları yani medya ile karşı karşıya kalınmaktadır. Kitle iletişim araçları diğer adıyla medya, egemen ideoloji çerçevesinde iktidarın çıkarlarına hizmet eden ve onun iktidar olma durumunu devam ettirmesine yardımcı olan ideolojik bir devlet aygıtıdır. Medyanın bu işlevi düşünüldüğünde, onun rızanın üretildiği ve üretilen içeriğin yayılmasını sağlayan bir konumda olması dikkat çekmektedir. Kitle iletişim araçları; kitleleri manipüle ederek, iktidarın propagandasını yaparak, toplumun oluşturulan kalıplara girmesi ve kendinden beklenen davranışı sergilemesi için içerikler üretmektedir. Chomsky'in de vurguladığı nokta, medyanın propaganda sürecinde büyük bir etkisi olduğudur. Bu bağlamda, propaganda modelini geliştiren Chomsky ve Herman, bu süreçte medyanın rolüne vurgu yapmaktadır. Propaganda modeli, beş ilke üzerinde durmaktadır. Birinci süzgeçte; kitle medyasının büyüklüğü, mülkiyeti ve kâr yönelimi; ikinci süzgeçte, kitle medyasının gelir kaynağı olarak reklamcılık; üçüncü süzgeçte, kitle medyasının haber kaynakları; dördüncü süzgeçte, medyayı disiplin altına alan bir araç olarak tepki üretimi ve zorlayıcılar ile son olarak beşinci süzgeçte ise bir denetim mekanizması olarak anti-komünizm ilkeleri yer almaktadır²⁴⁶. Herman ve Chomsky tarafından geliştirilen propaganda modeline göre, birbiriyle ilişkili olan bu beş ilke, kitle medyasının yeniden ürettiği servet ve güç eşitsizliğine vurgu yapmaktadır. Modelde yer alan beş süzgeç, medya içeriklerini belirleyerek elemekte ve haberlerin,

²⁴⁵ Antony Giddens, **a.g.e.**, s. 211.

²⁴⁶ Edward S. Herman & Noam Chomsky, **Rızanın İmalatı, Kitle Medyasının Ekonomi Politikası**, Çeviri: Ender Abadoğlu, 2. Basım, İstanbul: Bgst Yayınları, 2012, s. 72- 98.

kimlerin çıkarlarını maksimize edeceği yönünde belirlenmesini sağlamaktadır. Propaganda modeli, egemen sistemin yürürlükte kalmasını sağlayacak olan rızanın elde edilmesini kolaylaştırarak; iktidara karşı yükselecek çatlak sesleri marjinalleştirip iktidarın ve özel çıkar gruplarının mesajlarını halka ulaştıracak bir işlevi yerine getirmektedir²⁴⁷. Toplumsal rızanın üretilmesi sürecinde medyanın yanında, hegemonya kuramında da üzerinde durulan kavramlardan biri olan aydınlar ya da kanaat önderleri de önemli bir role sahiptir. Özellikle başkalarının ne düşündüğünü önemseyen toplumsal gruplarda oldukça etkili bir araç olabilen kanaat önderlerinin egemen güç etrafında konumlandırılması ve egemen ideolojik söylem paralelinde kitleleri yönlendirmesi, toplumsal rızanın elde edilmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rıza ve hegemonya kavramları; iç içe geçen, biri olmadan diğerrinin varlığının ifadesi olmayan bir yapı sergilemektedir. Rıza unsurunun hegemonya kavramına dâhil edilmesi, Gramsciyan söylemin sadece mevcut düzenin açıklanması ile değil, aynı zamanda yeniden üretimiyle de ilgilendiğini göstermektedir. Rıza, düzenin yeniden üretimini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Şöyle ki, rızayı sağlamak için hegemon güç diğer gruplara yönelik olarak evrensel bir dil geliştirmekte ve bu yolla kendi ideolojisini yaymaya ve diğerlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır²⁴⁸. Williams’a göre, hegemonyanın etkililiği, yöneten yönetilen ilişkisinde, bağımlı konumdaki insanların egemen ideolojiyi deneyimin ve bilincin etkin biçimleri içinde “normal bir gerçeklik” ya da sağduyu olarak kabul etmelerine bağlıdır. Aynı unsura vurgu yapan bir başka söylem ise J. Martin Barbero tarafından, “bir sınıfın hegemonyasını kurma çabası, egemen sınıfın sahip olduğu çıkarların bağımlı sınıflar tarafından kendi çıkarlarıymış gibi kabul edilmesi ölçüsünde başarıya ulaşır” şeklinde ifade edilmektedir²⁴⁹. Williams’ın da Barbero’nun da üzerinde durduğu nokta, yöneten yönetilen ilişkisinde rızanın kilit unsur olduğu ve bu elde edişin bir zorunluluk olarak değil, bağımlı grupların normal bir gerçeklik olarak talep ettiği bir durum olarak yansıtıldığı ilişkidir. Bu düşüncüyü destekleyen yazın Barrett’ta ifadesini bulmaktadır.

²⁴⁷ Emre Daşar, **a.g.e.**, s. 43.

²⁴⁸ Ömer Kurtbağ, **Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi -Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazakâr Sağı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 38.

²⁴⁹ James Lull, **a.g.e.**, s. 54-55.

Ona göre, siyasal hegemonya kazanma, sadece rıza elde etme mücadelesi değildir; insanların sadece geçici itaatlerini ya da oy desteklerini değil, “kalplerini ve zihinlerini” kazanma mücadelesidir²⁵⁰. Görüldüğü gibi demokratik ve postmodern toplum yapısında, kamuoyunun rızasını elde etmek en az iktidarı elde etmek kadar önemli bir unsurdur.

Hegemonya, işleyişte olmasa bile insanlar tarafından birtakım ilke, kural ve kendi çıkarları yönünde; istediklerinde inandıkları yasalarla yönetilmek için ortaya konan, rızaya dayalı bir uzlaşmayı veya sözleşmeyi ifade etmektedir. Bu noktada hegemonun amacı, rızanın elde edilmesidir. Çünkü bilinmektedir ki kitleler üzerinde; toplumsal rızayla yapılan denetim, zor kullanılarak yapılmak istenen denetimden çok daha etkili bir araç olabilmektedir²⁵¹. Demokratik toplumlarda iktidarın doğası hegemonik sürece dayanmaktadır. Çünkü yönetilenlerin rızasının elde edilmesi iktidarın meşru olarak kabul edilmesinin en önemli koşuludur. 21. yüzyılda, mücadelesi verilen sadece üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkı elde etmek değildir; modern toplumsal yapıda yöneten ve yönetilen ilişkisinde mücadelesi verilen bir diğer unsur, bilinç ve kültür üretimidir. Günümüzde hegemonya, siyasi ve ekonomik üstünlüğün elde edildiği bir mekanizmayı çağrıştırmasının yanında kültür ve ahlaki değerlerin yaratılması sürecini de sembolize etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, egemen sınıfın çıkarlarının maksimize edilmesi, tasarlanan kalıplarda bir toplum ve toplumsal gerçeklik yaratılmasına bağlıdır. Böyle bir toplumsal yapı içerisinde, rızanın elde edilmesi oldukça kolaylaşmakta ve egemen ideoloji varlığını sürekli üreterek devam ettirmektedir.

Hegemonya kuramı ve rıza üretiminin çıkış noktası olan egemen ideoloji; egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda oluşan yapılandırılmış bir toplumsal gerçeklik inşası için kullanılan bilişsel bir olguyu sembolize etmektedir. Oluşturulan egemen ideolojinin ardındaki güç; kimi zaman bir devlet ya da siyasi bir aktör, kimi zaman da ekonomik bir birim olan işletmeler de olabilmektedir. Hatta günümüzde kapitalist sistemin bir uzantısı olan ve sistemin lokomotif görevi gören uluslararası işletmelerin devletleri de aşan bir güce erişmelerinin; bu yapıların hegemonik gücün en büyük

²⁵⁰ Michéle Barrett, **a.g.e.**, s. 81.

²⁵¹ James Lull, **a.g.e.**, s. 54.

aktörleri haline gelmesine neden olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde; küreselleşme ve teknolojik yapıda yaşanan gelişmelerle birlikte etkinliği günden güne artan kâr amacı güden işletmelerin faaliyetlerinin;ekonomi, siyasi ve toplumsal yapılanma başta olmak üzere insan hakları ve ekolojik denge gibi birçok alanda onarılması çok güç olan etkileri olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. İşletmelerin neden oldukları sorunların yanında, hegemon bir güç olarak kapitalist sistemin devamlılığı için toplumsal yapıyı domine etme ve daha da fazla çıkar sağlama amaçları, toplum tarafından bu kurumların sorgulanmasını ve eleştirilmesini, güven kaybı oluşmasını ve bu kurumlara karşı STK'lar önderliğinde, çeşitli toplumsal eylemlerinorganize edilmesini beraberinde getirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELEŞTİREL KURAM PERSPEKTİFİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE HEGEMONYA KURAMINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

21. yüzyılın; küreselleşmenin desteklediği, postmodern ve rekabet yoğun dünyasında, işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri ve rekabet üstünlüğü elde etme yolunda itibarlarını artırabilmeleri sosyal adalet çerçevesinde, toplumun bir parçası olarak sorumluluklarını yerine getirmelerine bağlı hale gelmiştir. İtibar, imaj, kültür, felsefe gibi soyut varlıkların kurumların marka değerleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu günümüz şartlarında; yaşadığı ekosisteme ve tüm canlılara karşı hassasiyeti artan tüketicilerin, bilinçlenme paralelinde kurumlardan beklentileri de giderek yükselmektedir. Maksimum kârı hedefleyen işletmelerin; etik dışı, sorumsuz ve ekosistemin dengesini bozan uygulamalarının kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandığı ve bu tepki sonucunda markaların itibar kaybı yaşadığı bilinen bir gerçektir. Bu tepkiyi azaltmak ve verilen zararın karşılanması açısından başvurulacak bir yöntem olarak karşımıza çıkan sosyal sorumluluk yaklaşımı, kurumsal bağlamda incelendiğinde toplumdan alınanı topluma geri vermek; sonrasında ise daha büyük oranda bunu geri alma perspektifi taşıdığından dolayı eleştirilmektedir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkiler bağlamında düşünüldüğünde, önemli güce sahip olan işletmelerin faaliyette bulundukları toplumun onayını almak, karar ve uygulamalarını sorunsuzca hayata geçirebilmek için meşruiyetlerini sağlamaları gerekmektedir. Hegemon ilişkiler ağı içerisinde düşünüldüğünde, KSS kavramının kitlelerin rızasını elde etmek amacıyla kullanılan bir araç konumunda olması konuya eleştirel kuram çerçevesinde yaklaşılmasını sağlamaktadır.

Bu bölüm kapsamında; hegemonya ve KSS arasındaki ilişkinin sorgulanabilmesi ve kavrama yöneltilecek olan eleştirilerin temelini oluşturabilmesi açısından, eleştirel kuram ve kuramın ortaya koyduğu düşünsel alt yapı genel hatlarıyla ele alınacaktır. Daha sonra ise, eleştirel kuram temelinde hegemonya kuramı çerçevesinde işletmeler açısından KSS anlayışı irdelenecektir.

I. ELEŞTİREL KURAMA İLİŞKİN GENEL BİR ÇERÇEVE

Okul kavramı; “genç insanların toplu olarak öğrenim görmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiş olan, eğitimsel formasyon amaçlı kurum” ve “felsefi konu ve problemlere bakış ve yaklaşım açısından, görüşleri arasında benzerlik bulunan filozofların oluşturduğu birliktelik” olmak üzere iki farklı düşünsel tanımlamayı içermektedir²⁵². Tanımlardan biri eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânsal alana; diğeri ise düşünsel faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir birlikteliğe vurgu yapmaktadır. Okul kavramının her iki tanımlaması da, Frankfurt Okulu’nda anlam kazanmaktadır. Frankfurt Okulu, mekân olarak tanımlanabilen bir alana sahip; içerisinde toplumsal konuların sorgulandığı ve derinlemesine incelendiği düşünsel bir birlikteliğin yapıya bürünmüş halidir.

20. yüzyıl; ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri derinden etkileyen önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu olayların başında da modernizm olgusu ve I. Dünya Savaşı gelmektedir. Gücünü modernizmin araçsal aklının ürettiklerinden alan I. Dünya Savaşı ve yarattığı etkiler, eleştirel kuramın düşünsel temellerinin atılmasında ve kuramın merkezi olan Frankfurt Okulu’nun oluşmasında başat rol oynamıştır. Savaşın ardından, Sosyalist sistemin ağırlık merkezinin Doğu’ya kaymasıyla birlikte, özellikle Almanya’da yaşayan sol eğilimli entelektüeller için bu konjonktürel yapı içinde başvurulabilecek üç alternatif yol dikkat çekmektedir. Martin Jay alternatif bu yolları şu şekilde ifade etmektedir²⁵³:

- Birinci alternatif, sol eğilimli entelektüellerin, devrimden vazgeçiş ve Rus Devrimini küçümseme anlamına da gelebilecek olan, ılımlı sosyalistleri ve onların yeni kurdukları Weimar Cumhuriyeti’ni desteklemesi ihtimaline,
- İkinci alternatif bu entelektüellerin, Moskova’nın liderliğini kabul ederek, yeni kurulan Almanya Komünist Partisi’ne katılabileceği ve Weimar’ın burjuvaziyle girmiş olduğu uzlaşma ilişkilerini sekteye uğratabileceğine,
- Savaşın ve sonuçlarının sebep olduğu Marksist kabullerden kopuş anlamına gelen üçüncü alternatif yol ise, geçmişte yapılan hatalardan dersler çıkararak

²⁵² Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s. 403.

²⁵³ Martin Jay, **Diyalektik İmgelem, Frankfurt Okulu’nun Tarihi ve Çalışmaları (1923-1950)**, Çeviri: Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 39-40.

geleceği şekillendirme umuduyla; Marksist teorinin temellerinin ayrıntılı biçimde yeniden gözden geçirilmesine dayanmaktadır.

Bu alternatif yollar içerisinde Almanya’da yaşayan sol eğilimli aydınların tercih edecekleri yol, Marksist teorinin yeniden ele alınmasını kapsayan üçüncü seçenektir. Frankfurt Okulu’nun kurulmasında ve eleştirel kuramın ortaya çıkmasında başlıca üç tarihsel olgu etkili olmuştur. Bu olgulardan ilki; Rusya’da gerçekleştirilen Bolşevik İhtilali’dir. İhtilalin Frankfurt Okulu’na olan etkisi, devrimden ziyade, devrimin Avrupa ülkelerine beklendiği gibi yayılamamış olmasında yatmaktadır. İkinci tarihsel olgu ise, okulun kurulduğu yıllarda Almanya’da I. Dünya Savaşı’nın yaratmış olduğu hayal kırıklığı ve bunalımlar sonucunda yükselen Faşizm olgusu ve Adolf Hitler’in iktidara gelmesidir. Gücünü Marksist ideolojiden alan Frankfurt Okulu üyelerinin Yahudi kökenli olmaları, Hitler’in iktidara gelişinin ardından okulun ABD’ye sürgün edilmesi gibi birçok sorunu beraberinde getirecektir. Okulun ortaya çıkışını etkileyen üçüncü tarihsel olgu ise, Batı Avrupa’da egemen sistemlerin kısmen istikrara kavuşması ve yaşanan düşünsel ve ideolojik dönüşümlerin bu egemen yapılar tarafından üretilmesidir²⁵⁴. Bu etmenlere ek olarak; Avrupa ülkelerinde yaşanan işçi hareketleri ve savaşın sebep olduğu krizler ve bunların toplumsal etkileri, okulun düşünsel yapısının oluşmasında etkileri olan diğer unsurlardır.

Eleştirel kuramın yöntemsel metodoloji olarak kabul edildiği ve eleştirel kuram dendiğinde ilk akla gelen kurum olan Frankfurt Okulu, 20. yüzyılın siyasal felaketlerinin izlerini taşımaktadır. Bu izler, okulun eleştirel yöntembilimi benimsemesi ve araştırma konularını şekillendirmesinde etkili olmuştur. Temel olarak bakıldığında eleştirel kuram; Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nün çalışmalarında ifadesini bulan ve Frankfurt Okulu olarak da anılan ekolün köktenci bir toplum kuramıdır²⁵⁵. Bir teoriden ziyade, sorgulama pratiğine dayanan eleştirel bir duruş olarak değerlendirildiğinde; bugünün eleştirisine girilerek, geleceğin potansiyeline vurgu yapan aydınlatıcı bir konum olan eleştirel teori, Frankfurt Okulu üyelerinin yaptığı çalışmaların dayandığı kuramsal zemini ifade etmektedir. Toplumdan ve kültürel yapıdan bağımsız bir dünya görüşü olamayacağını savunan, eleştiri kavramına

²⁵⁴ İrfan Erdoğan & Korkmaz Alemdar, (c) **İletişim ve Toplum, Kitle İletişim Kuramları Tutucu ve Değişimci Yaklaşımlar**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990, s. 215.

²⁵⁵ Erol Mutlu, **a.g.e.**, s. 87.

diyalektik bir perspektiften yaklaşan Frankfurt ekolü; eleştiriyi içinde yaşanan toplumsal yapı, siyasal sistem, modernleşme, pozitivist metodoloji, Marksizm gibi teori ve sistemleri değerlendirirken temel bir araç olarak kullanmıştır. Eleştirel teorisinin amacı; özgürleşme ve aydınlanmanın, bireylerinizli zorlamaların farkına varmasınaşlayarak; onları bu zorlamalardan kurtarıp, doğru çıkarlarının nerede olduğunu belirlemelerini sağlayacak yerlere gelmesine katkıda bulunmak ve bireylerin kendilerini dayatmış oldukları bir zorlamadan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini engellemesinden kurtarmaktır²⁵⁶.

Frankfurt Okulu ‘Eleştirel Kuram’ adlandırmasını, Horkheimer’in 1937 yılında yazmış olduğu ‘Geleneksel ve Eleştirel Kuram’ isimli çalışmasından almıştır. Ancak, okulun eleştirel ekolü benimsemesinin nedeni elbette ki sadece bu adlandırma değildir. Frankfurt düşünürlerinin yöntemsel tavırları eleştirel pratikler etrafında oluşmuştur. Horkheimer; ‘eleştirel’ sözcüğünü, ekonomi politığın diyalektik eleştirisi anlamıyla kullanırken; Marcuse eleştirel kuramı, “diyalektik felsefe ve ekonomi politığın eleştirisi üzerine temellenmiş toplum teorisi” olarak açıklamaktadır²⁵⁷. Frankfurt okulunun yöntemsel amacı, geleneksel kuramın ayırtmış olduğu kuram-pratik ve materyalizm-idealizm temellerini diyalektik açıdan aşmaktır. Kuramsal yaklaşımı, 20. yüzyıl kapitalist sisteminin şartlarına uygun bir Hegelci Marksizm geliştirme girişimi olarak ifade edilebilen Frankfurt Okulu; Horkheimer’in rehberliğiyle, empirik sosyal bilim araştırmalarının ve sonuçlarının Marksist kuramla yönetildiği ve analiz edildiği çok disiplinli araştırma projelerini sürdürme gayretinde olan bir ekolü sembolize etmektedir²⁵⁸. Ancak okulun temelinde her ne kadar Marksizm varsa da okul hiçbir zaman sadece Marksizm’e bağlı kalmamış; hatta Marksizm’le olan bağlantısını süreç içerisinde giderek azaltmıştır.

Frankfurt Okulu’nun kurulması fikri, 1922 yılında Thüringen’de düzenlenen Birinci Marksist Çalışma Haftası (Erste Marxistische Arbeitswoche) etkinliğine dayanmaktadır. Marksist eğilimli akademisyen ve düşünürleri biraraya getiren bu etkinlik; ‘doğru’ ve ‘saf’ bir Marksizme ulaşılabilmesi için imkânların yaratılması

²⁵⁶ Raymond Geuss, **The Idea Of A Critical Theory Habermas & the Frankfurt School**, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 55.

²⁵⁷ Phil Slater, **Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım**, Çeviren: Ahmet Özden, İstanbul: Kabcı Yayınevi, 1998, s. 61-62.

²⁵⁸ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, **a.g.e.**, s. 143.

gayesini taşımaktadır. Etkinliğe katılanlar arasında; Felix Weil, Georg Lukacs, Karl Korsch, Richard Sorge, Friedrich Pollock, Karl August Wittfogel, Bela Fogarasi, Karl Schmückle gibi dönemin eleştirel Marksistleri vardır. Weil, etkinliğin ardından yenilerini planlarken; Horkheimer ve Pollock'ın cesaretlendirmesi ve desteğiyle bir enstitü kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bağımsız düşünen bir toplumsal araştırmalar enstitüsü kurulması fikri; üniversite eğitiminin standart ders programını yok sayma ve işçi hareketi, anti-semitizm gibi konulara eğilme imkânı yaratmıştır. Enstitü fikrinin hayata geçirilmesi sürecinde, Felix Weil'in ailesinin mali destek vermesiyle birlikte, finansal açıdan bağımsız bir yapıya sahip olmayı amaçlayan Weil ve arkadaşları; Eğitim Bakanlığı'ndan, Frankfurt Üniversitesi bünyesinde yarı özerk bir enstitü kurulmasının iznini almışlardır. Ancak Eğitim Bakanlığı, enstitünün müdürlüğüne profesör unvanına sahip, maaşı devlet tarafından ödenen birinin getirilmesini şart koşmuştur. Weil'in müdür olmak istememesinin ardından, herkesin üzerinde uzlaştığı isim, ekonomist Kurt Albert Gerlach olmuştur. Sol eğilimli bir akademisyen olan Gerlach'ın enstitünün kurucularıyla birlikte, burjuva topluma dair estetik ve politik memnuniyetsizlik konusunda ortak bir düşünceyi paylaşmasına rağmen, 1922 yılında vefat etmesiyle enstitünün müdürlüğüne, Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset profesörü olan Carl Grünberg getirilmiştir²⁵⁹. Grünberg; Weil, Horkheimer ve Polloch gibi burjuva toplumunun radikal incelemesine ve disiplinlerarası çalışma amacını paylaşan Marksist bir akademisyen olarak enstitüde yerini almıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla Carl Grünberg'in başkanlığında 3 Şubat 1923'de resmi olarak açılmıştır.

Frankfurt teorisyenleri, teorik analizlerle belirli tarihsel çalışmaları birleştirmeye çalışmışlar; kapitalist ve sosyalist ekonomiler, işçi hareketleri ve tarihsel materyalizm üzerinde araştırmalarda bulunmuşlardır²⁶⁰. Okulun çalışma alanı içerisinde; medyanın siyasal ekonomisinin ve kültür endüstrisinin eleştirisi, kültürel ürünlerin analizi, kitle kültürünün sosyal ve ideolojik etkileri gibi konular yer almıştır²⁶¹. Daha kapsamlı bakıldığında ise, Frankfurt Okulu teorisyenleri çalışmaları kapsamında tek ve homojen

²⁵⁹ Martin Jay, **a.g.e.**, s. 39-48.

²⁶⁰ Arzu İçağasıoğlu Çoban & Sema Buz, "Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı", **Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, 2008, s. 73.

²⁶¹ İrfan Erdoğan & Korkmaz Alemdar, (b) **a.g.e.**, s. 272-273.

bir yaklaşım sergilememiş; disiplinlerarası bir tavırla, doğa-insan-toplum arasındaki etkileşim ile ideoloji, egemenlik, iktidar ilişkilerini; ayrıca felsefe, müzik, psikanaliz, estetik, iletişim, medya ve kültür olgularını araştırmışlardır.

Frankfurt Okulu, disiplinlerarası bir çalışma alanına sahip olmasının yanında ortaya konulan çalışmalar temelde üç konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Okulun ilgi duyduğu ve eleştirilerini yönlendirdiği bu üç konudan ilki; sosyal bilimlerde pozitivizmin bilgi kuramsal ve yöntem bilimsel yani epistemolojik ve metodolojik eleştirisi. Üzerinde yoğunlaşılacak ikinci konu, tahakküm ve yeni egemenlik ilişkilerinin teknokrat –bürokratik biçimlerinin yaratılmasında büyük bir etken olarak bilim ve teknolojinin ideolojik etkisine yönelik geliştirilen eleştirilerdir. Üçüncü konu ise, kültür endüstrisi ve genel anlamda tahakkümün kültürel boyutları üzerine düşünmedir²⁶². Frankfurt Okulu’nun kuramsal dayanağı olan eleştirel teori, bahsi geçen bu üç konu bağlamında egemen sınıf ve diğer sınıflar arasındaki mevcut ilişkileri, sistemi ve sistemin hizmet ettiği ya da gizlediği çıkarları ortaya çıkarmak amacıyla derinlemesine bir sorgulamaya girişmektedir. Horkheimer’a göre, eleştirel kuramcı “tek kaygısı sömürsüz topluma yol açacak bir gelişmeyi yükseltmek olan kuramcı” şeklinde ifade edilmektedir²⁶³. Horkheimer’ın eleştirel teorisine yönelik bu açıklaması, teorisyenlerin çalışma ve ilgi alanlarına yönelik de ipuçları barındırmaktadır. Sömürünün olmadığı bir dünya için verilen mücadele sürecinde, sömürüyü yaratan kapitalist sistem başta olmak üzere ideoloji ve iktidar ilişkileri, ekonomi politik ve tüm bunların işlendiği alan olarak kültürel yapı eleştirel çalışmaların merkezinde yer almaktadır.

Frankfurt Okulu, önemli dönüm noktaları göz önüne alınarak, kendi içinde dört döneme ayrılmaktadır. Frankfurt Enstitüsü üyelerinin ilgi alanlarında farklılıkların dikkat çektiği dönemler; okulun etkin olarak faaliyet gösterdiği, 1923 ve 1970 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemler sırasıyla, 1923-1933 yıllarını kapsayan *Birinci Dönem*, 1933-1950 yıllarını kapsayan *İkinci Dönem*, 1950-1970 yıllarını kapsayan *Üçüncü Dönem* ve 1970 ve sonrasını kapsayan *Dördüncü Dönem* olarak ifade edilebilir.

²⁶² Tom Bottomore, **Frankfurt Okulu ve Eleştirisi**, Çeviri: Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2013, s. 68-69.

²⁶³ Emre Bağce, “Sunuş”, **Frankfurt Okulu**, Göran Therborn, Editör ve Çeviri: H. Emre Bağce, 4. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 20.

- **Birinci Dönem**; 1923-1933 yılları içinde, Carl Grünberg'in Frankfurt Okulu'nun başkanlığını yaptığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde yapılan çalışmaların eleştirel kuram içinde kendine bir yer bulamamış olması; ekolün birinci döneminin, diğer dönemler içinde ayrı bir yerde değerlendirilmesine neden olmuştur. Grünberg'in 22 Haziran 1924'te Frankfurt Enstitüsü'nün bina açılışında yaptığı konuşma birinci döneme dair ipuçlarını barındırmaktadır. Bu konuşmada Grünberg, açık bir şekilde Marksist eğilimli olduğunu dile getirmiş ve okulun çalışmalarının da bu doğrultuda ortaya konacağını işaretini vermiştir. Grünberg yaptığı konuşmada; “materyalist tarih anlayışı ne felsefi bir sistemdir ne de felsefesi bir sistem olmayı amaçlamaktadır... Onun konusu soyutlamalar değil, ama gelişim ve değişim süreci içerisindeki verili somut dünyadır” şeklinde bir ifadeyle Marksist yaklaşımı bir toplum bilim olarak gördüğünü vurgulamıştır²⁶⁴. Böylelikle Marksizm, enstitü üyeleri tarafından toplumsal sorunları belirleme ve çözme yöntemi olarak kullanılmıştır. Grünberg'in konuşmasında ifade ettiği bir diğer unsur ise, enstitünün yönetimi olmuştur. Frankfurt Enstitüsü'nü, yakın zamanda kurulmuş diğer araştırma kurumlarından ayırarak idari yapılanmasında farklılığa giden Grünberg; liderlik konusunda eşit oranda sorumluluk sahibi olunması yerine, Frankfurt Enstitüsü'nün ‘diktatörce’ bir denetimle tek yöneticiye sahip olacağını duyurmuştur²⁶⁵. Grünberg'in bu kararının nedeni; enstitü üyelerinin bağımsız hareket edeceklerini garanti etmek şartıyla, enstitü üyelerinin enerjilerini ve okulun kaynaklarını daha verimli kullanılmasını istemesinde yatmaktadır. Tek yönetici özelliği, Frankfurt Okulu'nu diğer toplumsal araştırma kurumlarından ayırarak, enstitünün bundan sonraki dönemlerinde de uygulanacak en önemli özelliklerinden biri olacaktır. Grünberg zamanında, Frankfurt Okulu'nun çalışmalarında dikkat çeken bir diğer unsur, çalışmaların çoğunun ampirik karakterde özellikler sergilemesidir. Grünberg döneminde, temel sayılabilecek ampirik özellikler sergileyen en önemli yayınlar; Henryk Grossmann'ın ‘*Kapitalist Sistemde Birikim ve Çöküş Yasası*’, Friedrich Pollock'un ‘*Sovyetler Birliği'nde 1917-1927 Ekonomik*

²⁶⁴ Tom Bottomore, **a.g.e.**, s. 13.

²⁶⁵ Martin Jay, **a.g.e.**, s. 50.

Planlama Deneyimleri' ve Karl August Wittfogel'in '*Çin Ekonomisi ve Toplumu*' isimli çalışmalarıdır²⁶⁶. Grünberg'in Frankfurt Enstitüsü'ne bir diğer önemli katkısı, enstitünün yapılan çalışmaları yayınlayabileceği bir arşive sahip olması konusunda olmuştur. Ortodoks Marksizme bağlı bir teorisyen olan Grünberg, kendi ismiyle anılan bir arşive sahiptir. Frankfurt okulunun açılması ve Grünberg'in enstitünün müdürü olmasıyla beraber bu arşiv, enstitüye kazandırılmıştır²⁶⁷. Birinci dönemde enstitünün çalışma alanı içerisinde, ekonomi politik, güncel iktisat ve işçi hareketleri konuları yer almıştır.

- **İkinci Dönem;** 1933-1950 yıllarını kapsayan enstitünün ikinci dönemi, Frankfurt ekolünün hem birçok zorluğa katlandığı hem de en önemli çalışmalarını verdiği dönem olmuştur. 1929 yılında Grünberg'in emekli olmasıyla birlikte Frankfurt Okulu'na asıl kimliğini kazandıracak olan Max Horkheimer enstitünün müdürlüğünü devralmıştır. Pollock'ın idari müdür olduğu enstitünün bu yıllarında, Horkheimer'in önderliğinde okulun çalışma konularında farklılaşmaya gidildiği görülmektedir. Grünberg dönemindeki, ekonomist ve siyasal bilimci ağırlıklı üye profili Horkheimer döneminde; sanat, felsefe, sosyoloji, psikoloji, gibi alanlara yayılarak disiplinlerarası bir görünüş çizmiştir. Bu farklılaşmanın bariz göstergesi, Horkheimer'in görevine başlarken yaptığı, 'Toplumsal Felsefenin Bugünkü Durumu ve Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün Görevleri' (Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung) başlıklı konuşmasında yatmaktadır. Grünberg'in aksine kendisini Marksist bir aydın olarak etiketlemeyen Horkheimer, konuşmasında özellikle sosyal felsefe konusuna dikkat çekmiştir²⁶⁸. Horkheimer konuşmasında sosyal felsefenin; ne toplum yaşamının anlamı hakkında üstün bir içgörü sunacak bir felsefi değerler kuramı olduğunu ne de uzmanlaşmış toplum bilimlerinin sonuçlarının bir tür bireşimi anlamında değil, bu bilimlerin araştırması gereken önemli sorunların kaynağı ve evrenselin göz önünde tutulacağı bir çerçeve olarak algılanması gerektiğini ifade

²⁶⁶ Phil Slater, **a.g.e.**, s. 21-24.

²⁶⁷ Orhan Koçak, "Horkheimer ve Frankfurt Okulu", Max Horkheimer, (a) **Akıl Tutulması**, Çeviri: Orhan Koçak, 9. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 8.

²⁶⁸ Martin Jay, **a.g.e.**, s. 69.

ederek, sosyal felsefenin enstitünün en önemli uğraş alanlarından biri olacağının işaretini vermiştir²⁶⁹. Alman idealizminin gelişimi içinde toplumsal felsefenin kısa bir tarihçesini veren ve enstitünün gündemini tanımladığı bu konuşmada Horkheimer; Marksizm'in ekonomist yorumuna ve ampirik araştırmayı dışlayan dogmatizme karşı olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının içinde enstitünün çalışma alanlarını da belirten Horkheimer üyelerin, toplumun ekonomik hayatı (maddi unsurların tümü) ile bireyin psikolojik gelişimi ve kültürel değişimler arasındaki karşılıklı ilişkiye dair çalışmalarda bulunacaklarını dile getirmiştir. Böylelikle birinci dönemde yoğunlaşılacak ekonomi politik çalışmaların dışında; enstitü yönetiminin değişmesiyle birlikte, yeni dönemde altyapı ile üst yapı arasındaki ilişkiye değinildiği görülmektedir²⁷⁰. Okulun başına geçmesiyle birlikte Horkheimer, enstitünün ilk görevinin; "Almanya ve gelişmiş Avrupa ülkelerinin geri kalanında farklı sorunlar doğrultusunda işçilerin ve bağımlı çalışanların tutumlarıyla ilgili bir çalışma" yapmak olduğunu dile getirmiştir. Okulun karşılaştığı sorunları önceden öngörmüş gibi eylemlerde bulunan Horkheimer, bu görevi yerine getirmek amacıyla bir araştırma başlatmış bunun için de Cenevre'de bir şube açılmasını onaylamıştır. II. Dünya Savaşı'na doğru gidilen bu yıllarda Faşizm olgusunun yükselişi, enstitünün sürgün edilme ihtimalinin olabileceğinin ipuçlarını barındırmaktadır. Bu politik yapılanmayı sezen ve önlemler almaya başlayan Horkheimer, 1931 yılında Cenevre'de enstitünün şubesinin resmi olarak kurulmasıyla birlikte; Frankfurt Enstitüsü'nün mal varlığının büyük kısmını tarafsız ülke olan Hollanda'ya transfer etmiştir²⁷¹. Savaşın yaklaştığı bu yıllarda, okul üyelerinin kuram ve eylemlerinde radikal değişiklikler olmuş, enstitü üyeleri arasında parçalanmalar yaşanmıştır. Üyelerinin çoğunun Yahudi kökenli aydınların oluşturduğu Frankfurt Okulu'nun ikinci dönemi sürgün yılları olarak da ifade edilmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında, Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte Frankfurt Enstitüsü; 'devlete karşı düşmanca eğilimleri' sebebiyle kapatılmış, üyelerinin çoğu zorunlu sürgüne gitmiş, Almanya'da kalanlar ise tutuklanmıştır. Bu süreçte

²⁶⁹ Tom Bottomore, **a.g.e.**, s. 17.

²⁷⁰ Orhan Koçak, **a.g.e.**, s. 9-11.

²⁷¹ Martin Jay, **a.g.e.**, s. 70-71.

enstitü kütüphanesinin büyük kısmına hükümet tarafından el konulmuş; Horkheimer'in maddi kaynakları daha önce Cenevre'ye transfer etmiş olması nedeniyle finansal kaynaklara ulaşamamıştır. Öngörülen bu durum, enstitü faaliyetlerinin ve varlığının Almanya dışında devam etmesini kolaylaştırmıştır. Horkheimer başta olmak üzere enstitünün üyeleri öncelikle Cenevre'ye giderek, 1933 yılında 21 üyeden oluşan yönetim kuruluyla, enstitünün Almanya dışındaki ilk resmi şubesini açmıştır²⁷². Bu eylem enstitünün, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Topluluğu olarak anılmasını beraberinde getirmiştir. 1933 yılında enstitünün Paris ve Londra şubelerinin açılması; Weil tarafından enstitüye maddi desteğin sürmesi, Frankfurt Okulu'nun varlığının devam etmesinde en etkili olan unsurlar olmuştur. Okul varlığını her ne kadar devam ettirmeyi başarsa da, çalışmalarında ve kesin yerleşim yeri olarak gereken desteği, ne Fransa'da ne de İngiltere'de bulamamıştır. Bu dönemde, enstitü üyeleri Amerikan bilim dünyasıyla bağlantılar kurmuş ve Mayıs 1934 yılında Frankfurt Enstitüsü'nün Columbia Üniversitesi bünyesinde yeniden açılması yönünde teklif almışlardır. Horkheimer ve üyelerin bu teklife sıcak bakması üzerine enstitü, kapitalist dünyanın merkezi olan NewYork'ta yeniden açılmıştır. Yapılan çalışmalar; Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanmaya başlamıştır. ABD'deki sürgün yılları sırasında; sosyal teori ile felsefe alanında yapılan çalışmalar ve okulun deneysel araştırmalarda bulunması, enstitü üyeleri arasındaki ayrılıkların belirginleşmesine neden olmuştur. Enstitünün deneysel araştırmalarda bulunulmasının üyeler arasında sorun teşkil etmesinin en büyük nedeni; Frankfurt Okulu'nun metodolojik geleneği ile Amerikan araştırma geleneği arasındaki farklılıklara dayanmaktadır²⁷³. Frankfurt Okulu'nun Horkheimer döneminde geçirdiği önemli bir başka değişim ise, Grünberg'den miras kalan arşive yönelik olmuştur. 1910 yılında ortaya çıkan ve 20 yıllık yayın hayatında 15 cilt çıkaran arşiv, enstitü üyeleri için yol gösterici bir yayın organı olmaktan çıkması nedeniyle yayını durdurulmuştur. Bu dönemde enstitünün sesini daha çok duyurabilecek bir dergiye ihtiyaç duyulmuş ve Frankfurt Enstitüsü'nün ana

²⁷² A.g.e., s. 75-76.

²⁷³ İçağasioğlu Çoban & Buz, a.g.e., s. 75.

yayın organı olan, ‘Zeitschrift für Sozialforschung’ yani Toplumsal Araştırmalar Dergisi yayın hayatına başlamıştır²⁷⁴. Dergide yayınlanan çalışmalara ilişkin bir yoruma göre makaleler; “en ince noktasına kadar, Enstitü’nün bütün üyelerince okunup eleştirilip yeniden yazılarak yayınlandığı için, kişisel çalışmalar olma özelliği kadar, Enstitü’nün kolektif ürünü olma özelliğini de taşıyan çalışmalardı”²⁷⁵. Dergide yayınlanan makalelere ilişkin getirilen bu yorum; ileride bahsi geçeceği üzere yapılan çalışmaların, bireysel kimliklerin ötesine geçerek, enstitüye mal edilmiş olması sonucunu belirginleştirmektedir. Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Frankfurt Enstitüsü’nün, ABD’ye sürgünüyle birlikte, 1941 yılına kadar “Studies in Philosophy and Social Science” yani, Felsefe ve Sosyal Bilim İncelemeleri adıyla, İngilizce ve Almanca yayınlanmaya devam etmiştir. Enstitü’nün siyasal açıdan birçok sorunla karşılaştığı ve varlığını devam ettirmek adına ciddi mücadeleler verdiği bu dönem, kuramsal anlamda önemli çalışmalarında yapıldığı ve akademik yazına önemli eserler kazandırıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde Horkheimer’in kaleme aldığı, ‘*Akıl Tutulması*’ adlı eseriyle Horkheimer’in Adorno ile birlikte yazdıkları ‘*Aydınlanmanın Diyalektiği*’ adlı çalışmaları eleştirel kurama asıl kimliğini kazandıran eserler olmuşlardır. Yine bu dönemde enstitünün kolektif çalışması olan, Önyargı Üzerine Araştırmalar’ın, Adorno yönetiminde hazırlanmış ilk cildi ‘*Otoriter Kişilik*’ yayımlanmıştır²⁷⁶. Bu çalışmalar içerisinde özellikle Frankfurt Okulu’nun başyapıtı olarak da değerlendirilen Aydınlanmanın Diyalektiği adlı çalışma, eleştirel kuramın temelini oluşturmakta ve kuramın sorgulama pratiklerini içermektedir.

- **Üçüncü Dönem;** 1950-1970 yıllarını kapsayan ve Frankfurt Okulu’nun Almanya’ya tekrar döndüğü dönemdir. İkinci dönemde literatüre kazandırılan önemli eserler ile Frankfurt Okulu’nun etkisi yeni sol hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ABD’ye yayılmaya başlamıştır. Bu dönem, Frankfurt Okulu’nun ve onun ürünü olan eleştirel kuramın, öğrenci hareketlerinin hızına paralel olarak düşünsel ve siyasi hayatı en

²⁷⁴ Phil Slater, a.g.e., s. 39.

²⁷⁵ Sezgin Kızılcıkelik, **Frankfurt Okulu**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2000, s. 32-33.

²⁷⁶ Orhan Koçak, a.g.e., s. 13.

fazla etkilediği dönem olmuştur²⁷⁷. 1941’li yıllarda ABD’nin de II. Dünya Savaşı’na dâhil olmasıyla birlikte, bu ülkede de radikal girişimler kısıtlanmaya başlamış ve süreç Frankfurt Okulu üyelerinin dağılmasıyla devam etmiştir. Teorisyenler Almanya’ya dönmekten çekinseler de, 1950’lerin başında Horkheimer, Pollock ve Adorno Batı Alman Hükümeti’nin çağrısı üzerine Frankfurt’a dönerek; 1953’te enstitüyü tekrar açarlar. Bu girişimle birlikte, Frankfurt Enstitüsü üye kadrosu ikiye bölünmüştür, çünkü Marcuse, Kirchheimer, Fromm ve Löwenthal Almanya’ya dönmeyerek ABD’de kalmışlardır²⁷⁸. Enstitünün yeniden kurulmasıyla Horkheimer, hem Enstitünün müdürü hem de üniversitenin rektörlüğü görevini üstlenmiştir. 1955 yılında Theodor W. Adorno enstitünün üçüncü müdürü olarak göreve başlamıştır. 1958 yılında ise, enstitüye gerçek kimliğini kazandıran eserler ortaya koyan Horkheimer ve Adorno emekli olmuşlardır. Bu ayrılımlarla birlikte enstitüde yeni bir döneme geçilmiş, Adorno’nun etkisi çalışma konularının sınırlarının gelişmesiyle kendini göstermeye başlamıştır. Adorno döneminde kuramsal çalışmaların yanında özellikle sanat, estetik ve felsefe alanlarına ilgi duyulmuş; bu yönelim Jürgen Habermas, Alfred Schmidt, Albrecht Wellmer’in öncülüğünü yaptığı düşünürlerin, ikinci kuşak Frankfurt Okulu üyeleri olarak anılmasını sağlamıştır²⁷⁹. Bu yeni yapılanma ve çalışma konuları içinde Frankfurt Okulu’na göre, “sanat sadece varolan eğilimlerin ifadesi değildi; aynı zamanda gerçek sanat, şimdiki toplumun ötesinde ‘başka’ bir topluma dair insan özlemlerinin en son özel alanı”²⁸⁰ olarak algılanmış; estetik ve sanat üzerine yapılan çalışmalarla, kapitalist burjuvazinin sanatsal eleştirisine girilmiştir. Frankfurt Okulu’nun üçüncü döneminde, Adorno ‘*Minima Moralia*’, Marcuse ‘*Tek Boyutlu İnsan*’ adlı çalışmaları kaleme almışlardır. Özellikle Adorno’nun kültür, sanat ve estetik eleştirileri, günümüzde de etkisini hala sürdüren ve eleştirel teorisinin önemli bir çalışma konusunu oluşturan Kültür Endüstrisi kavramını akademik yazına kazandırmıştır.

²⁷⁷ Tom Bottomore, **a.g.e.**, s. 14.

²⁷⁸ Orhan Koçak, **a.g.e.**, s. 13.

²⁷⁹ Tom Bottomore, **a.g.e.**, s. 33.

²⁸⁰ Martin Jay, **a.g.e.**, s. 286.

- **Dördüncü Dönem**; özellikle 1970’li yıllarda başlayan, maddi olarak varlığını sürdüremese de günümüze kadar okulun düşünsel anlamda varlığını sürdürdüğü dönem olarak ifade edilebilir. Horkheimer ve Adorno’nun ölümünün ardından, 1970’lerin başında radikal öğrenci hareketlerinin son bulması Frankfurt Okulu’nda önemli bir evrenin son bulmasına kaynaklık etmiştir. Marksizm’le ilişkisi son derece bulanıklaşan okulun bu dönemde öne çıkan isimleri, Jürgen Habermas, Albrecht Wellmer, Claus Offe gibi isimler olmuştur²⁸¹. Frankfurt okulunun bu son döneminde eleştirel kuram geleneğini sürdüren akademisyenler Frankfurt Okulu’nun özellikle kuram - eylem ilişkisi bağlamında karşılaştığı sorunlar üzerine eğilerek, negatif diyalektikten kaynaklanan eylemsizlik durumunu aşmaya çalışmışlardır. Okulun son döneminin teorisyenleri eleştirel kuramı; demokrasi kuramı, feminizm, çok kültürlülük, ekoloji ve iletişim gibi alanlara uyarlamaya, baskı ve zorlamadan arınmış, özgür tercihlerin ön plana çıktığı bir yaşam alanı yaratma yolunda kullanmışlardır²⁸². Okulun etkisinin giderek azaldığı bu dönemde Habermas, iktisat ve siyaset biliminin yanında iletişim ve dil konularıyla da ilgilenmiş, günümüzde de önemli bir eleştirel kaynak olan İletişim Eylem Kuramı’nı literatüre kazandırmıştır. Habermas, çalışmalarında kapitalist toplumun kendini kitlelerin gözünde haklılaştırarak meşruluk kazanmasını sağlayan ekonomik, siyasal, ideolojik ve psikolojik mekanizmaları incelemiş, Offe’yle birlikte, dönüşüme neden olabilecek bunalımın varlığına dikkat çekerek, bu bunalımın da siyasal ve ideolojik düzeydeki ‘meşruluk bunalımı’ olacağını vurgulamıştır²⁸³. Habermas’ın üzerinde durduğu bu meşruluk bunalımı, düşünürle özdeşleşmiş bir diğer kavram olan kamusal alanda ifadesini bulmaktadır.

²⁸¹ Tom Bottomore, a.g.e., s. 71.

²⁸² Emre Bağce, a.g.e., s. 12-13.

²⁸³ Nejat Bozkurt, **20. Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar ve Eleştiriler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s. 147.

DÖNEM	TARİHSEL ARALIK	YOĞUNLAŞILAN KONULAR	ÖNE ÇIKAN TEMSİLCİLER
Birinci Dönem	1923-1933	Ekonomi Politik Güncel İktisat İşçi Hareketleri	Felix Weil Carl Grünberg Friedrich Pollock Max Horkheimer
İkinci Dönem	1933-1950	Maddi Hayat Birey Psikolojisi Altyapı - Üstyapı İlişkisi	Max Horkheimer Friedrich Pollock Herbert Marcuse Walter Benjamin Erich Fromm Leo Löwenthal
Üçüncü Dönem	1950-1970	Felsefe, Sanat, Estetik, Kültür	Theodor W. Adorno Jürgen Habermas, Alfred Schmidt, Albrecht Wellmer
Dördüncü Dönem	1970-...	Ekonomik, siyasal, ideolojik ve psikolojik örüntüler, İletişim ve Dil	Jürgen Habermas, Albrecht Wellmer, Claus Offe

Şekil 2: Frankfurt Okulu'nun Dönemsel Çalışması

Genel olarak dönemlere bakıldığında; ilk dönemin Frankfurt Okulu'nun düşünsel yaşamında izlerinin oldukça silik olduğu ancak ikinci ve üçüncü dönemde, Adorno ve Horkheimer ile birlikte okulun ruhunu ve kimliğini kazandığı ve eleştirel bakış açısını derinleştirdiği görülmektedir. Temel olarak incelendiğinde, her dönemde ön plana çıkan teorisyenlerin varlığı, ortaya konan eserlerin okulun düşün hayatını yansıtmasıyla birlikte genellikle bireysel bir profil sergilemesi, öne çıkan bu isimleri çalışılan konu ile birlikte Frankfurt ekolü ile özdeşleştirmektedir. Yaşanan siyasi bunalımların sonuçları, neredeyse çoğu Yahudi kökenli olan okulun üyeleri üstünde her ne kadar olumsuz etki yaratmış olsa da ortaya konulan eserler, yaşanan olumsuzlukların önüne geçmiştir. Günümüzde güncelliğini koruyan ve eleştirel bakış açısına sahip akademisyenlerin uğrak noktası olan bu çalışmalar; toplum ve egemen sınıf arasındaki iktidar, ideoloji ve güç ilişkisi ekseninde sıklıkla başvurulmuş eleştirel yazını oluşturmaktadır. Frankfurt

Okulu ya da Eleştirel Kuram kapsamında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışma kapsamında genel hatlarıyla; okulun eleştirel noktalarını oluşturan, yaratıcılarıyla birlikte anılan; ‘Geleneksel ve Eleştirel Kuram’, ‘Kültür Endüstrisi’, ‘Tek Boyutlu İnsan’ ve ‘İletişimsel Eylem Kuramı’ üzerinde durulacaktır.

A. Horkheimer: Geleneksel ve Eleştirel Kuram

Horkheimer “Geleneksel ve Eleştirel Kuram” adlı eserinde; geleneksel kuram ile eleştirel kuram arasına bir sınır çizerek bu iki kuramı karşılaştırma yoluna gitmektedir. Horkheimer’a göre, Batı bilimsel araştırmasına hakim olan geleneksel kuram, araştırmacının yani bilim adamının araştırdığı nesneden bağımsız olduğunu varsaymaktadır²⁸⁴. Geleneksel kurama göre; doğru bilgiye ulaşılması sürecinde, bilim adamının araştırmacının dışında yer alması; dünyanın ve araştırılan olguların gerçekte olduğu gibi gözlemlenebilmesine, yasa ve hipotezlerin ortaya konulmasına imkân yaratmaktadır. Geleneksel kuram ya da pozitivistlik karşı getirilen en önemli eleştiri noktası da tam olarak burada başlamaktadır. Horkheimer’a göre; “pozitivistlerin anladığı biçimiyle modern bilim, esas olarak olgularla ilgili önermelerle uğraşır ve bu yüzden de genel olarak hayatın, özel olarak da algılamının şeyleştiğini varsayar. Dünyaya bir olgular ve şeyler dünyası olarak bakar ve dünyanın olgulara ve şeylere dönüşmesinin toplumsal süreçle olan ilişkisini göremez”²⁸⁵. Horkheimer’ın pozitivistlik getirdiği bu eleştirinin altında yatan neden; toplumsal olgu ve olayların salt gözlem ve araştırma yapılarak, araştırmacının kendini araştırma sürecinin dışında tutarak anlaşılabilir oluşudur. Horkheimer’a göre, bilim adamı sosyal ve tarihsel olguların bir ürünüdür yani yaşadığı toplum ve kültürden bağımsız değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Horkheimer; bilim adamının, nesneleri araştırma sürecinde elde ettiği verileri anlamlandırırken ve yorumlarken; yaşadığı toplum ve kültürün pratiklerinden etkilenmiş olabileceğini savunmaktadır. Horkheimer’ın geleneksel kuramın karşısına koyduğu eleştirel kuramda ise bilim adamı, kendi dünya görüşünün toplumdaki siyasal ve ideolojik yapılar tarafından belirlendiğinin farkındadır. Eleştirel kuramın araştırma

²⁸⁴ Max Horkheimer, (b) **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Çeviri: Mustafa Tüzel, 2. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2012, s. 347.

²⁸⁵ Max Horkheimer, (a), **a.g.e.**, s. 111.

geleneği, bilim adamından bağımsız olan toplumu değil, aynı zamanda toplumun kavrayışının toplum tarafından biçimlendirilme ve çarpıtılma tarzını da kapsamaktadır. Bu yüzden ki eleştirel kuram, sadece bilginin sosyal olarak şartlandırılmasının analizi değil; ideoloji eleştirisi biçimidir. Bu bilgilerden yola çıkarak, eleştirel kuramda, bilginin siyasal bakımdan eşit olmayan sınıflardan oluşan toplumsal bir yapının yeniden üretilmesinde merkezi bir rol oynadığı düşünülmektedir²⁸⁶.

Horkheimer'in kavrayışında geleneksel kuram ile eleştirel kuramı birbirinden ayıran bir hat vardır. Bu hat, kuramın toplumsal yeniden üretime yardımcı olup olmadığına veya bunun tam aksine onu yerle bir edip etmemesine göre belirlenmektedir. Geleneksel kuram toplumun kendini yeniden ürettiği özel işleyiş süreçlerine odaklanmaktadır. Horkheimer'a göre eleştirel kuram ise, "mevcut toplumun kendi içkin eleştirisi"dir²⁸⁷. Eleştirel teori, düşüncelerle gerçek arasında var olan açıklığı ölçme çabası içindedir. Burada kullanılan yöntem ise içkin eleştiridir. İçkin eleştiri; "tarihsel bağlamı içinde varolanın karşısına kendi kavramsal ilkelerinin iddialarıyla çıkmak, böylece ikisi arasındaki ilişkiyi eleştirmek ve onları aşmak" olarak tanımlanmaktadır²⁸⁸. Burada içkin eleştiri, eleştirel teorinin temel karakteristiği olan kendi içinden başlayarak etrafını sorgulama öğretinin ifadesidir. Eleştirel kuramın içkin eleştirisi; nesnenin kendi kavramsal ilke ve ölçüleriyle başlayıp, bunların uzantılarını ve sonuçlarını geliştirmesiyle devam ederek, nesneyi çıkan sonuçlar bağlamında yine kendi içinde sorgulayarak ve irdelerek değerlendirmesine dayanmaktadır.

B. Horkheimer ve Adorno: Kültür Endüstrisi

Frankfurt Okulu'nun en önemli çalışma alanlarından birini, Adorno ve Horkheimer tarafından yazılan *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde yer alan kültüre yönelik eleştiriler oluşturmaktadır²⁸⁹. Adorno ve Horkheimer, çok uzun yıllar kültür ve sanat üzerine çalışmalarda bulunmuşlar, enstitünün özellikle ABD'ye zorunlu sürgün yıllarında, burada kitle iletişim araçlarına atfedilen rolü ve bu araçların tüketim kültürü

²⁸⁶ Andrew Edgar & Peter Sedgwick, *a.g.e.*, s. 143-144.

²⁸⁷ Göran Therborn, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁸⁸ Max Horkheimer, (a) *a.g.e.*, s. 42.

²⁸⁹ Theodor W. Adorno & Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çeviri: Nihat Ülner & Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 162-222.

yaratma yolunda manipülatif gücünü yakından görmüşlerdir. Adorno ve Horkheimer; ABD’de yaşadıkları deneyim bağlamında, kültür endüstrisi olarak adlandırdıkları kurum ve pratikleri; kültürü, reklamı, kitle iletişimini ve yeni toplumsal denetim biçimlerini kapitalist toplumun yeni formlarına rıza gösterilmesi amacıyla kullanan kapitalist modernitenin özsel bir parçası olarak görmüşlerdir²⁹⁰. Başlarda kitle kültürü olarak eserlerinde kullandıkları nitelemeyi, bu kültürün kitle tarafından oluşturulduğu algısını yaratması dolayısıyla kültür endüstrisi kavramıyla değiştirmişlerdir. Adorno ve Horkheimer kitlesele kandırma aracı olarak gördükleri kültür endüstrisini; kültür varlıklarının endüstriyel üretimini, ticari bir eşya yani meta gibi standart ve kitlesele olarak üretildiği bir yapı olarak incelemektedirler. Kültür endüstrisi, çok sayıda telebi karşılamak üzere her yerde standart ürünler üreterek bir çeşit kitlesele kültür yaratmaya çalışmaktadır. Bu süreçte, teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, kapitalist burjuvaziye kitle kültürünü yaratma ve sanat ürünlerini fabrikasyon üretime döndürme imkânı sağlamıştır.

Modernite ve aydınlanmanın oluşturduğu toplumsal ve ekonomik yapılanmanın bir ürünü olan kültür endüstrisi kavramı Adorno’ya göre; kendiliğindenliği olmayan; yönlendirilen, şeyleşmiş, gerçek olmayan bir kültürü ifade etmektedir²⁹¹. Kültür endüstrisi; kültürün çöküşünü, tecim eşyasına indirgenmesini kesinleştirmektedir. Endüstri üretimi; kültürün, sorgulama ve felsefi yönünü yok ederken; kültürel eylemin değere dönüştürülmesi, onun eleştirel gücünü ortadan kaldırarak özgün bir yaşantının izlerini silmektedir²⁹². Kültür endüstrisinde memnuniyet; kitlelere hiçbir şey hakkında düşünmemeyi, çekilen acıyı çekildi yerde bırakmayı empoze etmektedir. Kültür endüstrisinde; eğlence ve medya aracılığıyla çevrelenen bireyin, sistemin isteği dışında düşünmesine ve eylemde bulunmasına izin verilmemektedir.

Sorgulama pratiğinin önüne geçme amacı taşıyan eğlencenin vaat ettiği kurtuluş, düşünmekten ve itaatsizlikten özgür olmayı beraberinde getirmektedir. Kültür endüstrileri; çağdaş kapitalist toplumların yeniden üretilmesi, sosyalizasyon, boş vakit faaliyetlerinin düzenlenmesi ve bireyin bu süreçte tüketime devam etmesi, ekonomik ve

²⁹⁰ Erol Mutlu, **a.g.e.**, s. 194.

²⁹¹ Sezgin Kızılcıkelik, **a.g.e.**, s. 225.

²⁹² Armand & Michèle Mattelart, **İletişim Kuramları Tarihi**, Çeviri: Merih Zıllıoğlu, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 62.

siyasal gerçeğin anlatılması ve yorumlanması, kapitalist sistem için ideolojik meşrulaştırma yapma ve bireyleri sistem ile bütünleştirme işlevlerini yerine getirmektedir²⁹³. Negatif bir anlam ve içeriğe sahip olan kültür endüstrisi aracılığıyla, egemen sınıfın iktidarı ve egemen ideolojisi kendini yeniden üretmekte ve medyanın bu süreçteki işleviyle de statüko kendini yenilemektedir. Kültür endüstrisinde üretilen ürünler; derinlikten yoksun, herhangi bir estetik kaygısı olmayan, pazarda paraya dönüşmesi için üretilen birer meta olarak değerlendirilmektedir. Kültür endüstriyelerinde tekeller tarafından üretilen bu ürünler aracılığıyla, ağır şartlar altında kapitalist sistemin çıkarlarını maksimize etmek için çalışan başka bir deyişle emeği sömürülen bireylerin denetim altında tutulması, başkaldırma ihtimaline karşı popüler kültür vasıtasıyla manipüle edilmesi amacı güdülmektedir.

Kültür ve sanat ürünlerinin temel amacı, bireyin özgürlüğünü ve kimliğini bulmasını sağlamaktır. Endüstrileşmiş kültür ise bireyin, kitlesel ürünler aracılığıyla sorgulama pratiğinden uzaklaşmasına ve bireyin kendi yolunu bulmasına engel olmaktadır. Kültür endüstrilerinde üretilen metalaşmış kültür ürünleri aracılığıyla birey, sözde alternatiflerin çokluğu içerisinde kendini kaybederek, kitle kültürünün sebep olduğu ve arzu edilen olan; homojenleşmiş, farklılığı, bireyselliği ve eleştirel kimliği yok olmuş bir toplum amacına hizmet etmektedir. Endüstri haline getirilen kültür ürünleri içerisinde birey; kapitalist toplumun gereklerini yerine getirerek, tüketime odaklanmakta ve kendisine sunulanı ‘tercih ettiğine’ inanarak özgür iradesiyle karar verdiğini düşünmektedir. Ancak kendisine sunulan alternatifler de kapitalist sistem tarafından belirlenmektedir. Böyle bir yapı içerisinde kültür endüstrisi ürünleri ile avutulan, kandırılan ve özgür olduğu düşündürülen birey; sistemin gönüllü kulluğunu yapmakta ve bundan memnun olur hale getirilmektedir.

²⁹³ İrfan Erdoğan & Korkmaz Alemdar, (b) **a.g.e.**, s. 273.

C. Marcuse: Tek Boyutlu İnsan

Marcuse Tek Boyutlu İnsan adlı çalışmasında, ileri endüstriyel toplumların eleştirisini yaparak; teknolojik rasyonaliteyi, modern topluma ilişkin bütün kurumsal ve öznel işleyişin temeline koymaktadır. Tek Boyutlu İnsan'da ileri endüstriyel toplum olarak bahsi geçen modern toplumu; eleştiriye ve karşıtlığa tahammülü olmayan, sistemle uzlaşma ve bütünleşme içinde olan bir toplum tasavvuru olarak ele alan Marcuse, bu toplumun totaliter toplum özellikleri sergilediğini vurgulamaktadır²⁹⁴. Marcuse çalışmasında; siyasal egemenliğin yeni formlarının iç yüzünü, sosyal örgütlenme ve kontrolün üretilmesi ve kitleler üzerinde uygulanması bağlamında teknolojinin üstlendiği görevi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Marcuse, teknoloji ve bilim tarafından giderek daha fazla biçimlenen bir dünyanın ussallık görünümünün altında, bireyi özgürleştirmek yerine aptallaştırarak; onu sistemin kölesi haline getiren bir toplumsal örgütlenme modelinin akıl dışılığının görüldüğünü dile getirmektedir. Teknik akıl ve araçsal aklın, söylem ve düşüncüyü tek bir boyuta indirgediğini savunan Marcuse'a göre, bu tek boyutluluk eleştirel bir toplumun gelişimini ortadan kaldırmakta, tek boyutlu insan ve toplum yaratmaktadır²⁹⁵.

Marcuse'a göre eğlence ve enformasyon ürünleri aracılığıyla kapitalist sisteme bağlı kılınan kitleler, bu ürünler kullanılarak manipüle edilmekte ve sahte bir bilince ulaşmaktadır. Eğlence ve enformasyon endüstrisinin ortaya koyduğu ürünler, kitleler üzerinde belirli davranış ve düşünce kalıplarının geliştirilmesi sürecinde kullanılmaktadır. Oluşturulan sahte bilinç, kitlelerin tek boyutlu bir düşünce ve davranış kalıbı geliştirmesini beraberinde getirmektedir²⁹⁶. Bu noktada en önemli işlev, kitle iletişim araçlarına düşmektedir. Marcuse'a göre, medya olumsuz ve kötümser biçimde, karşı konulamaz bir güce sahiptir²⁹⁷. Bu gücünü de güç odaklarının çıkarlarını korumak ve yükseltmek amacıyla, kitlelerin dünya görüşlerini istenilen biçime sokmak ve bilinç üretmek için kullanmaktadır. Bu süreçte medya, tek boyutlu birey ve toplum yaratacak olan söylemi kitlelere yaymakta ve söylemin kendini üretmesini sağlamaktadır. Ayrıca

²⁹⁴ Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, Çeviri: Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İstanbul: İdea Yayınları, 1990, s. 2.

²⁹⁵ Armand & Michèle Mattelart, **a.g.e.**, s. 65.

²⁹⁶ İrfan Erdoğan & Korkmaz Alemdar, (b) **a.g.e.**, s. 273.

²⁹⁷ Şermin Tekinalp & Ruhdan Uzun, **a.g.e.**, s. 167.

medya; sistemin dışında kalan, etkilenme düzeyi düşük olan marjinal grupların çatlak seslerinin duyulmasını engelleyerek, ilişki evrenini kapamaktadır. Bu şekilde diğer grupların sisteme itaatini sağlamlaştıran ve farklı düşünen birey veya grupları ötekileştiren kitle iletişim araçları, kapitalist sistemin tek boyutlu toplum yapısının korumalığını yapmaktadır.

Modern toplumsal yapıda iktidara sahip olanlar; teknoloji, kitle iletişim araçları, bilim ve dil gibi toplumun şekillenmesinde önemli etkilere sahip olan araçları toplum üzerinde baskı, denetim ve kontrol uygulamak için kullanmaktadır. Teknolojik rasyonalitenin tüm gücüyle nüfuz ettiği tekil, yabancılaşmış ve psikopatolojik bir figüre karşılık gelen Marcuse'un tek boyutlu insanı; modern endüstriyel dünyada, eğlence, enformasyon ve teknolojik araçlar vasıtasıyla hayatın bütünselliği ve güveninden yoksun bırakılmıştır²⁹⁸. Arzulanan bir durum olan bu güvensizlik ortamında, kitleler 'korku' ve 'parçalanmışlık' hissiyle sisteme tabi kılınmıştır. Bu yapıda, bütünsel bir formasyon biçimi olan kapitalizm, tek boyutlu birey yaratarak; toplumun tamamını kendi çıkarlarını gerçekleştirmesi yönünde organize etmektedir. Bu bağlamda bakıldığında tek boyutlu insan ve toplum yaratma amacı da kapitalist sistemin, kendi varlığını sürdürmesi ve çıkarlarını en üst düzeye ulaştırması için geliştirmiş olduğu projeden başka bir şey değildir.

D. Habermas: İletişimsel Eylem Kuramı

Habermas'ın en önemli çalışmalarından biri olan iletişimsel eylem kuramı; kişilerarası iletişimde açığa çıkan iletişimsel aklın uzlaşma temeline dayanan, toplumsal ve siyasal yapının yeniden kurulmasını amaçlayan bir çalışmayı ifade etmektedir. Habermas; kriz kavramı üzerine yoğunlaşarak ve modern toplumların kriz sisteminin bir ürünü olduğunu vurgulamış; krizin kaynağında yatan nedeni ise insanın özgürlük ihtiyaçlarını karşılayamamasına bağlamıştır. Habermas, bireylerin bu krize cevap vermek ve krizi aşabilmek için etkileşimde bulunduğunu dile getirmiş, bunu da iletişimsel eylem olarak açıklamıştır²⁹⁹. Bu bağlamda iletişimsel eylem; dil ve eylem

²⁹⁸ Ömer Aytaç, (b) Modern Bürokrasiler ve Yabancılaşma Ethosu, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015, s. 322.

²⁹⁹ Levent Yaylagül, **a.g.e.**, s. 106.

yetisine sahip kişilerarası bir ilişki sürecinde bulunan en az iki öznenin etkileşimini ifade etmektedir³⁰⁰. Habermas kendi ifadesiyle iletişimsel eylem kuramını; “Batılı toplumların iç ilişkilerinin sosyal devlet uzlaşması temelinde kararlaştırılmasına; giderek artan sosyal, psikolojik ve kültürel maliyetlere cevap vermeye yönelik yazılmış bir üst kuramsal çalışma” olarak görmektedir³⁰¹. İletişimsel eylem kuramı; kitlelerin toplumsal olarak koordine edilmiş etkinlikler aracılığıyla varlıklarını sürdürdüklerini ve bu koordinasyonun iletişim aracılığıyla gerçekleştiği varsayımına dayanmaktadır³⁰². Başka bir deyişle kuram; bireyin rasyonel bir varlık olarak kendini gerçekleştirmesini, koordine edilmiş etkinlikler bütünü olan iletişime dayandırmaktadır.

Habermas’a göre, toplumun varoluşu iki temel insani etkinliğe bağlıdır. Bunlardan biri; insanların maddi varoluşlarını üretmek için, doğayla etkileşim içinde olmasını zorunlu kılan ve üretim güçlerini belirleyen amaçları gerçekleştirmek için güdüleyip yönlendirmeyi içeren amaçsal-rasyonel eylemdir³⁰³. Diğeri de, bireyin başka insanlarla birlikte yaşamak durumunda olduğu kişilerarası alanda eylemde bulunmasını kapsayan iletişimsel eylemdir³⁰⁴. Dil ve eylemde bulunma yeteneğine sahip bireylerin, anlaşılabilmelerinin ve etkinliklerini düzenleyebilmelerinin olanağı olarak etkileşim ilişkileri içerisinde ortaya çıkan dilsel ve dilin dışında olan bütün semgesel anlatımları ifade eden iletişimsel eylem kuramı Habermas’a göre, modern toplumun üyelerinin sezgisel bilgisinde temellenmiş eylem ve uzlaşma yapılarını betimlemektedir³⁰⁵.

İletişimsel eylem kavramı, tarafların dünyayla ilişki kurarak karşılıklı kabul edilebilir ya da tartışılabilir geçerlilik iddialarında bulunduğu anlaşma ve uzlaşma süreçleri içinde bir araç olarak dilin varlığının önemini vurgulamaktadır. İletişimsel eylemle ulaşılmak istenen nokta; bireyin karşısındaki kişi ya da grupların anlam dünyalarına değinmesi yoluyla onlarla işbirliği yaparak, beraber yürütülen yorumlama süreciyle ortak bir anlayışa varmaktır.

³⁰⁰ Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çeviri: Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 112.

³⁰¹ **A.g.e.**, s. 20.

³⁰² Levent Yaylagül, **a.g.e.**, s. 107.

³⁰³ Erol Mutlu, **a.g.e.**, s. 151.

³⁰⁴ Şermin Tekinalp & Ruhdan Uzun, **a.g.e.**, s. 156.

³⁰⁵ Jürgen Habermas, **a.g.e.**, s. 838.

II. ELEŞTİREL KURAM PERSPEKTİFİNDEN HEGEMONYA VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN İNCELENMESİ

“Yaşamın en dolaysız hakikatini anlamak isteyen kişi, onun yabancılaşmış biçimini incelemek, bireysel var oluşu en gizli ve en gözden ırak noktalarında bile belirleyen nesnel güçleri araştırmak zorundadır³⁰⁶”.

Theodor W. ADORNO

İletişim alanındaki kuramsal araştırmaların ve ortaya konan verilerin genellikle iktidarı ve gücü elinde bulunduran sınıf tarafından, kitleleri denetlemek ve kontrol altında tutmak için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. İletişim kuramlarının çoğu, egemen sınıfın toplum üzerindeki iktidarını güçlendirme çabalarının sonucunda literatüre kazandırılmıştır. Kitlelerin; meşruiyetin sağlanması sürecinde ikna edilmesi, rızalarının elde edilmesi, etkileme işleminin devam etmesi sonucunda genellikle egemen güce hizmet eden iletişim kuramları -özellikle geleneksel kuramlar- sistemin bir uzantısı ve aracı olarak gelişmişlerdir. Eleştirel kuram ise, bu görüşe bir karşı çıkış olarak ideoloji ve iktidar eksenindeki ilişkileri sorgulamak üzere özellikle bu iki olgunun aracı olan; kültür ve medya gibi kapitalist sistemin uzuvlarını çalışma konusu olarak belirlemiştir. Slack ve Allor'e göre eleştirel konumların temel çalışma alanı ve ilgisi, toplumsal iktidarın uygulanmasında iletişimin etkililiği üzerinde yoğunlaşmaktadır³⁰⁷. Bu argümandan yola çıkarak Slack ve Allor'ın da kuramsal altyapının; egemen ideoloji çerçevesinde toplumsal iktidarın sağlanması için, iletişimin gücünden yararlanmak amacıyla oluşturulduğu fikrini destekledikleri anlaşılmaktadır.

³⁰⁶ Theodor W. Adorno, **Minima Moralia Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, Çeviri: Orhan Koçak & Ahmet Doğukan, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 13.

³⁰⁷ Hanno Hardt, “Eleştirel’in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat /Ark Yayınları, 1999, s. 46.

Pozitivizm ve modernizmin araçsal aklının karşısına eleştirel kuram ve onun eleştirel aklı gelmektedir. Araçsal akıl kendini mutlak akıl olarak görürken; pozitivizm de benzer şekilde kendini nihai doğru bilgi türü olarak görmekte, kendi varlığının dışında olanları yok sayarak dogmatik bir bilime dönüşmektedir. Kapitalist modernizmi eleştiren Frankfurt Okulu üyelerine göre rasyonalite biçimseldir. Modernizmin amacı özgürleşmeyi sağlamak olmalıyken; rasyonalite yani araçsal akıl, kapitalist artı değeri arttırmanın, sisteme daha fazla katkı sağlamanın ve insanı köleleştirmenin bir aracı haline gelmiştir. Diğer taraftan, modernizmin araçsal aklı, değerden bağımsız bilim olamayacağını savunan Horkheimer’a göre, kapitalizmin bilimi olan ve ona hizmet eden pozitivizm, özgürlük için gerekli olan eleştirel akıldan yoksundur³⁰⁸. Modernizmin, ilerlemenin temeline koyduğu araçsal akıl ve aydınlanma; dünya savaşlarının çıkmasına, üretilen silahlarla milyonlarca insanın ölümüne ve nükleer felaketlere neden olmuştur. Pozitivizmle paralel doğrultuda düşünce biçimine sahip olan pragmatik yaklaşıma göre, nihai olan sonuca ulaşmaktır. Sonuca nasıl ulaşıldığının hiçbir önemi yoktur. Bu bağlamda düşünüldüğünde, geleneksel kuram ve onun bilimi olan pozitivizm, kapitalist sermayenin artırılması sürecinde kullanılan araçtan başka bir şey değildir. Bu bilimde üretilen bilgiler, kapitalist burjuvaya hizmet etmekte, egemen sınıfın iktidarını güçlendirmektedir.

Frankfurt Okulu düşünürlerine göre kitleler; kapitalist sistemin ve sistemi yönetenlerin kontrol ettiği kültür endüstrisi tarafından sorgulama yetenekleri ellerinden alınarak, pasifize edilmekte ve aptallaştırılmaktadır. Gerçeğin yerini sahtesinin aldığı ve sahtenin gerçeği yok ederek yeni gerçek olduğu bir dünyada kitleler, çevrelerindeki nesneleri gerçek sanarak kendilerini kandırmakta ve sisteme hizmet ettiklerini fark etmeden yaşamaktadırlar. Frankfurt ekolüne göre gerçeği yok ederek onun yerini alan sahte, gerçek ‘**miş gibi**’ kapitalist sistemde egemen sınıf tarafından üretilmekte ve üretilen bu gerçeklik kültür endüstrisinde işlenerek kitlelere sunulmaktadır. Sistemin sorgulanmasını engelleyen, egemen ideolojiyi yeniden üreten ve bireyin ön planda tutulduğu yanılsamasını oluşturarak sadece sistemin çıkarlarına hizmet eden kültür endüstrisi; sınıflar arasında eşit olmayan olanak, güç ve iktidar mücadelelerini örtmekte

³⁰⁸ Levent Yaylagül, **a.g.e.**, s. 94.

ve kitlelerin bu örtük gerçeği elde etmesini kültür endüstrisinde üretilen ürünlerle engelleyerek sistemi meşrulaştırmaktadır.

Kapitalist toplumlarda sosyal düzenin korunması ve kitlelerin zihinlerini belirli düşünce kalıplarıyla yönlendirmesi iktidarın ve rızanın elde edilmesine bağlıdır. Bu bağlamda kapitalizmin lokomotif olarak kabul edilen ulusal ya da uluslararası işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri ve sistemin sürekliliğinin sağlanması için egemen bir söylem yarattıkları ve tüketim ideolojisini toplumsal tabakalara yaydıkları bilinen bir gerçektir. Bu noktada kâr amacı güden işletmeler kapitalizmin hegemonyasını çeşitli araçlar ile hedef kitleleri üzerine yönlendirmektedir. Bu araçların başında ise, KSS çalışmaları gelmektedir.

Eleştirel bakış açısıyla ele alındığında, KSS çalışmalarının hiçbir yarar beklemeden yapılması mantığı, işletmelerin bu çalışmalar aracılığıyla elde ettikleri avantajlar düşünüldüğünde ciddi bir etik sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Kurumların KSS çalışmaları aracılığıyla, toplumsal konulara duyarlı bir işletme olarak konumlandırılmaları dolayısıyla marka değeri başta olmak üzere, rekabet avantajı elde etmeleri, çalışanlarının sadakatini ve verimliliğini, müşteri sadakatini arttırmaları ve paydaşlarıyla iyi ilişkiler kurmaları, devlet kurumları ve kredi sağlayan kurumlar tarafından iş yapılabilir kurumlar olarak görülmeleri, güçlü bir imaj ve itibar gibi birçok avantaja sahip oldukları görülmektedir. Buradaki etiksel ikilem ise; KSS çalışmalarının hiçbir geri dönüş olmadan yapılması gerekliliği temelinden kaynaklanmaktadır. İşletme bu çalışmaları yerine getirdiğinde yukarıda da değinildiği gibi birçok avantaj elde etmekte ve bunların toplamında ise, KSS çalışmalarına ayrılan maliyetler fazlasıyla toplum tarafından kuruma geri verilmektedir. Burada unutulmuş nokta ise, işletmenin var olan bir soruna dair yürüttüğü KSS faaliyetinin, yine işletmenin de içinde bulunduğu aktörler tarafından oluşmasına kaynaklık etmesidir. Başka bir ifadeyle, işletmeler kurumsal kaynaklarını ayırdıkları sorunların oluşumunda başat bir rol oynamaktadırlar.

KSS çalışmalarına ilişkin literatür, genel anlamda pozitivist metodoloji kullanılarak oluşturulmuştur. Bu alana ilişkin eleştirel çalışmalar ülkemizde oldukça sınırlıdır. Objektif olarak düşünüldüğünde, işletmelerin doğaya ve toplumun da içinde bulunduğu çeşitli sistemler üzerindeki olumsuz etkilerinin fazla olduğu bilinen bir gerçektir. KSS çalışmaları, işletmeler tarafından bu olumsuz ve zararlı etkilerin en aza

indirilmesi için yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışmaların işletmeye herhangi bir kazanç ve yarar gözetilmeden yapılması KSS'nin doğasını oluşturmaktadır. Ancak KSS çalışmaları aracılığıyla elde edilen avantajlar nedeniyle zaten kendilerinden de kaynaklı olan sorunların çözümüne katkıda bulunan işletmelerin, bu çalışmaları yaptıkları için bir de ödüllendirildiği çıkarımından dolayı eleştiri hedefi haline gelmesi söz konusudur.

Hegemonya, özellikle eleştirel iletişim çalışmaları içerisinde sıklıkla kullanılan kavramlardan biridir. Bunun nedeni ise iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, iletişim araçlarının gerek özerk toplumsal aktörler, gerekse baskın ideolojilerin veya oydaşmanın düzeyak yansımaları olmamalarıdır. Bu noktada iletişim araçları, rızanın üretilmesinde ve devamlı olarak elde edilmesinde ana etkenlerden biri olarak görülmektedir. İkinci neden ise, hegemonya için toplumun her alanında, hatta siyaset ve devletin müdahalelerine en kapalı ve en mahrem alanlarda dahi mücadele veriyor olmasıdır. Dolayısıyla popüler iletişim araçları, bu savaşımın sürdürüldüğü önemli alanların başında gelmektedir³⁰⁹. Bu bağlamda düşünüldüğünde iletişim araçları, hegemonun egemen ideolojisinin toplumsal düşünceye yerleştirilmesi ve toplumsal rızanın elde edilmesi sürecinde egemen sınıfa hizmet eden ve onun hegemonyasını kurmasına yardımcı olan kitlesel silahlardır.

Hegemonyanın olduğu yerde, egemen sınıfların ekonomik çıkarlarının gözetilmesi öncelikli sorunların başında gelmektedir. Bu da demek oluyor ki, hegemonya sömürü ilişkilerini beraberinde getirmektedir. 21. yüzyılın konjonktürel yapılanması düşünüldüğünde, uluslararası işletmelerin postmodern dünyanın yeni hegemonları konumuna yükseldiği görülmektedir. Bu işletmeler, sahip oldukları ekonomik güç aracılığıyla siyasi ve askeri sistemleri etkileyebilmekte, çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Global Inc.'in 2004 yılında yapmış olduğu bir araştırmaya göre, dünya üzerindeki en büyük 100 ekonomiden 47'si ulus devlet, geriye kalan 53'ü ise çokuluslu şirketlerden oluşmaktadır³¹⁰. 2004 yılında yapılan bu araştırmada, 2001 ekonomik krizi sonrasında dahi şirketlerin % 53'lük bir orana sahip olması, 2015 yılında küreselleşmenin de etkisini arttırmasıyla birlikte bu oranı koruduğu

³⁰⁹ Erol Mutlu, **a.g.e.**, s. 125.

³¹⁰ Esra Nemli Çalışkan, **Uluslararası Yönetim Stratejik Bir Yaklaşım**, İstanbul: Beta Yayınları, 2011, s. 249.

ve ya yükselttiği tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD)'nın 2009 yılında yayınladığı rapora göre dünyadaki çokuluslu şirket sayısı 82.000 olup, bu şirketlere 810.000 yabancı bağlı şirket bulunmaktadır³¹¹. 2009 yılı verilerine göre bu şirketlerde toplam 77 milyon kişinin çalıştığı; 2010 yılında ise çokuluslu işletmelerin dünya çapında üretmiş oldukları katma değer yaklaşık olarak 16 trilyon dolar olarak kayıtlara geçmişti görülmektedir. 2010 yılında çokuluslu şirketlerin, küresel ekonomide yapmış oldukları ciro 33 trilyon dolar ve bu şirketlere bağlı şirketlerin katma değeri 7 trilyon dolardır. Dünya ihracatının 1/3'ünü, 6 trilyon dolar ile 2010 yılında da çokuluslu şirketler oluşturmaya devam etmiştir³¹². 2014 yılı sonunda uluslararası şirketlerin katma değeri, 7. 9 trilyon dolardır. Bu rakamın, 2015 yılında 1. 4 trilyon, 2016 yılında 1. 5 trilyon ve 2017 yılında 1. 7 trilyon artacağı tahmin edilmektedir³¹³. Elde edilen bu veriler ışığında, uluslararası işletmelerin kapitalist sistem içinde teşkil ettikleri yer ve bu aktörlerin sahip oldukları güç daha belirgin olarak görülmektedir.

Uluslararası işletmelerin bir ülke kadar güçlü bir ekonomiye sahip olması ve hatta bu ekonomik güç sayesinde siyasal yapıyı da yönlendirebilmesi, bu kurumların hegemonya sorunsalıyla karşı karşıya kalmalarını beraberinde getirmektedir. İşletmelerin paydaşları üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında, varlıklarını devam ettirebilmek ve meşruiyet kriziyle karşılaşmamak için toplumsal rızayı elde etmiş olmaları gerekmektedir. Hegemonya kuramı çerçevesinde, egemen sınıf konumundaki uluslararası işletmeler, faaliyet gösterdikleri toplum veya ülkelerde varlık gösterebilmek için öncelikle o toplum tarafından tanınmak dolayısıyla da rızalarını elde etmek durumundadır. Toplumsal bir sistem içerisinde düşünüldüğünde, herhangi bir işletmenin her ne kadar yasal prosedürleri yerine getirse de toplum tarafından kabul edilmemiş olması, o ülke sınırları içinde rahatlıkla faaliyette bulunmasını engelleyecektir. En basit örneğiyle çalışanlar açısından düşünüldüğünde, toplum tarafından kabul edilmemiş ve

³¹¹ United Nations Conference On Trade And Development, World Invesment Report Reforming 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development, Geneva: United Nations Publications, 2009, s. XXI.

³¹² United Nations Conference On Trade And Development, World Invesment Report 2011: Non-equity Modes of International Production and Development, Geneva: United Nations Publications, 2011, s. X, XIII.

³¹³ United Nations Conference On Trade And Development, World Invesment Report 2015: International Investment Governance, Geneva: United Nations Publications, 2015, s. IX..

rıza gösterilmemiş bir kurumda kimse çalışmak istemeyecek ya da motivasyonları düşük olacaktır. Bu durum da bir üst aşamada kuruma verimsizlik olarak geri dönecektir. Bu noktada işletmeler, toplum ile olan bağlarını güçlendirmek ve onların desteğini alarak faaliyette bulunabilmek için, KSS çalışmalarını kullanmaktadır.

Hegemonya kuramı çerçevesinde incelendiğinde işletmeler, sosyal sorumluluk çalışmalarını faaliyette bulundukları toplumun ve paydaşlarının rızasını elde ederek meşruiyetini haklı bir tabana yaymak için kullanmaktadır. Madalyonun bir yüzünde, pozitivist açıdan düşünüldüğünde, işletmeler KSS çalışmalarını toplumsal refahın artırılması ve iyi bir kurumsal vatandaş olarak görevlerini yerine getirmek için gerçekleştirirken; madalyonun diğer yüzünde, eleştirel kuram perspektifinden, KSS çalışmaları aracılığıyla işletmelerin kârlarını daha da fazla maksimize ettiği; dolayısıyla bu çalışmaların sadece toplumsal iyinin elde edilmesi için yapılmadığı çıkarımıyla karşılaşmaktadır.

Ticari bir amacı yerine getirmek için yola çıkan şirketler, bu süreçte sadece kâra odaklanarak yerküreye verdikleri zararı göz ardı etmektedirler. Sahip oldukları ekonomik ve siyasi güç düşünüldüğünde dev boyutlara ulaşan bu şirketler, etkinliklerinin sebep olduğu yıkım ve tahribatlar nedeniyle kitlelerin tepkisiyle karşılaşmaktadır. Sahip oldukları güç, tüketicilerinin onları tercih etmesinden kaynaklanan bu işletmeler, sosyal sorumluluk faaliyetleriyle kendilerine yöneltilen tepkileri yumuşatmaya, sorunların çözümüne katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Ve bu tutumları dolayısıyla toplum tarafından yine tercih edilerek, ödüllendirilmektedirler. 1990 yılında yapılan bir araştırmaya göre, tüketicilerin % 40'ının sosyal anlamda sorumlu davranmayan kurumları cezalandırdıklarını ve ürünlerini tüketmediklerini; % 25'inin ise sosyal anlamda sorumlu davranan kurumların ürünlerini satın alarak onları ödüllendirdikleri ortaya çıkarmıştır³¹⁴. Yeni Zelanda'da yapılan bir başka araştırmaya göre ise, tüketicilerin % 85'inin kâr amacı gütmeyen kuruluşları destekleyen işletmeleri daha duyarlı işletmeler olarak gördüklerini, % 65'inin de bu tür olayları desteklemek için bu kurumların ürünlerine daha fazla ödeyecekleri sonucunu ortaya çıkarmıştır³¹⁵. Bahsi geçen veriler, sosyal sorumluluklarını yerine getirerek, daha yaşanılabilir bir

³¹⁴ Ceyda Aydede, **a.g.e.**, s. 23.

³¹⁵ Yavuz Odabaşı & Mine Oyman, **Pazarlama İletişimi Yönetimi**, 7. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları, 2007, s. 341.

dünya gagesine hizmet eden kurumların toplum tarafından tercih edilerek ödüllendirildiğini ortaya koymaktadır. Sosyal sorumluluğun etik sorgulamasının başladığı bu noktada; toplum tarafından tercih edilme eyleminin, uzun vadede işletmenin sosyal sorumluluk çalışmalarına harcadığı paraları toplumdan geri aldığını ve işletmenin var olmasında büyük oranda kaynaklık ettiği sorunların çözümüne yönelik eyleminden çıkar sağladığı düşünülmektedir. Toplumdan aldığını topluma geri verme mantığına dayanan sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla işletme, topluma verdiğini uzun vadede fazlasıyla geri almaktadır.

Şirketlerin kime karşı bağlı ya da sorumlu oldukları sosyal sorumluluk literatüründe sıklıkla karşılaşılan sorunların başında gelmektedir. Şirketler büyümek ve kârlı olmak için öncelikle kendilerine ve hissedarlarına karşı sorumludurlar. Şirketler bu sorumluluğu yerine getirirlerken, faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkilerini görmezden gelecek ya da etkilerin faturasını başka insanlara ödeyebilecek kadar kârlı olmaya eğilimlidirler. Sosyal sorumluluk çalışmalarının çıkış noktasını ve nihai amacını oluşturan yerküre üzerindeki çeşitli sorunların var olmasında, uluslararası işletmeler başta olmak üzere ekonomik birimlerin çok büyük bir etkiye sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sorunların incelenmesi ve var olan durumun analizinin yapılması konunun hem sınırlarının daha net çizilebilmesi hem de işletmelerin bu süreçte ne denli etkiye sahip olduğunun ortaya çıkmasında önem teşkil etmektedir.

Sistem içinde ekonomik yapının kapitalizmin rekabetçi ve çıkarıcı mantığı ile işlediği, küreselleşmenin tüm değerleri alt üst ettiği, yeni toplumsal pratikler yarattığı bir dönemde; üretimden elde edilen gelirin toplum katmanları arasında eşit dağıtılmaması, ekonomik büyüme ve gelişmenin küresel ölçekte merkez ve çevre ülkeler yaratması sonucunda işletmeler dünya çapında kitlelerin tepkisiyle karşı karşıya kalmışlardır. Modernizmin büyük söylemlerini gerçekleştirememesi, dahası aydınlanma ve araçsal aklın dünya savaşlarına ve milyonlarca insanın ölmesine sebep olması; toplumsal krizlerin yaşanması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizliğin artması, temel insani ihtiyaçların karşılanamaması, insan hakları ihlalleri, kadın ve çocuk istismarı, ekolojik dengenin insan etkinlikleri sonucunda bozulması ve doğanın tahrip olması, hava, su, görüntü kirliliğinin bireyin yaşam alanını tehdit etmesi, sağlık sorunları ve salgın hastalıkların artması, şiddetin yaygınlaşması, gelişmiş olarak adlandırılan merkez

Ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri ve üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki emperyalist girişimleri, eēitim hakkının giderek yaşam standartlarıyla paralel hale gelmesi ve çalışmak zorunda olan çocuklar, kültürel istila ve yozlaşmalar, kültürel mozaiklerin yok edilerek tek bir dünya kültürü yaratılmaya çalışılması, tüketim toplumu yaratımı çabası vb. gibi olgular; kapitalist sitemin ve onun itici gücü olan şirketlerin çıkarıcı, kâr odaklı zihniyetinin sonuçlarından bazılarıdır. Bu sorunlardan bazıının derinlemesine incelenmesi sonucunda karşılaşılan tablo, sorunların zannedildiēinden büyük ve uluslararası işletmelerin bu süreçteki rollerinin ciddi boyutlarda olduēuna dair verileri içerisinde barındırmaktadır.

şirketlerin ekonomik amaçlarını gerçekleştirirken doēaya verdikleri tahribat canlı yaşamını yol olmakla karşı karşıya bırakmıştır. Dünyadaki her yaşayan sistem çöküş içindedir. Dünyanın destek sisteminin çöküş içinde olması, atmosfer başta olmak üzere tüm yaşamı destekleyen biosferin zarar görmesine neden olmaktadır. 21. yüzyılın postmodern bireyinin en büyük endişelerinden birini oluşturan evre sorunları; tarihin hemen her döneminde var olmakla birlikte, sanayi devriminden itibaren artan oranda dünyayı ve canlı yaşamını tehdit eder hale gelmiştir. Sorunun bu denli büyümesinin son yüzyılda artmış olması; sorunun temelinde endüstriyel faaliyetlerdeki artışın etkisini gözler önüne sermektedir. Hava, su, toprak kirliliēi, atmosferdeki gaz salınımının artması dolayısıyla ozon tabakasının giderek incelmesi, biyolojik eřitliliēin azalması, ormanların giderek yok olması vb. gibi evre sorunları dünya üzerindeki canlı yaşamının kalitesinin giderek düşmesine neden olmaktadır. evre sorunlarının bu denli ciddi boyutlara ulaşmasında en önemli etken ise endüstriyel atıklardır. rn ve hizmet üretiminde kullanılan kimyasalların, zararlı atıkların doēa ve canlı yaşamını tehlikeye atabilecek deniz, nehir, orman vb. gibi alanlara atılması, filtreleme yapılmadan endüstriyel gazların doēaya salınması, petrol gibi enerji kaynaklarının doēanın dengesini bozacak nitelikteki kazalar sonucunda denizlere dökülmesi gibi insan kusurlarından kaynaklanan eylemler evre sorunlarının başında gelmektedir. Özellikle canlı yaşamına ve saēlıēına zarar veren zehirli atık kimyasallar, 1940'lı yıllardan itibaren son 70 yıllık periyotta üretilmeye başlanmıştır. Petrol şirketleri tarafından moleküllerine ayrılan petrolün, kimyasal olarak kullanılmaya başlanması sonucunda sentetik ürünler yaygınlaşmaya başlamıştır. Tekstil, kişisel bakım ürünleri ve ilaçlama

gibi alanlarda kullanılan sentetik kimyasallar; canlı yaşamını ve doğanın dengesini derinden etkilemiş, türlerin yok olması tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Şirketler ürünlerinde kullandıkları sentetik kimyasalların etkilerini bilmelerine rağmen, kârlarını arttırmak amacıyla, bu kimyasalları kullanmaya devam etmişler ve etkileri göz ardı etmişlerdir. Çalışma alanlarımıza, havamıza, suyumuzla karışan sentetik kimyasallar; kanser başta olmak üzere doğum bozuklukları gibi birçok sağlık problemine neden olmaktadır. Dünyada kansere yakalanma oranı giderek artmakta sadece 2015 yılının ilk 6 aylık sürecinde, 3.997. 680 milyon kişinin kanserden öldüğü kayıtlara geçmiştir³¹⁶. Kanser ve nüfus artışının devam etmesi ve nüfustaki yaşlanma eğilimine göre, 2025 yılında 19. 3 milyon kanser vakasının görüleceği tahmin edilmektedir³¹⁷. Kanser başında geldiği sağlık sorunları, şirketlerin ürünlerinde kullandıkları sentetik kimyasallar, hava ve su kirliliği gibi etkenlere bağlı olarak giderek artan oranda canlı yaşamını tehdit etmektedir. Burada düşünülmesi gereken nokta, verilen zararın farkında olunmasına rağmen, kâra odaklı bir yapıyla eylemlere devam edilmekte olunmasıdır. Sektör olarak birbiriyle iç içe geçmiş bir yapı sergileyen kapitalist sistemin, ilaç sanayisi ve sağlık sigortaları üzerinden oldukça yüksek meblağlar kazandığı düşünüldüğünde, Michael Moore'un da belgesellerinde dikkat çektiği üzere, var olan bu sorunlar üzerinden uluslararası şirketlerin elde ettikleri kârın, sorun ve çözümleri arasındaki ilişkinin sorgulanmasını gerektirmektedir.

Canlıların yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan solunum, sindirim, fotosentez gibi süreçlerin temel girdisinin hava olduğu bilimsel bir gerçektir. Temiz havanın en büyük kaynağı olan oksijenin üretilmesinde ise en önemli damar ormanlardır. Oksijeni üreten ve karbondioksit emisyonu gerçekleştiren ormanların, özelleştirilmesi ve endüstriyel kaynak olarak kullanılması dolayısıyla, 2015 yılında yok olan orman alanı, 2.529. 725 hektar; karbondioksit emisyonu (CO2) ise 17.558.530.941 tondur. Yine bu yıl içinde, yerküreye salınan endüstriyel zararlı atıkların oranı,

³¹⁶ Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

³¹⁷ Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kanser Daire Başkanlığı, <http://kanser.gov.tr/daire-faaliyetleri/kanser-istatistikleri/860-yeni-d%C3%BCnya-kanser-istatistikleri-yay%C4%B1nland%C4%B1.html>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

4.763.364 tondur³¹⁸. Bu verilerin sembolize ettiği gerçeklik, kapitalizmin daha fazla kâr elde etme içgüdüsiyle açgözlülüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Ruşen Keleş ve Can Hamamcı Çevrebilim adlı eserlerinde, yetişkin bir insanın hayati fonksiyonları için günde ortalama 14 kg. havaya, 2 kg. suya ve 1, 4 kg. besin maddesine gereksinimi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yapılan tahminlere göre, insanların kullanabileceği su miktarının 350.000 km³'ü yüzeysel sulardan, 150.000 km³'ü yeraltı sularından ve 13.000 km³'ü atmosferik sudan meydana geldiği belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında uluslararası işletmelerin faaliyetlerinin zararlı atık, gaz salınımı vb. gibi etkileri dolayısıyla hava, su ve toprak kaynaklarının kirlendiği ve bireyin temel gereksinimlerini karşılamada sorunlar yaşadığı ya da yaşayacağı kaçınılmaz bir sonuçtur.

Bilim adamları tarafından, dünya nüfusunun 3/2'sinin 2025 yılından önce temiz içme suyu bulamayacağı tahmin edilmektedir. Bu durum gezegenin temel kaynaklarından biri olan ve canlı yaşamının en önemli ihtiyaçlarından biri olan suyun kontrolü üzerinde şirketlerin uluslararası bir rekabetin içinde olacaklarının sinyallerini vermektedir. Geçmiş dönemde örneğine rastlanan bu rekabete Bolivya'da tanık olunmuştur. 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında, Bolivya'nın üçüncü büyük şehri olan Cochabamba'nın kamusal su hizmetlerinin özelleştirilerek ABD kökenli Bechtel şirketine işletmesinin verilmesiyle, suyun ücreti % 300 artış göstermiş ve halk bu bedeli ödeyemeyerek, borçları karşılığında evlerinden çıkarılmakla karşı karşıya kalmıştır. Hiçbir temel ihtiyacına karşılayamaz duruma gelen halkın, ülkedeki yasa ve düzenlemeler aracılığıyla doğadaki yağmur sularını bile biriktirmeleri yasaklanmıştır. Tüm bunların üzerine ayaklanarak tepkisini gösteren halk Bolivya hükümetinin baskı ve şiddetiyle karşılaşmış, halk bastırılmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu olay sonucunda kazanan halk olmakla birlikte, burada dikkat çeken nokta; devletlerin uluslararası şirketlerin ve kapitalizmin bir aracı haline gelerek; şirket ile toplum arasından bir kalkan olarak kullanılmasıdır. Geline bu nokta, küreselleşmenin 21. yüzyıl dünyasına en büyük hediyelerinden biridir.

Kapitalist sistemin devamını sağlayabilmesi için sürekli olarak ürün üretmesi ve ürettiği bu ürünleri tüketen kitlelere ihtiyacı vardır. Bunun devamlılığının sağlanması

³¹⁸ Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

için de nüfusun sirküle edilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations)'nın 2015 yılı verilerine göre dünya nüfusu, 7.324.786.00 milyardır³¹⁹. Dünya nüfusunda yaşanan büyük artış besin ihtiyacına duyulan talebi de arttırmış, gelir dağılımında eşitsizlik ve kaynakların eşit dağıtılmamasından dolayı dünyada 795 milyon kişinin kronik açlık çektiği kayıtlara geçmiştir. Bu rakamın, küresel bazda incelenmesi sonucunda, kıtalara göre açlık dağılımının şu şekilde olduğu görülmektedir. Güney Asya, % 35. 4; Doğu, Batı ve Güney Doğu Asya, % 28. 3; Güney ve Kuzey Afrika, % 28. 2, gelişmiş ülkeler ise % 1. 8 oranında açlıkla boğuşmaktadır³²⁰. Günümüzde dünya nüfusunun % 10'u toplam dünya gelirinin yüzde yetmiştenden fazlasını elde ederken; dünya nüfusunun neredeyse yarısı, günlük olarak 2 dolar yoksulluk sınırının, 6/1'i ise 1 dolar yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Her gün ortalama 20.000 kişi açlık nedeniyle hayatını kaybetmektedir³²¹. Konunun daha da ilginç olduğu nokta ise Apple, Samsung, Microsoft, Nokia, Hewlett Packard, Nike gibi sektöründe önemli öncü uluslararası şirketlerinin üretim noktalarının çoğunluğunun Çin, Endonezya, Tayvan başta olmak üzere Asya ülkelerinde toplanmış olduğudur. Dünyadaki yoksulluğun dağılımına bakıldığında, en yoksul ve açlık sınırını yaşayan bölge olarak dikkat çeken Asya ülkeleri, bu şirketlerin kârlarını maksimize etmek için, kadın ve çocukların da dâhil olduğu olumsuz çalışma şartlarında, uzun süreler boyunca çalışmaktadırlar.

Kapitalist sistemin düzenini korumasının en önemli aracı emeğin sömürülmesidir. Elde edilen bulgulara göre, etiket fiyatı 14. 99 dolar olan bir tişört için, bu tişörtü yapan çalışana 0.03 dolar ödendiği; fiyatı 178 dolar olan bir ceket içinse çalışana yaptığı her ceket için 0. 74 dolar ödendiği belirlenmiştir. Çalışanların adil ücret politikasıyla yönetilmediği şirketlerde etik açıdan sorgulanması gereken en önemli noktalardan bir diğeri ise, bu ürünlerin etiketlerinde; ürünün satışından elde edilecek gelirin belirli bir kısmının çocuk yardım kuruluşlarına bağışlanacağı bilgisinin yer almasıdır. Durumun trajik yanı, bu ürünleri üretenlerin çocuk yaşta olması; başka bir deyişle, okulda eğitim alması gereken ya da oyun alanında olması gereken çocukların

³¹⁹Food and Agriculture Organization of the United Nations, http://faostat3.fao.org/browse/O/*/E, Erişim Tarihi: 01.06.2015.

³²⁰Food and Agriculture Organization of the United Nations, The State of Food Insecurity in the World Report, Fao Publication, 2015, s. 10.

³²¹Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

kapitalist sistemin çarkında sömürülmesidir. Burada sorgulanması gereken başka bir nokta ise, yardıma muhtaç, hayatlarını idame ettirebilecek temel imkânlardan yoksun ülkelerin, düşük ücretlerle çoğu zaman çocuklarda dâhil olmak üzere bütün bireylerinin çalışmak zorunda olduğudur. Böyle bir yapıda, bu ülkelere sermaye ve iş imkânı sağlayarak onlara yardım ettiğini savunan ve sorumlu davranışta bulunduğu algısını yaratarak kendini bu şekilde konumlandıran şirketler, kendilerine göre iyi bir eylemde bulunmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, o ülkenin neden bu şartlarda olduğu, neden hayatını idame ettirecek temel imkânlardan yoksun olduğudur. Hayatını devam ettirebilmek için para kazanması gereken çocukların, eşitin daha eşit olduğu bir dünyada kapitalist sistemin azınlığını oluşturanların çıkarlarını arttırmak için çalışmak zorunda oluşu; sistemin varlığını ve gücünü korumak için dünyanın geri kalanını köleleştirerek sömürmesinin sonucudur. Dominik Cumhuriyeti'nde Nike firmasının bir günlük iç maliyet hesabını ortaya çıkaran belgelere ulaşılması, firmaların ürünlerinden elde ettikleri kâr ve çalışan ücretleri arasındaki uçurumu gözler önüne sermektedir. The Corporation isimli belgesele konu olan bu olay, her işlem için bir zaman çizelgesi çıkaran Nike'ın 22 işlem sonunda; 6. 6 dakika da gömlek üretimi yapan çalışanlarına 0.08 dolar ödediğini ortaya çıkarmıştır. Bu rakamlara göre, çalışan ücretleri; ürün satış bedelinin % 1'inin 10/3'ü kadardır. Bu örnek, kapitalizmin bireyleri sömürdüğüne açık bir göstergesidir.

Tüketim toplumunun yaratılması için sürekli sahte ihtiyaçlar oluşturulmakta, tüketimi arttırmak için popüler kültür ve moda söylemleri yaratılmaktadır. İhtiyaçlar yaratıldığında ise oluşan talebi karşılamak için, gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkelerindeki ucuz işgücü kullanılmakta; başta kadınlar olmak üzere çocuk işçiler kapitalizmin iş gücünü oluşturmaktadır. Özellikle çocukların çalıştırılması; Nestle, Apple, Nike gibi uluslararası öncü firmaların başvurdukları bir uygulama olarak örnekler barındırmaktadır. Çocukların işçi olarak çalıştırılması sistemin tatmin noktasını oluşturmamaktadır. Kapitalist sistemde çocuklar için pazar yaratılması ve çocukların belirli ürünleri talep etmesi için reklam, çizgi film gibi medya içerikleriyle manipüle edilmesi için ciddi paralar harcanmaktadır. Çocukların yarının tüketicisi, potansiyel müşterisi olduğu dünyada sistem, çocukları tüketim toplumunun bir parçası haline

getirmeye küçük yaşlarda başlamaktadır. Bu ilişkide şirketin elde ettiği çıkar, yapılan uygulamanın etik olup olmadığının üstünü örtmektedir.

Şirketler, yabancı pazarları güvence altına almak ve kazançlarını arttırmak için, faşizmi andıran şirket despotizmini bir araç olarak kullanmışlardır. Şirketlerin güçlerini arttırmak için devlet ve onun kurumlarını bir araç olarak kullandığı Bolivya örneğinde bariz olarak görülmüştür. Bir diğer örnek ise ABD'nin askeri gücünün şirketlerin lehine kullanılmasıdır. ABD askeri kuvvetleri, bağlı bulundukları sistemin gücünü arttırmak için sayısız eylemde bulunmuştur. Bunlardan biri, ABD Deniz Kuvvetleri'nde görevli olan general Smedley Darlington Butler tarafından ifade edilmektedir. General Butler, Amerikan petrol şirketleri için Meksika'yı; National City Bank için Haiti ve Küba'yı, Brown Brothers için Nicaragua'yı; şeker çıkarları için Dominik Cumhuriyeti'ni; U.S. Fruit için Honduras'ı; Standart Oil için Çin'i sindirici eylemlerde bulunduğunu kendi ifadeleriyle kabul etmiştir. Hükümetlerin, 50-60 yıl öncesindeki şirketler üstünde kurmuş oldukları baskı ve etki alanı bugün tam tersine dönmüştür. Küreselleşmenin çok büyük bir paya sahip olduğu güç ilişkilerinin dönüştüğü günümüzde; şirketler ülkeleri ve hükümetleri yönlendiren ve kendi çıkarları doğrultusunda gerekirse iç savaş, kargaşa ve kaos yaratabilecek potansiyelde güce sahip olmuşlardır. Bunun en çarpıcı örneği ise, ABD'nin Irak'ı bombaladığı 1991 yılında, petrol fiyatlarının varil başına, 13 dolardan, 40 dolara yükseldiğinde görülmektedir. Savaşta yakılan her bir petrol kuyusuyla daha da artan bu fiyat, özellikle petrol ve silah üreten şirketlerin kaotik ortamlardan kazanç elde ettiklerine dair somut verileri gözler önüne sermektedir.

20. yüzyılın tipik kapitalist şirketi; koparıcı, hırslı, savurgan, istismara eğilimli, kâr odaklı, faaliyetlerinde dünyanın dengesini bozan atık vb. zararlı ürünler üreten ve bunların biosfere karışmasını sağlayan bir görünüme sahiptir. Kapitalist sistemin etik dışı örneklerle dolu geçmişi; sosyal sorumluluğun yaşanan bu olaylar üzerine, kitleleri yumuşatma ve sisteme tabi kılma çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmasına katkı sağlamıştır. Geçmiş dönemlerde şirketlerin etik dışı uygulamaları yerküre üzerinde büyük yankılar uyandırmış ve kitlelerin şirketlere karşı tepki geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Bu örneklerden en çok yankı uyandıranları ise, Enron, Parmalat ve Worldcom skandallarıdır.

Enron bir enerji şirketi olarak 1985 yılında ABD’de kurulmuş, kısa bir sürede birçok alanda faaliyet gösteren, 2000 yılında toplam geliri 100 milyar doları bulan Amerika’nın önemli ve gelişme gösteren şirketlerinden biri olmuştur. 2000 yılı itibariyle toplam aktif geliri 65. 5 milyar dolar olan ve 40 ülkede 21. 000 kişiye istihdam sağlayan Enron, yasadışı muhasebe etkinlikleriyle risk ve zararların bilanço dışına taşınması skandalıyla karşı karşıya kalmıştır³²². Hisse değerlerini arttırmak için yıllık gelirini fazla gösteren Enron, yasadışı bu uygulamanın ortaya çıkmasının ardından bir yıllık süreçte hisse değerlerinin kademeli olarak düşmesiyle birlikte, 2002 yılında iflasını istemek durumunda kalmıştır. Enron’u denetleyen şirket olan Arthur Anderson’ın da bu yolsuzluğa sessiz kalması ve yaşanan bu olay, işletmelere karşı toplumda güven ortamının zarar görmesine neden olmuştur. Bir diğer skandal ise, Parmalat skandalıdır. İtalya menşeli bir şirket olan Parmalat, 30 ülkede faaliyet gösteren ve 36. 000 çalışanı olan bir şirkettir. Parmalat 2000’li yılların başında bütçede usulsüzlük ve muhasebe kayıtlarında sahte evrak kullanmakla suçlanmış, şirketin sahibinin 4 milyar Euro’yu bulan bir rakamı zimmetine geçirdiği ortaya çıkmıştır³²³. Enron skandalıyla arasında benzerlikler bulunan bu olay, dünya medyasında büyük yankılar uyandırmış ve süreç şirketin 2003’te yönetiminin el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Yaşanan olaylar güvensizlik ortamını daha da derinleştirmiş ve kurumsal yönetim konusunu gündeme taşımıştır. Yaşanan büyük bir diğer skandal ise, ABD’nin en büyük ikinci telekomünikasyon şirketi olan Worldcom’ a aittir. Enron sonrası 2008 yılına kadar, ABD’deki en büyük skandal olarak görülen Worldcom skandalı, şirketin muhasebe kayıtlarında bilançolarını fazla göstererek, kârını kâğıt üzerinde, 3. 8 milyar dolar fazla göstermesi üzerine patlak vermiştir. 2000’li yılların başında skandal patlak vermeden önce, 65 ülkede 85. 000 çalışanı bulunan Woldcom, olaydan sonra hisse değerlerinin düşmesi üzerine iflas sürecine girmiştir³²⁴. Bu örneklerle ek olarak, şirketlerin hatalarından kaynaklanan ve etkileri uzun yıllar devam eden olaylardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

³²² BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1780075.stm>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

³²³ Wold Finance, <http://www.worldfinance.com/home/special-reports-home/the-parmalat-scandal>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

³²⁴ The New York Times, <http://www.nytimes.com/2002/07/22/us/worldcom-s-collapse-the-overview-worldcom-files-for-bankruptcy-largest-us-case.html>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

- Exxon Valdez, Alaska’da 10. 8 milyon galon petrolün denize sızması sonucunda, 125 milyon dolar ceza ödemiştir.
- General Electric, federal hükümeti dolandırmaktan dolayı, 9. 5 milyon dolar ceza ödemiştir.
- Mitsubishi, anti tekel uygulamalarından dolayı suçlu bulunmuş ve 1. 8 milyon dolar ceza ödemiştir.
- IBM, yasadışı ihracattan suçlu bulunmuş ve 8. 5 milyon dolar ceza ödemiştir.
- Eastman ve Kodak, çevreye verdikleri zararlardan dolayı suçlu bulunmuş ve 1 milyon dolar cezaya çarptırılmıştır.
- Pfizer, anti tekel uygulamalarından dolayı suçlu bulunarak, 20 milyon dolar cezaya çarptırılmıştır.
- Sears, etkinliklerinden dolayı suçlu bulunarak, 60 milyon dolar; Roche ise 500 milyon dolar cezaya çarptırılmıştır.

Burada yasanın dinlenip dinlenmemesi bir maliyet sorunu olmaktadır. Yakalanma ihtimali ve yaptırımlar; uyma maliyetinden az ise şirket bu yasalara uymamayı tercih etmektedir. Başka bir deyişle, etik dışı tüm uygulamaları engellemek adına caydırıcı yaptırımlar gerekmektedir.

Ticari bir amacı gerçekleştirmek üzere yola çıkan hemen hemen hiçbir kurum, etkinliklerinin bir takım sorunlara yol açacağını tahmin etmekle birlikte, bunu özellikle arzu etmezler. Başka bir deyişle, sorunlara kaynaklık etme niyetiyle faaliyetlerine başlamazlar. Ancak rekabet ve hırs temeline dayanan kapitalizm, şirketlerin kârlarını arttırmaları için sürekli olarak onları güdülemekte ve bunun için her yolun kullanılabileceğini dikte etmektedir. Daha fazla kazanç hırsıyla şirketin, sebep olduğu sorunları görmezden gelerek hasıraltı etmesi, kapitalist sistemin yarattığı kültürün bir parçasıdır.

Hegemonya kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, işletmelerin yerküreye ve ekolojik sisteme bu denli büyük zararlar vermesi, toplum nezdinde kabul edilebilir bir durum olmamaktadır. 21. yüzyılın postmodern dünyasında iletişim teknolojileri sayesinde dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen bir gelişmeden anında haberdar olunması, dünyanın küresel bir köye dönüştüğünün kanıtını oluşturmaktadır.

Bilgi toplumunda, varlığını bilgiye dayandıran birey, çevresinde gerçekleşen her türlü gelişmeyi takip etmekte ve kendisi bir bilgi kaynağına dönüşerek bu veriyi yaymaktadır. Böyle bir konjonktürel yapıda hiçbir gerçeğin saklı kalamayışı ve bilinç seviyesi giderek artan öznenin, küresel boyutta ekolojik dengenin bozulmasına ve insani değerlerin etik dışı uygulamalarla tahrip edilmesine tepkisi kaçınılmaz hale gelmektedir. STK'ların varlığıyla gücüne güç katan bireylerin, seslerini daha yüksek duyurabilmesi, uygulamalarından dolayı çevreye ve paydaşlarına zarar veren, olumsuz etkilerde bulunan işletmeleri de git gide tedirgin etmektedir. Bilinç seviyesi yüksek ve örgütlenen bu kamuoyunu karşısına almaması gerektiğinin farkında olan işletmeler; toplumsal beklentileri karşılayarak, refah seviyesini yükselterek ve toplumsal iyiye ulaşılması için çaba harcayarak, çeşitli sistemlere verdiği zararları telafi etmeye çalışmaktadır. Verdikleri zararı görmezden gelip tepkisiz kalan işletmeler ise, yeni toplumsal yapılanmada tercih edilmeyen, dolayısıyla da kaybeden tarafta yer almaktadır.

Şirketlerin canlı bir kişi olmadığı, tüzel bir varlık oldukları göz önüne alındığında; şirket eylemlerini gerçekleştirenlerin şirketi oluşturan bireylerin özellikle yönetici kesimi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yapılan faaliyetlerin sonucunun bir zihniyetin ürünü olduğu ve bu zihniyeti de şirketi yönetenlerin oluşturduğu dikkat çekmektedir. Örneğin; tarımla uğraşan kesimin sürekli olarak tohum almasını isteyen sistem, intihar geni taşıyan tohumlar üreten ya da sadece bir mevsim ürün vermek üzere tasarlanan tohumlarla tüketimi sürekli kılarak hizmet ettiği zihni yapılanmayı açığa çıkarmaktadır. Şirketlerin bu süreçte yaptıkları temel eylem, doğaya ve doğanın içinde bulunan her canlıya ait olan kaynakları yağmalamak yoluyla varlığını devam ettirmektir. Günümüzde bu zihni yapılanmayı oluşturduğu söylem ve ideolojilerle destekleyerek sosyal sorumluluk anlayışını bir araç olarak kullanan halkla ilişkiler, sistemin önde gelen ambalaj yaratıcılarından biridir.

İkna edici iletişim çalışmaları; kişilerin, grupların ya da kitlelerin belirli bir yönde kanaat edinmeleri ve edindikleri bu kanaat doğrultusunda davranmalarını amaçlamaktadır. Bu davranış örüntülerini elde etmek içinse; davranışların oluşmasını isteyenler tarafından, propaganda, reklam, halkla ilişkiler gibi iletişim formları kullanılmaktadır. Bu iletişim formlarından özellikle halkla ilişkiler, sistemi yöneten güçlerin iktidarı elde etme ve devam ettirme konusunda başvurdukları etkinliklerin

başında gelmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde halkla ilişkiler disiplini sadece kamu yönetimlerinin değil; kitleler üzerinde etki bırakmak isteyen tüm kurumların başvurdukları bir iletişim mekanizması haline dönüşmüştür. Ortaya çıktığı dönemden itibaren halkla ilişkiler disiplininin ideolojik yapısı; kapitalist sistemin devamını sağlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirerek işlemekte; disiplin, egemen güçlerin iktidarlarını sağlamlaştırmaya ve çıkarlarını korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Son zamanlarda sosyal sorumluluk kavramıyla şirketlerin meşruiyetini sağlamaya girişen halkla ilişkiler; bu çalışmaları kurumun kârlılık düzeyini artırmak, çıkarlarını maksimize etmek ve toplum tarafından kabullenilmesini sağlamak amacıyla kullanmaktadır.

Tarihin eski dönemlerinde, kitlelerin belirli bilinç formlarına erişmesi sakıncalı olarak görülmüş; düşünme eyleminin, iktidarın gücünü zayıflatacağı kabul edilmiştir. Bugün gelinen noktada, güdümlü bir bilinç yaratılarak, kitleler yine egemen güçlerin çıkarları paralelinde yönetilmektedir. Kitlelerin; ne istediği, neyi seveceği, neyi tüketeyeceği, neye inanacağı, neyi dinleyeceği, neyi izleyeceği, neyi okuyacağı en önemlisi de ne düşüneceği hegemon güç tarafından belirlendiği günümüzde, sosyal sorumluluk; kitlelerin, egemen sınıfın istek ve beklentilerine uygun noktalara çekilmesini için yürütülen bilinçli manipülasyon çalışmasıdır.

21. yüzyılın küresel yapılanması düşünüldüğünde; siyasal, askeri ve ekonomik sistem birbirinden ayrı güç odaklarından değil, uluslararası denetimi elinde tutan ‘şirket’lerden oluşan bir üst sınıfın elinde toplanmıştır. Bu ilişki ağı içinde çevresinden gelen birçok uyarıcı ve etkiye açık olan birey, gündelik yaşamın alışkanlık haline gelen pratiğini aşacak güçten yoksun ve bu yaşamı kavrayıp yönetebilecek yetkinlikten uzak bir görüntü sergilemektedir. Böyle bir yapıda özellikle, kitle iletişim araçları ve Gramsciyan söylemle organik ve geleneksel aydınlar; kafası karışık ve güç ilişkilerini kavrayamayan kitleleri, üretilen ürün ya da hizmetlerin potansiyel kullanıcıları olarak kapitalist sistemle uyumlu kılmaktadır. Bu yapıların en güçlü araçlarından biri ise KSS çalışmalarıdır. Egemen gücü elinde bulunduran sınıf; kitleleri, gücünü meşru kılmak için egemen ideolojiyle şekillendirmeyi kendine amaç edinirken bu yolda faaliyet, karar ve kapitalini haklı ve meşru kılma, itibarını yapılandırma görevini halkla ilişkiler uzmanlarına bırakmaktadır. Halkla ilişkiler, kurum ile hedef kitlesi arasında köprü olma

görevini, şirketin çıkarları lehine asimetrik bir iletişime çevirerek mesleğe yönelik etik sorgulamanın temeline oturmaktadır.

Postmodern dünya kisvesi altında sürekli gözetilen bir panoptikonda yaşayan bireyin etrafı açgözlü, kendi çıkarlarını maksimize edecek eylemler dışında hiçbir şey düşünmeyen şirketler ile çevrelenmiştir. Kapitalizm, kitlelere geniş özgürlük alanları oluşturulduğu algısını yaratarak, onları dar bir kafese mahkûm etmektedir. Geliştirdiği eğlence ve medya araçlarıyla da bu kafesin sınırlarını bulanıklaştırmakta, belirginliğini yumuşatmaktadır. Böylelikle birey, bu sınırların ya hiç farkına varamamakta ya da bu sınırları ortadan kaldırma gücünü kendinde bulamamaktadır. Kapitalist hegemonya, gücünü önceleyecek, varlığını güçlendirecek yapıları oluşturmayı amaçlamaktadır. Kârı ve elde edilen çıkarları arttırmayı amaç edinen uygulamalar; yönetsel işleyiş ve olumsuz etkileri olan eylemlerin sonuçlarını sorun etmeyecek kitleler; karar ve eylemleri sorgulamayacak, araştırmayacak itaatkâr, teslimiyetçi, rıza gösteren, baskılanmış, sindirilmiş, zihni kontrol edilmeye ve yönlendirilmeye hazır bireyler, kapitalist hegemonyanın arzu ettiği bir kitleyi sembolize etmektedir. Bunun dışında gerçekleşecek olan eylemler, sistemin kolluk kuvvetleri tarafından dağıtılmakta ve kitleler pasifize edilmektedir. Bu güç ilişkisi içinde, kapitalist sistemin çarkını döndüren işletmeler; aptallaştırılmış, tüketim kültürünün kölesi haline getirilmiş, şirket etkinliklerini ve bu etkinliklerin sonuçlarını sorgulamayan, kendilerine verileni olduğu gibi kabul eden sadece tüketmeye odaklanmış bir toplum yaratmayı; bunun içinde ideolojik söylem ve etkinlikleriyle toplumun beğenisini, sempatisini ve desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Kitlelerin deyim yerindeyse suyuna giderek; çıkarlarını hiçbir tepkiyle karşılaşmadan elde edebileceği toplumsal kalıplara sokulmuş kitleler oluşturabilmek adına, iyi bir kurumsal vatandaş gibi davranan işletmeler, toplum tarafından kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirdiği algısını yaratarak, toplumsal modelleme projesini uygulamaya sokmaktadır. Kapitalizmin hegemonyasını kurma sürecinde KSS çalışmaları, ideolojik hegemonyanın kurulmasında, sistemin gücünün meşrulaştırılmasında bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. Şirketler, KSS çalışmaları adı altında, kapitalist sistemin hegemonik iktidarını güçlendiren sempati ve rızayı üretmektedir.

Bir durumu analiz etmek, sorunun derinine inerek çözüm bulmak için; sorunla bağlantılı olabilecek tüm çevre birimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Soruna neden olan yapıların analizi, sorunun çözümünü de içinde barındırmaktadır. Bugün küresel anlamda yaşanan ekonomik sorunlar, çevre sorunları, toplumsal ve kültürel sorunlar sistemin açgözlülüğünün büyük oranda etkili olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Tüm insanların eşit olarak kabul edildiği bir dünyada, bazılarının daha eşit olduğu ve bu kişilerin egemen sınıf olarak sistemin azınlığını oluşturduğu muhakkaktır. Kapitalist sistemin kendi varlığını koruyabilmesinin yolu, bireyin maddi ve manevi olarak sömürülmesinden geçmektedir. Sistem; bireyin daha iyi bir dünyada yaşama, gelecek kuşaklara daha güzel bir dünya bırakma arzusunu gerçekleştirmek için sahip olduğu duyarlılık ve çabayı kendi çıkarları için KSS kisvesi altında kullanarak, bireyi sisteme daha sıkı bağlarla tabi kılmaktadır. Hiçbir hareket alanı kalmayan birey, şirketler tarafından sorumluluk hassasiyetinin yerine getirildiğini düşünerek, daha fazla motivasyon ve verimlilikle sistem için çalışmakta ve ona sadakatle bağlanmaktadır.

Sorunları yaratarak, varolan sorunların çözümüne yönelik eylemde bulunmamak ya da yüzeysel etkinliklerde bulunmak; KSS çalışmalarının istek ve gönüllülük temelinde yapıldığı gerçeğinin etik açıdan sorgulanmasını beraberinde gerektirmektedir. Şirketler, tasarladıkları sosyal sorumluluk projeleri aracılığıyla doğrudan reklam yapamazlar ancak, sürdürülebilir dünya kurgusuyla bir yaşam şeklinin reklamını yapabilirler. ‘O’ markanın ürünü satın alındığında, o yaşam şekline ve daha güzel bir dünyaya katkıda bulunduğu hissettirilen, algısıyla oynanan birey iletişim stratejisi ve sosyal sorumluluk çalışmalarında yaratılan inandırıcı hikâyelerle algılarının yönetildiğinin farkına bile varamaz.

Şirketler uluslararası yapılanmada ulaştıkları büyük güç ile kitlelerin dikkatini çekmekte, özellikle bu gücün azınlık bir grubun elinde toplanmış olması; kitleleri kaynakların eşit dağıtılmadığı, yoksunluk ve yoksulluk içinde, temel insani ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olarak yaşayan insanların var olduğu bir dünyada, şirketlerin varlıklarının ve güçlerinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Bu sorgulamadan kurtulmak, verilen tepkiyi yumuşatmak, kitleleri sakinleştirmek ve en önemlisi de sahip oldukları bu güç ve imkânları meşru bir temele oturtmak için şirketler gönüllü kuruluşlara ve sosyal sorumluluk çalışmalarına yönelmektedirler. Hegemonyayla ima

edilen en önemli nokta, tahakküm ilişkilerinin zor ve baskı yoluyla değil; kültürel yapıyla sağlanmasıdır. Egemen güç olarak, ekonomik süreçler üzerinde başat güce sahip olan şirketler (hegemon); amaçlarını maksimum düzeyde gerçekleştirebilmek adına, toplumun yaşam biçimini, yaşam pratiklerini, duyarlılıklarını ve endişelerini kullanmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de en etkili silahları, sosyal sorumluluk çalışmalarıdır. Yerkürede yaşanan felaket ve olumsuzluklardan dolayı kitlelerin yumuşak karnı olan sosyal sorumluluk anlayışı; işletmeler tarafından, güç ilişkilerinde üstünlük elde etmek ve bu gücün toplum tarafından onanmasını sağlamak, bu gücü meşru ve haklı bir temele yerleştirmek için kullanılmaktadır. Şirketlerin, varlıklarının, güçlerinin ve kitleler üzerindeki etkilerinin sorgulandığı bir konjonktürel yapılanma içinde, Lippman'ın işaret ettiği, görülmeyen bir şekilde kitlelerin 'rızasını yaratma' sanatı, sosyal sorumluluk anlayışının kitlelerin meşruiyetini kazanma göreviyle kesişmektedir. Kapitalist sistemin ve onun uzuvları olan şirketlerin bugün en korktukları şey, radikal düşünen, sorgulayan, direnen ve karşıt fikirlere sahip, tepkisini dile getiren kitlelerdir.

Yerküreye ve canlı yaşamına verdikleri zararlar düşünüldüğünde, haklı bir tepkinin odağında olan şirketler Walter Lippmann'ın bakış açısına göre, KSS çalışmalarıyla kendileri ve diğerleri arasına görünmez bir sınır koymaktadır. Lippmann; halk yerini bilmeli ve olaylara seyirci kalmalıdır mottosuyla, kapitalist sistemin zihinsel yapısını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde KSS, kitlelerin sesini kısmak, yapılanlara seyirci kalmalarını sağlamak ve sistemin kendini meşru kılmak için kitlelerin rızalarını elde etme çabasıdır.

KSS; kapitalist sistem içinde kâr kaygısıyla ve çıkarları maksimize etme amacıyla yönetilen işletmelerin; elde ettikleri kâr ve gücü toplumun gözünde meşrulaştırmak, haklı bir tabana dayandırmak için yaratılan bir kavramdır. Başka bir deyişle bu çalışmalar; toplumun rızasını elde etmek, toplum gözünde olumlu bir imaj ve itibara sahip olmak; kitlelerin zihinlerinde 'sorumlu işletme' konumuna yükselmek yoluyla; çıkarları garanti altına almanın şık bir ambalaja sarılmış halidir. KSS çalışmaları aracılığıyla, kapitalizmin sadece hırslı, güç ve kâr odaklı, sonuca ulaşmak için her yolun mubah sayıldığı algısı yumuşatılmaya ve var olan 'vahşi' imajı kırılmaya çalışılmaktadır. Çevresel sorunların son zamanlarda en üst seviyeye ulaşması, türlerin

yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalması, iklimsel değişikliklerin canlı yaşamını tehlikeye sokması, insanların ortak yaşam alanlarının tehdit altında olması, toplumsal ve küresel ölçekte yaşanan etnik çatışmalar, iç savaşlar, yoksulluk, açlık vb. gibi sorunlar; kitlelerin dikkatini ve tepkisini çekmiş, küresel anlamda STK ve duyarlı kitlelerin işbirliğiyle, bu sorunlara kaynaklık eden işletmelere karşı protesto ve eylemlerin düzenlenerek, tepkinin açığa çıkması gündeme gelmiştir. Şirketler; yaşadıkları skandallar, gerçekleşen eylem ve tepkiler sonucunda imaj ve itibarlarını en önemlisi de paralarını kaybetmeye başlamışlardır. Bu durumda işletmeler için sorunların ortadan kaldırılması ya da hafifletilmesi öncelikler arasına girerek; kurumsal faaliyet raporlarında ve stratejik iş planlarında ‘KSS’ başlığı altında, gönüllülük temelinde gerçekleşen çalışmalar olarak yer almaya başlamıştır. Bu çalışmalar esas olarak, toplumun tepki ve eylemlerine duyulan tedirginliğin ve işletmenin ürün ve hizmetlerinde kullandığı kaynakların yok olmaya başlaması endişesinden kaynaklanan; yine işletmenin kendi öz çıkarlarını uzun vadede güvence altına alma faaliyetleri olarak görülmelidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde KSS çalışmaları, oluşan tepkiler sonrasında kaybedilen imaj ve itibarın geri alınması, işletmenin sahip olduğu gücü meşru bir zemine oturtması ve faaliyetlerinde herhangi bir meşruiyet kriziyle karşılaşmamak adına toplumun rızasını elde etme çabasının bir sonucudur.

Kapitalist sistem ve onun ekonomik, siyasi ve askeri güçlerini elinde bulunduran şirketler için toplumsal rızanın üretilmesi; çoğunluğun çıkarlarını gözetmeyen bir sistem için çoğunluğun desteğinin alınmasına bağlıdır. Çoğunluğun destek, sempati ve rızasının elde edilmesi yolunda, toplumsal duyarlılık merkezli KSS çalışmalarından faydalanılmaktadır. Bu çalışmalar egemen erklerin; çıkarlarını sürdürmek ve arttırmak, dünyayı şekillendirmek ve hegemon haline gelebilmesini sağlamak amacıyla kitlelere karşı bir kalkan olarak görülmekte; bu kalkan, kapitalist sistemin açgözlü ve vahşi doğasını saklamak için kullanılmaktadır. Bahsedilmeye çalışılan tüm bu noktalar uluslararası işletmelerin kapitalizmin yürütücü organı olarak topluma, kültürel değerlere ve yerküreye verdikleri zararları ortaya koymaktadır. Durum derinine incelendiğinde ise ortaya çok daha iç karartıcı bir durum çıkmaktadır. Söz konusu bu işletmeler, kendi varlıklarını sürdürmek adına, bireyi, toplumu ve dünyayı sömürmekte ve bunun da

adına küreselleşme denmektedir. Tüm bahsedilen bu noktalardan sonra, KSS çalışmaları işletmelerin kaçış noktasını oluşturmaktadır.

KSS çalışmaları, uygulanmaya başladığı ilk dönemlerden günümüze kadar; STK'lar başta olmak üzere, çevre, insan hakları ihlalleri, yasa dışı çalışmalardan dolayı kitlelerin tepkisini yumuşatmak amacıyla şirketler tarafından kullanılagelmıştır. Günümüzde gönüllülük tabanına oturtulmaya çalışılan bu çalışmalar, kitlelerin tepkilerinin ve kaynakların yok olması endişesiyle uygulanmaktadır. Bu da söz konusu çalışmaların gönüllülük perdesi altında, çıkara dayalı ilişkileri sürdürmek için yapıldığını gözler önüne sermekte ve çalışmaların, etik perspektif açısından sorgulanmasını gündeme getirmektedir. KSS konusuna ilişkin literatürde sıklıkla karşılaşılan etik perspektif, anlayışın ahlaki tabanına vurgu yapmaktadır. Kant etiği açısından konuya yaklaşıldığında, Kant'ın her koşul ve şartta ahlakın ortaya konulması gereken bir ödev olduğunu dile getirmesi, bu çalışmaların hangi amaca yönelik yapıldığı ve sonunda hangi çıkarları elde etme dürtüsüyle yola çıkıldığı sorularını akla getirmektedir. Kant etiği açısından düşünüldüğünde KSS çalışmalarının, kişisel ya da şirket çıkarlarından ziyade bir ödev ve görev sorumluluğuyla yerine getirilmesi, etik olan davranışı sembolize etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, KSS uygulamalarının ahlaki yönünün olmadığı ve elde edilen yararlar açısından bu çalışmaların çıkış noktasında etik anlayışın eksik olduğu görülmektedir.

Madalyonun iki yüzünü oluşturan KSS anlayışı pozitivist açıdan incelendiğinde, stratejik bir değere dönüşmüş olan şirket duyarlılığının bir yansıması olarak akademik yazında yerini almaktadır. Madalyonun diğer yüzünde ise, eleştirel kuram var olmakta ve KSS anlayışına eleştirel perspektiften bakıldığında; etik olmayan uygulamalar bütünü ve çıkardan uzak olması gereken bir olgunun yine çıkarlar temelinde uygulanıyor olması söylemiyle karşılaşılmaktadır. Şirketlerin sahip oldukları güç ve kâra odaklı çıkarlarına bir kılıf olarak görülen bu anlayış, ticari amaç güden kurumların varlıklarını meşrulaştırmak ve toplumun rızasını elde etmek için gerçekleştirilen uygulamalar bütünü görülmektedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta ise; herhangi bir kavrama dair körü körüne bir savunma ya da eleştiri yapılması değil, sadece genelin akside görünmeyeni görme çabasının varlığıdır. Yapılan çalışmanın çıkışı ve üzerinde durulması gereken soru şudur: İşletmelerin kendilerinden de

kaynaklanan sorunlar neticesinde yürüttükleri KSS faaliyetleriyle çeşitli alanlarda yararlar elde ettikleri bilinen bir gerçektir. Bunun kabul edilmesiyle birlikte, sorunlara katkılarının yanında, işletmeler bunları düzeltmek için hiçbir çaba göstermese ne olurdu? Bu sorunun yanıtı, aslında konuya eleştirel açıdan da pozitivist açıdan da bakılsa istenmeyecek bir cevabı kapsamaktadır. Her iki perspektif düşünüldüğünde bu çalışmaların yapılması, yapılmamasından iyi olarak değerlendirilebilir. Çünkü şirketlerin; salt kâra odaklı eylemlerde bulunarak, etkinliklerinin olumsuz ve zararlı sonuçlarından soyutlandırılmış olmaları istenilen bir sonuç değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Mustafa Kemal Atatürk'ün Lozan Anlaşması'nı imzaladıktan sonra Salih Bozok'a kurduğu cümle, KSS çalışmalarının dayanması gereken etik temeli ve samimiyet çerçevesinde oluşturulması gereken temel mantaliteyi yansıtmaktadır: **“Bir şahsın yaşadıkça memnun ve mutlu olması için lazım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmasıdır”**.

SONUÇ

Küreselleşme ve etkilerinin giderek daha yoğun yaşandığı günümüzde KSS, işletmeler için, içinde sayısız avantajları barındıran bir kapının anahtarı konumundadır. Yoğun rekabet ortamının yaşandığı günümüz dünyasında işletmeler sosyal sorumluluk çalışmaları aracılığıyla, hedef kitlelerinin zihinlerinde farklı bir konumlandırmaya sahip olarak rekabet avantajı başta olmak üzere çeşitli yararlar elde etmektedir. KSS anlayışına pozitivist açıdan yaklaşıldığında kavramın kapsamının giderek genişlediği ve günümüzde bir zorunluluktan ziyade gönüllü ve hatta stratejik bir eyleme dönüştüğü görülmektedir. Bu bakış açısına göre, KSS işletmelerin paydaşlarıyla kurdukları ilişkilerin temelini sağlamlaştıran ve bu ilişkinin devamlılığı için etkileşimli bir zemin hazırlayan değerlerden biri olmuştur. Madalyonun diğer yüzünde yer alan eleştirel metodoloji açısından konuya yaklaşıldığında ise, kurumların var olmasında büyük oranda kaynaklık ettiği sorunları gidermek amacıyla bu çalışmaları yerine getirdiği vurgusu ile karşılaşılmaktadır. Konuya ilişkin sorgulama noktasının başlangıcını oluşturan bu söylem, KSS çalışmalarının herhangi bir çıkar beklemezsizin zaten yapılması gerektiği beklentisinden doğmaktadır. Ancak işletmelerin bu çalışmaları büyük bir iyilik yapar gibi kamuoyuna lanse etmeleri ve duyarlı oldukları algısını yaratmaları, eleştirel perspektifin ve etik sorgulamanın temelini oluşturmaktadır.

Pozitivist söylem;KSS kavramının çözmeye yönelik eylemde bulunan sorunların kaynağının sorgulanmasını engelleyerek, derinlemesine bir yaklaşımdan uzaklaşılmasına neden olmaktadır. KSS çalışmaları; işletmelere ekolojik sistem başta olmak üzere kültür, eğitim, toplum vb. gibi sistemlere vermiş oldukları zararları telafi etme imkânı tanımaktadır. Herhangi bir geri dönüş beklemeden yapılması gereken bu çalışmalar, kurumlara sağladıkları yararlar bağlamında eleştirilmekte ve kurumların bu süreçte ikiyüzlü tavır sergiledikleri, toplumdan aldıklarını topluma geri verme mantığıyla hareket ederken aslında daha da büyük oranda verdiklerini de geri aldıklarını gözler önüne sermektedir.

21. yüzyıl dünyasında hegemonik güç ilişkilerinin büyük bir sorunsal ve ilgi odağı haline geldiği yadsınamayacak bir gerçektir. Günümüzde, hegemon olma eğilimi ülke, devlet ya da herhangi bir siyasi aktörün odağından çıkarak özellikle ekonomik

birimlerden biri olan uluslararası işletmelerin de merkezine yerleşmiştir. Bugün sahip oldukları imkân ve güçler bağlamında düşünüldüğünde, bazı ülkelerden daha fazla gelire sahip olan uluslararası işletmelerin, sahip oldukları ekonomik gücü kullanarak siyasi ve askeri yapıları yönlendirdiği, çıkarları doğrultusunda desteklediği görülmektedir. 21. yüzyılın yeni hegemonu olarak tarih sahnesinde yerini alan uluslararası işletmeler; kendi varlığını ve çıkarlarını garanti altına almak adına kitlelerin algılarını yönetmekte, istek ve beklentilerini kendi çıkarları paralelinde yapılandırmaktadır.

Gücünü aldığı kapitalist sistem içinde uluslararası işletmeler; çok büyük bir güce erişmiş, bu güç oranında olan etkinlikleriyle yerküreyi olumsuz anlamda tüketmeye başlamıştır. Kapitalist sistem ve onun aracı olan uluslararası şirketler, güçlerini arttırmak ve sistemin devamını sağlamak amacıyla; bireyi maddi-manevi olarak bir sömürü aracı haline getirmekte; doğayı tahrip ederek canlı hayatını tehlikeye sokabilecek etkilerde bulunmakta; kârını maksimize etmek için çeşitli kimyasal, çevresel atık vb. gibi maddelerle ekolojinin dengesini bozmakta ve canlı yaşamına tamir edilemez zararlar vermekte; daha fazla kâr elde etme dürtüsüyle çocuk işçi çalıştırılmasına, kadınların istismar edilmesine, kötü şartlarda düşük ücretlerle insanların sömürülmesine seyirci kalmakta; etkinliklerinin sonuçlarıyla kanser başta olmak üzere doğum sakatlıkları, salgın hastalıklar vb. gibi sağlık sorunlarının oluşmasına ve artmasına neden olmakta; aptallaştırılan, sadece tüketmeye odaklı bir toplum yaratarak, bireyi bir kafesin içine hapsedmekte; KSS çalışmalarıyla da bu kafesin sınırlarının belirginliği örtmeye çalışmaktadır. KSS çalışmalarında sorgulanması gereken etik nokta tam da burada devreye girmektedir. Yerküreye ve evrende yaşayan tüm canlılara bu denli büyük zararlar veren, yaşam kalitesini düşüren, canlı yaşamını tehlikeye atan bu kurumlar, küresel anlamda büyük bir tepkiyle karşılaşmakta; STK'larında devreye girmesiyle birlikte protesto ve eylemlerin merkezine yerleştirilmektedir. Verilen zararların idamesi olarak yerine getirilen KSS çalışmaları aracılığıyla şirketler; bu tepkileri yumuşatmaya, topluma sorumluluk sahibi iyi bir kurumsal vatandaş olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Şirketler, çıkarlarını perçinlemenin yolu ve kitleleri avutmanın aracı olarak kullandıkları KSS anlayışıyla

meşruiyetlerini güçlendirmeye çalışmakta ve toplumsal rızanın elde edilmesini amaçlamaktadırlar.

KSS çalışmalarının uygulanması noktasında özellikle halkla ilişkiler fonksiyonu, işletme politikalarının iletişim ayağını tasarlamakta ve kitlelerin rızalarının elde edilmesi sürecinde gerekli olan sembolleri üreterek çalışmaları koordine etmektedir. Halkla ilişkiler mekanizmasının kontrolünde yapılandırılan iletişim sürecine, hegemonya ilişkileri egemen güçler tarafından özellikle yerleştirilmiştir. Egemen ideoloji, gücü elinde bulunduran sınıfın iktidarını perçinlemek, dayandığı düzene devamlılık kazandırabilmek adına toplumun bir parçası olan özneyi etkileyebilmek, tahakküm ve hükmetme ilişkisi kurabilmek için çalışmalar gerçekleştirmektedir. Şirket ve KSS temelinde konuya bakıldığında buradaki egemen gücü oluşturan şirket; çıkarlarını maksimize etmek, varlığını devam ettirebilmek, egemen ideolojisine işlerlik kazandırabilmek için paydaşlarının hassasiyetlerini kullanmaktadır. Toplumsal duyarlılığı içinde barındıran bir kavram olarak KSS çalışmalarıyla, toplumun rızası üretilmeye, sistemin meşrulaştırılması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bütüncül bir bakış açısıyla pozitivist ve eleştirel kuram perspektifinden konuya yaklaşıldığında; çalışmaların yapılmasının yapılmamasından daha iyi olduğu düşünülmektedir. Küresel ölçekte etki ve güce sahip olan uluslararası bu aktörler, verdikleri zararı telafi etme yoluna gitmediklerinde karşılaşılacak tablo daha ağır bir sonuçlar barındırmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde toplum ve işletmenin KSS çalışmalarıyla kazan kazan ekseninde bir takım yararlarla sahip olduğu düşünülmesi gerekmektedir. Uluslararası kurumlardan, nihai olarak beklenen ise, Kant etiği bağlamında, KSS çalışmalarının bir ödev ve görev anlayışıyla, herhangi bir yarar beklemeden uygulanması mantalitesine erişmeleridir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ADORNO, Theodor W. & HORKHEIMER, Max (2010), **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çeviri: Nihat Ülner & Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ADORNO, Theodor W. (2000), **Minima Moralia Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, Çeviri: Orhan Koçak & Ahmet Doğukan, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- AKPINAR, Aylin (2011), “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, Editör: Bilhan Kartal & Belkıs Kümbetoğlu, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1342, 2011, s. 23.
- AKSOY, Hüsnü (1994), **Devlet ve Demokrasi, Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji**, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- AKTAN, Coşkun Can & BÖRÜ, Deniz (2007), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Editör: Coşkun Can Aktan, İstanbul: İGİAD Yayınları.
- ALEMDAR, Korkmaz & ERDOĞAN, İrfan (1994), (a) **Popüler Kültür ve İletişim**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- ALTHUSSER, Louis (2014), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviri: Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ANDERSON, Perry (1988), **Gramsci, Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, Çeviri, Tarık Günersel İstanbul: Alan Yayınları.
- ARI, Tayyar (TY), “Marksizm ve Merkez Çevre Teorileri”, Editör: Tayyar Arı & Elif Toprak, **Uluslararası İlişkiler Kuramları 1**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2645, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1612.
- BAĞCE, Emre (2013), “Sunuş”, **Franfurt Okulu**, Göran Therborn, Editör ve Çeviri: H. Emre Bağce, 4. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BARRETT, Michéle (2004), **Marx’tan Foucault’ya İdeoloji**, Çeviri: Ahmet Fethi, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

- BAYRAK, Sabahat (2001), **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, İstanbul: Beta Yayınları.
- BAYRAKTAROĞLU, Gül, İLTER, Burcu & TANYERİ, Mustafa (2009), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Pazarlamada Yeni Bir Paradigmaya Doğru**, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- BARTOL, Kathryn M. & MARTIN, David C. (1994), **Management**, Second Edition, New York: McGraw Hill Company.
- BECERİKLİ, Sema Y. (2008), **...Ve Halkla İlişkiler Şeytanın Avukatlığından Arabuluculuğa; Bir Disiplinin Eleştirel Analizi**, Ankara: Karınca Yayınları.
- BOTTOMORE, Tom (2013), **Frankfurt Okulu ve Eleştirisi**, Çeviri: Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları.
- BOZKURT, Nejat (1995), **20. Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar ve Eleştiriler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan (2006), **Toplumsal Gerçeklik ve Dil**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- CARROLL, Archie B. &BUCHHOLTZ, Ann K. (2009),**Business & Society, Ethics and Stakeholder Management**, Tennessee: South Western Publishing, Seventh Edition.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CHOMSKY, Noam (2014), (a) **Halk Üzerinden Kazanç Neoliberalizm ve Küresel Düzen**, Çeviri: Süreyya Evren, İstanbul: Everest Yayınları.
- CHOMSKY, Noam (1997), (b) **Demokratik İdeallerin Çöküşü**, Çeviri: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.
- COX, Robert W. (1987), (a) **Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History**, New York: Colombia University Press.
- COX, Robert W. (1994), (b) “Gramsci, Hegemony and International Relations, An Essay on Method”, Editör: Stephen Gill, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press.
- COX, Robert W. (1986), (c), “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, Editör: Robert O. Keohane, **Neorealism and Its Critics**, New York: Columbia University Press.

- ÇALIŞKAN, Esra N. (2011), **Uluslararası Yönetim Stratejik Bir Yaklaşım**, İstanbul: Beta Yayınları.
- ÇELİK, Adnan (2007), “Şirketlerin Sosyal Sorumlulukları”, Editör: Coşkun Can Aktan, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, İstanbul: İGİAD Yayınları.
- DAVIS, Keith & BLOMSTROM, R. L. (1975), , **Business and Society: Environment and Responsibility**, Third Edition, New York: McGraw-Hill Book Company.
- DE LA BOÉTİE, Etienne (2014), **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, Çeviri: Mehmet Ali Ağaoğulları, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- EAGLETON, Terry (2011), **İdeoloji**, Çeviri: Muttalıp Özcan, 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- EDGAR, Andrew & SEDGWICK, Peter (2007), **Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar**, Çeviri: Mesut Karaşahan, İstanbul: Açılım Kitap.
- ERDOĞAN, İrfan & ALEMDAR, Korkmaz (2010), (b) **Öteki Kuram**, Yenilenmiş 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları.
- ERDOĞAN, İrfan & ALEMDAR, Korkmaz (1990), (c) **İletişim ve Toplum, Kitle İletişim Kuramları Tutucu ve Değişimci Yaklaşımlar**, Ankara: Bilgi Yayınları.
- EREN, Erol (2005), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2000), **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviri: Işık Ergüden, Ferda Keskin & Osman Akınhay İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FISKE, John (2003), **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Çeviri: Süleyman İrvan, 2. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- FRIEDMAN, Milton (1970), “The Social Responsibility of Business is to Increase Profits”, The New York Times Magazine, **Corporate Ethics and Corporate Governance**, Editör: Walther Ch. Zimmerli, Klaus Richter & Markus Holzinger, New York: Springer Publishing Company, 2007.
- GEUSS, Raymond (1987), **The Idea Of A Critical Theory Habermas & the Frankfurt School**, Cambridge: Cambridge University Press.

- GIDDENS, Anthony (2000), **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar**, Çeviri: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- GITLIN, Todd (1980), **The Whole Worlds is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left**, London: University of California Press.
- GOODPASTER, K. E. & MATTHEWS, J. B. (2005), “Şirketlerin Vicdanı Olur mu?”, **Harvard Business Review-Şirketlerin Toplumsal Sorumluluğu**, Çeviri: Murat Çetinbakış, İstanbul: Mess Yayınları.
- GRAMSCI, Antonio (2007), **Hapishane Defterleri**, Çeviri: Adnan Cemgil, 5.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları.
- GÜVENÇ, Nazım (1998), **Globalizm**, İstanbul: Yön Matbaacılık.
- HABERMAS, Jürgen (2001), **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çeviri: Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- HALL, Stuart, LUBBLEY, Bob & MCLENNAN, Gregor (1985), **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Çeviri: Sadun Emrealp, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- HALL, Stuart (1999), “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve Çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat /Ark Yayınları.
- HARDT, Hanno (1999), “Eleştirel’in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat /Ark Yayınları.
- HERMAN, Edward S. & CHOMSKY, Noam (2012), **Rızanın İmalatı, Kitle Medyasının Ekonomi Politikası**, Çeviri: Ender Abadoğlu, 2. Basım, İstanbul: Bgst Yayınları.
- HIRSCHLAND, Matthew J. (2006), **Corporate Social Responsibility and The Shaping Global Public Policy**, First Edition, New York: Palgrave MacMillan Company.
- HORKHEIMER, Max (2013), (a) **Akıl Tutulması**, , Çeviri: Orhan Koçak, 9. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

- HORKHEIMER, Max (2012), (b) **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Çeviri: Mustafa Tüzel, 2. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları.
- IVES, Peter (2011), **Gramsci’de Dil ve Hegemonya**, Çeviri: Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- JAY, Martin (2014), **Diyaletik İmgelem, Frankfurt Okulu’nun Tarihi ve Çalışmaları (1923-1950)**, Çeviri: Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KIZILÇELİK, Sezgin (2000), **Frankfurt Okulu**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2000, s. 32-33.
- KOÇAK, Orhan (2013), “Horkheimer ve Frankfurt Okulu”, (a) **Akıl Tutulması**, Max Horkheimer, Çeviri: Orhan Koçak, 9. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- KOÇEL, Tamer (2003), **İşletme Yöneticiliği**, İstanbul: Beta Yayınları.
- KOTLER, Philip & LEE, Nancy (2013), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Çeviri: Sibel Kaçamak, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- LACLAU, Ernesto & MOUFFE, Chantal (2012), **Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çeviri: Ahmet Kardam, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- LENIN, Vladimir İ. (1992), **Ne Yapmalı**, Çeviri: Muzaffer Erdost, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- L’ETANG, Jacquie (2002), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Halkla İlişkiler Etiği”, Derleyenler: Jacquie L’Etang & Magda Pieczka, **Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar**, Editör: Sema Yıldırım Becerikli Ankara: Vadi Yayınları.
- LILLEKER, Darren G. (2013), **Siyasal İletişim Temel Kavramlar**, Editör: Yusuf Devran, A. Nas, Betül Ekşi, Yenal Göksun, Çeviri: Alparslan Nas, İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- LULL, James (2001), **Medya, İletişim, Kültür**, Çeviri: Nazife Güngör, Ankara: Vadi Yayınları.
- MARSHALL, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çeviri: Osman Akinhay & Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- MAZLUM, Semra C. (2011), “Çevrecilik ve Çevre Hareketleri”, Editör: Bilhan Kartal & Belkıs Kümbetoğlu, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Eskişehir: T.C.

Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1342.

MACHIAVELLI, Niccolo (2008), **Hükümdar**, Çeviri: Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MARCUSE, Herbert (1990), **Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, Çeviri: Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İstanbul: İdea Yayınları.

MATTELART, Armand & Michéle (2011), **İletişim Kuramları Tarihi**, Çeviri: Merih Zılhoğlu, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

MUTLU, Erol (2004), **İletişim Sözlüğü**, 4. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

ODABAŞI, Yavuz & OYMAN, Mine (2007), **Pazarlama İletişimi Yönetimi**, 7. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.

OKAY, Ayla & OKAY, Aydemir (2007), **Halkla İlişkiler-Kavram Strateji ve Uygulamaları**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

OSKAY, Ünsal (2000), “Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Açılımlar”, **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İstanbul: İnkılap Yayınları.

ÖRS, H. Birsen (2014), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 7. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÖZÜPEK, Nejat (2013), **Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk**, 2. Baskı, Konya: Eğitim Kitabevi.

POST, James E., LAWRENCE, Anne T. & WEBER, James (1996), **Business and Society**, Eight Edition, New York: McGraw-Hill Inc.

PRINGLE, Hamish & THOMPSON, Marjorie (2000), **Marka Ruhu-Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Marka Yaratmak**, Çeviri: Zeynep Yelçe & Canan Feyyat, İstanbul: Scala Yayıncılık.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2014), **Toplumsal Sözleşme**, Çeviri: Cenap Karakaya, İstanbul: İletişim Yayınları.

SANCAR, Serpil (2014), **İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

SLATER, Phil (1998), **Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım**, Çeviren: Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- SMITH, Philip (2005), **Kültürel Kuram**, Çeviri: Selime Güzelsarı & İbrahim Gündoğdu, İstanbul: Babil Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay (1997), “Küreselleşmenin Gelişimi”, Editör: Işık Kansu, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- ŞİMŞEK, M. Şerif, AKGEMCİ, Tahir & ÇELİK, Adnan (2003), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Yenilenmiş 3. Baskı, Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset.
- TEKİNALP, Şermin & UZUN, Ruhdan (2009), **İletişim Araştırmaları ve Kuramları**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- THERBORN, Göran (2013), **Franfurt Okulu**, Editör ve Çeviri: H. Emre Bağce, 4. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- TORLAK, Ömer (2001), **Pazarlama Ahlakı Sosyal Sorumluluk Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi**, İstanbul: Beta Yayınları.
- TOSUN, Gülgün E. (2001), **Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1996), “The Inter-State Structure of the Modern World-System,” Editör: Steve Smith, Ken Booth & Marysia Zalevski, **International Theory: Pozitivism and Beyond**, Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN DIJK, Teun A. (1999), “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Derleyen ve çeviren: Mehmet Küçük, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat /Ark Yayınları.
- VERGİN, Nur (2003), **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- YAMAK, Sibel (2007), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi**, İstanbul: Beta Yayınları.
- YAYLAGÜL, Levent (2013), **Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar**, 4. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

MAKALELER VE RAPORLAR

- AKTAN, Coşkun Can (2006), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, **Mercek Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 41.
- ATAAY, Faruk & KALFA, Ceren (2008), “ ‘Modern Prens’ten ‘Post-Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15.
- AYDIN, Mustafa (2004), “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 1.
- AYTAÇ, Ömer (2004), (a) “Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2.
- AYTAÇ, Ömer (2015), (b) Modern Bürokrasiler ve Yabancılaşma Ethosu, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2.
- BAĞLA, Lusin (1973), “Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 23.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Türkiye Temsilciliği (2008), **Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu**.
- CAPRIOTTI, Paul & MORENO, Angeles (2007), “Corporate Citizenship and Public Relations: The Importance and Interactivity of Social Responsibility Issues on Corporate Websites”, **Public Relations Review**, Cilt: 33, Sayı: 1.
- CARROLL, Archie B. (1999), (a) “Corporate Social Responsibility, Evolution of a Definitional Construct”, **Business and Society**, Cilt: 38, Sayı: 3.
- CARROLL, Archie B. (1991), (b) “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, **Business Horizon**, Cilt: 34, Sayı: 4.
- CLARK, Ian (2009), “Bringing Hegemony Back In: The United States and International Order”, **International Affairs Journal**, Cilt: 85, Sayı: 1.
- Commission of the European Communities (2001), **Green Paper: Promoting European Framework for Corporate Social Responsibility**.

- ÇOBAN, Arzu İ. & BUZ, Sema (2008), “Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı”, **Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1.
- ÇOBAN, Savaş (2012), (a) “Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm”, **1. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference**.
- DAVID, Prabu, KLINE, Susan & DAI, Yang (2005), “Corporate Social Responsibility Practices, Corporate Identity, and Purchase Intention: A Dual-Process Model”, **Journal of Public Relations Research**, Cilt:17, Sayı: 3.
- EPSTEIN, Edwin M. (1989), “Business Ethics, Corporate Good Citizenship and the Corporate Social Policy Process: A View from the United States”, **Journal of Business Ethics**, Cilt:8, Sayı:8.
- ERDEN, Deniz (1980), “İşletmelerin Sosyal Sorumluluğunun Algılanması: Mühendislik ile İktisat ve İşletme Öğrencileri Kıyaslaması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2015), **The State of Food Insecurity in the World Report**, Fao Publication.
- GÖZTAŞ, Aylin & BAYTEKİN, E. Pelin (2009), “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Çocukların Bilinçlendirilmesi ve Eğitimi Türkiye’den Bir Uygulama Örneği: Aygaz ‘Dikkatli Çocuk’ Kazalara Karşı Bilinçlendirme Kampanyası”, **Journal of Yasar University**, Cilt: 4, Sayı: 13.
- International Institute for Sustainable Development (2007), **Corporate Social Responsibility: An Implementation Guide for Business Report**.
- KENNEDY, Duncan (2007), “Antonio Gramsci ve Hukuk Devleti”, Çeviri: Kasım Akbaş, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, 31, Sayı: 257.
- KIVILCIM, Zeynep (2009), “İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1-2.
- MOHR, Lois A., WEBB, Deborah J. & HARRIS, Katherine E. (2001), “Do Consumers Expect Companies to be Socially Responsible? The Impact of Corporate Social Responsibility on Buying Behavior”, **The Journal of Consumer Affairs**, Cilt: 35, Sayı: 1.
- PORTER, Michael E. & KRAMER, Mark R. (2006), “Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility”,

- Harvard Business Review**, <https://hbr.org/2006/12/strategy-and-society-the-link-between-competitive-advantage-and-corporate-social-responsibility>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.
- SNIDAL, Duncan (1985), “The Limits of Hegemonic Stability Theory”, **International Organization**, Cilt: 39, Sayı: 4.
- SÖNMEZ, Feriştah & BİRCAN, Kamil (2004), “İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 133, Yıl: 12.
- THOMAS, Peter (2013), Gramsci’de Diyalektik Hegemonya, **Felsefelogos Dergisi**, Sayı: 48.
- TOP, Seyfi & ÖNER, Akın (2008), “İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 7.
- United Nations Conference On Trade And Development (2009), **World Investment Report Reforming 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development**, Geneva: United Nations Publications.
- United Nations Conference On Trade And Development (2011), **World Investment Report 2011: Non-equity Modes of International Production and Development**, Geneva: United Nations Publications.
- United Nations Conference On Trade And Development (2015), **World Investment Report 2015: International Investment Governance**, Geneva: United Nations Publications.
- United Nations (2004), **Disclosure of the Impact of Corporations on Society: Current Trends and Issues**, UN Conference on Trade and Development, New York-Geneva: United Nations Publication.
- WARTICK, S. L. & COCHRAN, P. L. (1985), “The Evolution of the Corporate Social Performance Model”, **Academy of Management Review**, Vol: 10, No: 4.
- World Business Council for Sustainable Development (ty), **Corporate Social Responsibility: Meeting Changing Expectation Report**.
- YÖNET, Ender (2005), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 13.

TEZLER

- ADİN, Derya (2008), **Toplumsal Yatırım Amacı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk: “İMKB Ulusal 100” Şirketleri Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALTUN, S. Didem (1999), **İşletmelerde Sosyal Başarı Stratejileri ve İstanbul Boya İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Seviyeleri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, Zerrin (2001), **Televizyonda Suç Söylemi ve İdeoloji, Hegemonya, İktidar İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAKIRTAŞ, Hülya (2005), **İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Konaklama Sektöründe Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİR, Çisil S. (2008), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇOBAN, Savaş (2011), (b) **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DAMLAPINAR, Zülfikar (2003), **İktidar ve İletişim Araçları Üzerinden Rıza Üretimi: Teorik ve Ampirik Açidan Kamusal Senaryo Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DAŞAR, Emre (2014), **Günlük Gazete Karikatürlerinde Hegemonyanın İnşası ve Rıza Üretimi: Salih Memecan Karikatürleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EKİNCİ, Meral (2014), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyası Kapsamındaki Eğitim Projelerinin Katılımcılar Üzerinden Topluma Sağladığı Katkı:**

- “Anadolu Sigorta Bir Usta Bin Usta Örneği”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNGÖR, C. R. (2010), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının İşletmeye Olan Katkıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURTBAĞ, Ömer (2007), **Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi -Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazakâr Sağı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- METİN, Hasan (2006), **Halkla İlişkilerde Sosyal Sorumluluk**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZSERİN, Gülşah (2008), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Halkla İlişkilere Yansımaları Örnek Olay İncelemesi: ‘Çağdaş Türkiye’nin Çağdaş Kızları Projesi’**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SU, Ali Ercan (2006), **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TURGUT, Nafiz (2010), **Yönetmel Süreçte Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URBAY, Taylan (2010), **Soğuk Savaş Sonrası Hegemonyanın Yeniden İnşası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAĞLI, Funda (2011), **Tüketim Kültürü ve İdeolojinin Yeniden Üretildiği Bir Alan Olarak Halkla İlişkiler Yönetiminin Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Cone Inc., 2002 Cone Corporate Citizenship Study: The Role of Cause Branding, 2002, http://www.conecomm.com/stuff/contentmgr/files/0/7c6165bb378273babd958415d58ec980/files/2002_cone_corporate_citizenship_study.pdf, Erişim Tarihi: 16.04.2015.
- Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid= TDK.GTS. 55113427371574.01262964, Erişim Tarihi: 24.03.2015.
- Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid= TDK.GTS. 551151161607a6.52037362, Erişim Tarihi: 24.03.2015.
- Oxford Dictionaries, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/responsibility>, Erişim Tarihi: 24.03.2015.
- T24 Bağımsız İnternet Gazetesi (2014), <http://t24.com.tr/haber/legonun-oyuncak-protestoculari-kazandi,273345>, Erişim Tarihi: 13.04.2015
- Greenpeace (2014), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/lego-shell-anlasmasini-sonlandirdi-91014/>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.
- Youtube, https://www.youtube.com/watch?v=qhbliUq0_r4&feature=youtu.be, Erişim Tarihi: 13.04.2015.
- The Economist, <http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2014/10/greenpeace-lego-and-shell>, Erişim Tarihi: 13.04.2015.
- Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kansere Daire Başkanlığı, <http://kanser.gov.tr/daire-faaliyetleri/kanser-istatistikleri/860-yeni-d%C3%BCn%C3%BCn-kanser-istatistikleri-yay%C4%B1nland%C4%B1.html>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, http://faostat3.fao.org/browse/O/*/E, Erişim Tarihi: 01.06.2015.
- Worldometers, <http://www.worldometers.info/tr/>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1780075.stm>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.

- World Finance, <http://www.worldfinance.com/home/special-reports-home/the-parmalat-scandal>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- The New York Times, <http://www.nytimes.com/2002/07/22/us/worldcom-s-collapse-the-overview-worldcom-files-for-bankruptcy-largest-us-case.html>, Erişim Tarihi: 09.06.2015.
- Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.555c9f2200d408.93765661, Erişim Tarihi: 13.05.2015.
- Oxford Dictionaries, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/hegemony>, Erişim Tarihi: 13.05.2015.
- Türk Dil Kurumu, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=GTS.556c00b412b394.69617945, Erişim Tarihi: 17.05.2015.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Doğum Tarihi ve Yeri: 03/12/1990-İzmir

Yabancı Dil: İngilizce

EĞİTİM:

2013-2015 Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Anabilim Dalı, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Yüksek Lisans Programı

2008-2013 Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler Tanıtım Bölümü

AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Mükerrem Önlü & Yağmur Atalay, “Halkla İlişkiler Modelleri Açısından Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Örneği”, III. Uluslararası İletişim Öğrencileri Sempozyumu, Bildiri Olarak Sunulmak Üzere Kabul Edilmiş Makale, Ekim, 2015.

BAŞARILAR VE PROJELER

2012/2013 Eğitim Öğretim yılında Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi’ni “Fakülte Birincisi” olarak tamamladı.

2012, Aydın Doğan Vakfı 24. Genç İletişimciler Yarışması Kapsamında Halkla İlişkiler Dalı Kurumsal İletişim Kategorisi’nde “ESHOT’LA YOL-A-ÇIK” Kurumsal İletişim Projesini hazırladı.

2012, Aydın Doğan Vakfı 24. Genç İletişimciler Yarışması Kapsamında Halkla İlişkiler Dalı Sosyal Sorumluluk Kategorisi’nde “YAŞAYAN KÜLTÜR HAZİNESİ: NAZAR BONCUĞU” Projesini Hazırladı.

ELEŞTİREL BAKIŞ AÇISIYLA HEGEMONYA KURAMI ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMININ İRDELENMESİ

ÖZET

Küreselleşmenin etkilerinin giderek daha yoğun yaşandığı günümüz piyasa koşullarında, marka farkındalığıyaratarak tercih edilebilir olmak isteyen işletmelerinin önemli yardımcısı sosyal sorumluluk çalışmaları olmuştur. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimlerle birlikte meydana gelen olumsuz bir durumun zaman ve mekân bağlamını aşarak küresel boyutta yayılması, kurumların sorumlu oldukları paydaşlarına karşı daha fazla duyarlı davranmalarını da beraberinde getirmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları, kurumunpaydaşlarıyla olan ilişkilerini geliştirirken, marka değeri başta olmak üzere işletmelere çeşitli faydalar sağlayan bir değere dönüşmektedir.

Tarihin belirli dönemlerinde kitlelerin rızasının elde edilebilmesi için başvuru baskılayıcı uygulamalar 21.yüzyılın bilinç seviyesi yükselmiş, postmodern öznesi üzerinde yeterince etkili olamamakta hatta kimi zamanda uygulanan baskı istenmeyen bir tepkiye dönüşebilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde egemen sınıf konumundaki ülke, devlet ya da kurum/kuruluşların varlığının kabul edilebilmesi ve meşruiyetlerinin sorgulanmaması için, toplum tarafından onanmış olmaları gerekmektedir. Burada karşımıza çıkan rıza kavramı, hegemonya kuramının ana sorunsalını oluşturmaktadır. Hegemonya kuramı, gücü elinde bulunduran ve egemen sınıf olarak nitelendirilen grubun, kendi dünya görüşü çerçevesinde, diğer gruplar üzerinde toplumsal rızayı elde etmek için girişilen çalışmaları ifade etmektedir. Rızanın elde edilebilmesi ve rıza halinin sürdürülebilir olması için başvuru araçlar, egemen sınıfın gücünü ve ideolojik söylemini daha güçlendirmekte ve sürekli yeniden üretmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımı, pozitivist açıdan incelendiğinde işletmenin, iç ve dış çevresine vermiş olduğu zararların telafi edildiği ve toplumsal refahın sağlanarak; yaşanılabilir bir dünya amacıyla gerçekleştirilen uygulamalarını kapsamaktadır. Madalyonun diğer yüzünde; çalışılan konuları sorgulama ve derinine

bakmayı amaç edinen eleştirel kuram perspektifi ile karşılaşılmaktadır. Eleştirel kuram çerçevesinde düşünüldüğünde işletmeler, kendilerinin de pay sahibi olduğu bir sorunlar demetine yönelik sosyal sorumluluklarını yerine getirmektedirler. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları sayesinde elde edilen yararlar; gerçekleştirilen çalışmaların, salt toplumsal iyinin elde edilmesi ya da yarar beklemeden yapılması temelinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Hegemonya kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, işletmeler başarılı olabilmek ve herhangi bir toplumsal krizle karşılaşmamak adına kamuoyunun rızasını elde etmek durumundadırlar. Toplumsal rızanın elde edilmesi sürecinde ise, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarından faydalanmaktadır.

EXAMINING THE SENSE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY WITHIN THE FRAME OF HEGEMONY THEORY FROM CRITICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

In today's market conditions in which the effects of globalization have been gradually experiencing more intensely, social responsibility activities have been the most important supporter of managements which want to be preferred through creating brand awareness . Spreading an unfavorable situation arised from the changes in information and communication technologies to global extent by exceeding the time and place context makes institutions more sensitive to the shareholders whom they are responsible for. Whereas corporate social responsibility studies develops instutions' relations with their shareholders, they also turn into a value which provides a variety of benefits, especially brand value, to business.

The repressive implementations applied in order to obtain the consent of the masses during certain periods in the history can not be sufficiently effective on the 21st century's elevated level of consciousness and postmodern subject; and sometimes, that applied repression can even turn into an unwanted reaction. Considered in this regard, countries, governments or institution/organizations in the sovereign class need to be approved by the society in order to be accepted their existence and not to be questioned for their legitimacy. The above mentioned concept of consent constitutes the main problem of the theory of hegemony. Hegemony theory expresses the studies of a powerful group, also called as a sovereign class over other groups within the framework of their world view in which those studies are attempted in order to obtain the consent of the other social groups. Tools that are used for not only obtaining but also sustaining a consent make sovereign class more powerful, strengthen its ideological discourse, and reproduce it continuously.

Corporate social responsibilityapproach, when investigated in terms of the positivist point of view, it includes applications which are realized with the goal of a livable world by means of compensating the damage that business had given to its

internal and external environment, and ensuring social welfare. On the other hand, there is a critical theory perspective aiming to query and to focus deeper on studied topics. Managements, when considered within the framework of critical theory, fulfill their social responsibilities towards a bunch of problems in which they are also in a role of stakeholders on those problems. At this point, the benefits achieved through the corporate social responsibility activities cause to question the base of those activities realizing in order for pure societal good or making it for no expectation of any benefits. When considered within the framework of the theory of hegemony, managements are required to achieve the consent of the public in order to be successful and not to meet any societal crisis. Also, in the process of obtaining the social consent, corporate social responsibility studies are made use of.